ज्ञानज्योत

२०२३–२४

नॅक ग्रेड B++ 3rd Cycle

शरीराला श्रमाकडे,
बुध्दीला मनाकडे,
आणि हृदयाला भावनेकडे
वळविणे म्हणजे शिक्षण ..!

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज,टाकळी ढोकेश्वर

ता.पारनेर, जि. अहमदनगर – ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

०२४८८–२९५३९५

- **Website :** www.shridhokeshwarcollege.org
- **Email :** tdcollege@gmail.com

वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ प्रसंगी संस्थेचे ज्येष्ठ विश्वस्त, मा.सिताराम खिलारी (अण्णा) यांचे स्वागत करताना महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर

'नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण' विषयावर मार्गदर्शन करताना डॉ. व्ही.एस.काळे मंचावर उपस्थित संस्थेचे विश्वस्त मा.सिताराम खिलारी

क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांच्या जयंतीनिमित्त त्यांच्या प्रतिमेस अभिवादन करताना प्राचार्य व मान्यवर

विज्ञान विभाग आयोजित राष्ट्रीय परिषदेच्या उद्घाटन प्रसंगी मार्गदर्शन करताना संस्थेच्या खजिनदार मा.ॲड.दीपलक्ष्मी म्हसे पाटील व उपस्थित मान्यवर

छत्रपती शिवाजी महाराज जयंती निमित्त आयोजित व्याख्यान प्रसंगी प्रमुख अतिथी श्री. प्रवीण सोनवणे, व्यासपीठावर प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर

वार्षिक पारितोषिक वितरण प्रसंगी उपस्थितांसमोर आपली कला सादर करताना हास्यसम्राट डी.गणेश व व्यासपीठावर उपस्थित मान्यवर

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

ज्ञानज्योत

२०२३-२४

▪ संपादक ▪

प्राचार्य डॉ. रंगनाथ किसन आहेर

▪ कार्यकारी संपादक ▪

प्रा.श्री.लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे

▪ संपादक मंडळ ▪

डॉ. विजय सुरोशी
प्रा. सोनाजी ठोंबे
डॉ. एकनाथ जाधव
प्रा. सविता पिंगट
प्रा. नामदेव वाल्हेकर
प्रा. तेजश्री उदावंत
प्रा. दादासाहेब लोखंडे
प्रा. श्रीकांत आल्हाट
श्री. बाळासाहेब गिरी

श्री ढोकेश्वर कॉलेज
टाकळी ढोकेश्वर
तेजोऽसि तेजो मे देहि ।

वार्षिक नियतकालिक शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४

दि प्रेस रजिस्ट्रेशन ऑफ बुक्स नियम, ८ फॉर्म ४ प्रमाणे आवश्यक माहिती

प्रकाशन स्थळ	:	अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे **श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर** ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४३०४ (महाराष्ट्र)
प्रकाशन काळ	:	वार्षिक
प्रकाशक व संपादक	:	**प्राचार्य डॉ. रंगनाथ किसन आहेर** श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर ता.पारनेर, जि. अहमदनगर फोन : ०२४८८ - २९५३९५ ईमेल : tdcollege@gmail.com
कार्यकारी संपादक	:	**प्रा. लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे**
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
मालकी	:	श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर ता.पारनेर, जि. अहमदनगर
मुद्रक	:	प्रतिक प्रिंटर्स, अहमदनगर
फोटो सेटींग	:	एस.पी.क्रीएशन्स / ९५२७५८५९३०
मुखपृष्ठ	:	संपादक मंडळ निर्मीत

मी प्राचार्य डॉ.रंगनाथ किसन आहेर असे जाहीर करतो की,
वर दिलेली माहिती माझ्या समजुतीप्रमाणे बरोबर आहे.

सदर अंकात व्यक्त करण्यात आलेल्या साहित्यातील मतांशी संपादक मंडळ व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज, अहमदनगर.

- सन्माननिय पदाधिकारी -

मा. श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे
अध्यक्ष

मा. डॉ. श्री. विवेक प्रभाकर भापकर
उपाध्यक्ष

मा. ॲड. श्री. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे पा.
सचिव

मा. श्री. जयंत रामनाथ वाघ
सहसचिव

मा. ॲड. दिपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे
खजिनदार

- विश्वस्त -

मा. डॉ. श्री. मोहनराव गंगाराम हापसे
विश्वस्त

मा. श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पा.
विश्वस्त

मा. श्री. गेणूजी दगडुजी खानदेशे
विश्वस्त

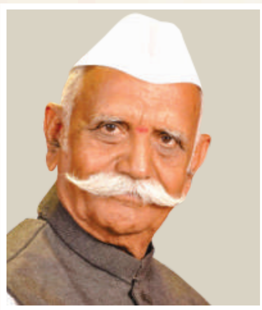

मा. श्री. सिताराम वि.खिलारी
विश्वस्त

मा. डॉ. श्री. चंद्रराव कृष्णराव मोरे
विश्वस्त

मा. श्री. मुकेशदादा मुळे
विश्वस्त

भावपूर्ण श्रद्धांजली

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज संस्थेचे
माजी अध्यक्ष, विद्यमान कार्यकारणीतील ज्येष्ठ विश्वस्त, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाचे माजी प्र.कुलगुरु
आणि शैक्षणिक क्षेत्रात अमूल्य योगदान देणारे ...

प्राचार्य डॉ. मोहनराव गंगाराम हापसे (तात्या)

यांचे वार्धक्याने निधन झाले. महाविद्यालयाचे प्राचार्य,
सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर वृंद आणि विद्यार्थ्यांकडून

भावपूर्ण श्रद्धांजली

या शैक्षणिक वर्षात मायभूमीच्या रक्षणार्थ धारातिर्थी पडलेले शूरवीर,
साहित्यिक, विचारवंत, राजकारणी, शास्त्रज्ञ, गायक, संगीतकार,
अभिनेते, संस्थेतील व महाविद्यालयातील शिक्षक, सेवक, त्यांचे आप्तेष्ट,
संस्थेवर प्रेम करणारे स्नेही आणि नैसर्गिक आपत्तीत लोप पावलेले जे देशबांधव
दिवंगत झाले त्या सर्वांना 'ज्ञानज्योत' ची भावपूर्ण श्रद्धांजली

प्राचार्यांचे मनोगत ...

प्रिय विद्यार्थी मित्रहो,

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ या शैक्षणिक वर्षातील **'ज्ञानज्योत'** चा अंक आपल्या हाती देताना मला मनस्वी आनंद होत आहे. याचे महत्त्वाचे कारण असे की, भारत देशातील सर्व विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांमध्ये 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण' (NEP) लागू झालेले आहे. या नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये ज्ञान संपादन करणारा विद्यार्थीच जीवनामध्ये यशस्वी होणार आहे. म्हणून विद्यार्थ्यांनी जगातील सर्वात मौल्यवान हिऱ्यापेक्षाही ज्ञानरुपी हिरा अधिक मौल्यवान आहे हे लक्षात ठेवले पाहिजे. प्राचीन काळातील ऋषीमुनींनी सुध्दा अध्यात्म आणि विज्ञान या दोन ज्ञानशाखांच्या समन्वयातच मानवी समृद्धी सुखा-समाधानाने नांदू शकते हा सिद्धांत मांडलेला आहे. पारनेर तालुक्यामध्ये प्राचीन काळी पाराशर ऋषींनी गुरुकुल पद्धती निर्माण करुन 'पराशरगीता' व 'कृषीस्मरण' हे ग्रंथ लिहून कृषीसंस्कृती व ज्ञान संस्कृती विकसित केलेली आहे. त्याच पाराशरऋषींचे आपण सर्वजण वारसदार आहोत. हे विसरता कामा नये.

पारनेर तालुक्यामध्ये वारंवार पडणाऱ्या दुष्काळावर मात करण्यासाठी 'अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज' या संस्थेने १९९४ साली आदिवासी, डोंगरी भागातील गरीब व गरजू विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण मिळावे म्हणून 'श्री ढोकेश्वर कॉलेज' सुरु केले. आज या महाविद्यालयातून शिक्षण घेऊन बाहेर पडणारे विद्यार्थी साहित्य, कला, क्रीडा, नोकरी, उद्योग, कृषी, देशसेवक, समाजसेवक व सुसंस्कृत नागरीक म्हणून समाजामध्ये विविध क्षेत्रांमध्ये काम करत आहेत याचा महाविद्यालयाला सार्थ अभिमान आहे.

विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण अशा शारीरिक, बौद्धिक व नैतिक विकासासाठी महाविद्यालयामध्ये स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र, राष्ट्रीय छात्र सेना, राष्ट्रीय सेवा योजना, कमवा शिका योजना, प्लेसमेंट सेल, विविध प्रकारच्या शिष्यवृत्ती सुविधा, व्याख्याने, राष्ट्रीय कार्यशाळा, सांस्कृतिक कार्यक्रम व क्रीडा प्रकारातील खेळ यांसारखे उपक्रम वर्षभर राबविले जातात. त्याचाच एक भाग म्हणून महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या सुप्त कलागुणांना व अक्षर वाङ्मयाला व्यासपीठ मिळावे म्हणून दरवर्षी **'ज्ञानज्योत'** अंकाची निर्मिती करण्यात येते. या अंकामध्ये नवीन शैक्षणिक धोरण, पर्यावरण, प्रदूषण, बळीराजा, युवा जागर, बदलती शिक्षण पद्धती, सेवा, समाजसुधारक, शिक्षण व मूल्यशिक्षण या विषयांवर विद्यार्थ्यांनी अभ्यासपूर्ण लेख लिहिलेले आहेत. या लेखांचे विद्यार्थी व पालक वर्ग नक्कीच स्वागत करतील असा मला विश्वास आहे.

शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ पासून महाविद्यालयात बी.एस्सी. (कॉम्प्युटर), एम.एस्सी. व एम.कॉम. हे वर्ग नव्याने सुरु करण्यात येत आहेत. त्यामुळे श्री ढोकेश्वर कॉलेज हे डोंगरी, आदिवासी भागातील गरीब व गरजू विद्यार्थ्यांना ज्ञानामृत पाजणारी कामधेनू ठरत आहे. यासाठी विद्यार्थ्यांना कवी मंगेश पाडगावकरांच्या कवितेच्या ओळी सतत प्रेरणादायी ठरतील.

पुण्यमयी दे आम्हा अक्षर वरदान ।
ज्ञान बनो कर्मशील कर्म ज्ञानवान ।।
जातीभेद, धर्मभेद, वंशभेद दूर ।
लाखलाख कंठातुनी हाच एक सूर ।।
करुणेच्या चरणाशी नत हो विज्ञान ।
ज्ञान बनो कर्मशील कर्म ज्ञानवान ..!

हेच शिक्षण नवीन शैक्षणिक धोरणात अपेक्षित आहे. शेवटी पुनश्च एकदा महाविद्यालयात शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे मनापासून स्वागत व हार्दिक अभिनंदन..!

डॉ.रंगनाथ किसन आहेर
प्राचार्य

संपादकीय ...

प्रिय विद्यार्थी मित्रांनो,

'ज्ञानज्योत' हा २०२३-२४ या शैक्षणिक वर्षातील विशेषांक आपल्या हाती देताना विश्वसंत नामदेव महाराजांच्या अभंगाची आठवण होते. तो अभंग असा आहे की,

बोलू ऐसे बोल । जेणे बोल विठ्ठल डोले ।।

नाचू किर्तनाचे रंगी । ज्ञानदीप लावू जगी ।।

या जगात ज्ञानाइतकी निर्मळ, पवित्र आणि सर्वश्रेष्ठ शक्ती दुसरी कोणतीही नाही. संत नामदेव महाराजांनी बाराव्या शतकात अज्ञानाच्या अंध:कारात चाचपडणाऱ्या दिशाहीन समाजाला कीर्तनाच्या माध्यमातून ज्ञानाचा प्रकाशमान दिवा माणुसकीच्या नात्याने जोडून विकृतीचा अंध:कार नष्ट करुन ज्ञानरुपी संस्कृतीचा दिवा प्रज्वलीत केला. कोणत्याही प्रकारची दळणवळणाची साधने नसताना हा दिवा पंजाब पर्यंत लावला गेला आणि माणसातून देवमाणूस, संतमाणूस घडविण्याचे महान कार्य केले. तशाच पद्धतीने कार्य नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये आपणा सर्वांना ज्ञान आणि विज्ञानाच्या माध्यमातून करावयाचे आहे. यासाठी आपण ''एकमेका सहाय्य करु । अवघे धरु सुपंथ'' या मार्गाने जावूया. नवीन शैक्षणिक धोरणाचे ज्ञान संपादन करुन एक सुसंस्कृत, आचार - विचार संपन्न नागरीक बनून भारतमातेला वैभवाच्या शिखरावर बसवू या आणि 'बलसागर भारत होवो विश्वात शोभूनी राहो' हे साने गुरुजींचे स्वप्न पुन्हा साकार होण्यासाठी कटिबद्ध होऊ या.

दरवर्षी विद्यार्थ्यांच्या साहित्यिक आणि कलागुणांना अक्षररुपात व्यक्त होण्यासाठी 'ज्ञानज्योत' या अंकाची निर्मिती करण्यात येते या अंकामध्ये नवीन शैक्षणिक धोरण, पर्यावरण, ग्रंथ हेच गुरु, सोशल मीडिया, सेवा, संस्कार, मध्ययुगीन शिक्षण प्रणाली, तंत्रज्ञान, नवीन शैक्षणिक धोरणासमोरील आव्हाने आणि उपाय यावर आधारित अभ्यासपूर्ण विद्यार्थ्यांच्या निवडक लेखांचा समावेश केलेला आहे. महाविद्यालयातील या विद्यार्थ्यांच्या बोबडिया बोलांचे विचारधन आपणास नक्कीच आवडेल असा मला विश्वास आहे.

'ज्ञानज्योत' या वार्षिक अंकाचा ज्ञानयज्ञ पूर्ण करण्यासाठी मी केवळ निमित्त मात्र आहे. हे सारे आपल्यापर्यंत पोहोचविण्यासाठी अनेकांचे सहकार्य आणि मार्गदर्शन लाभलेले आहे. यामध्ये मा.संस्था पदाधिकारी, विश्वस्त, सदस्य, सभासद, महाविद्यालयाचे प्राचार्य, सर्व शाखाप्रमुख, विभाग प्रमुख, प्राध्यापक, शिक्षकेतर सेवकवृंद, विद्यार्थी या सर्वांचे मनापासून मी आभार आणि ऋण व्यक्त करतो.

'ज्ञानज्योत' चे संपादक मंडळ आणि प्रतिक प्रिंटर्स, अहमदनगर यांनी वेळेत अंक तयार केला म्हणून त्यांचाही मी आभारी आहे. समारोपाच्या शेवटी विश्वसंत ज्ञानेश्वर माऊलींच्या माय मराठी भाषेत म्हणावेसे वाटते की,

किंबहुना तुमचे केले । धर्मकीर्तन हे सिद्धी गेले ।

येथ माझे जी उरले । पाईकपण ।। (१८.१७९२)

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे (विद्यापती)
कार्यकारी संपादक

।। अभिनंदनीय ।।

प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाचा
'उत्कृष्ठ प्राचार्य' पुरस्कार प्राप्त

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
राज्यस्तरीय उत्कृष्ठ मराठी अध्यापन
सेवा 'कार्यगौरव पुरस्कार' प्राप्त

प्रा. प्रतीक प्रकाश माने
मुंबई महानगरपालिका
शिक्षकपदी निवड

डॉ. जिजाभाऊ घुले
मास्टर ऑफ जर्नलिझम
(प्रिंट मिडीया)

प्रा. रोहिणी चेमटे
सातारा जि.प.च्या
शिक्षकपदी निवड

।। यशवंत - गुणवंत ।।

✻ कला शाखा ✻

कु. शिवानी पाखरे
प्रथम वर्ष कला - प्रथम

कु. शुभांगी उमाप
प्रथम वर्ष कला - द्वितीय

कु. काजल ठाणगे
प्रथम वर्ष कला - तृतीय

कु. कविता नरवडे
द्वितीय वर्ष कला - प्रथम

कु. सोनाली भांबेरे
द्वितीय वर्ष कला - द्वितीय

कु. वृषाली पानसरे
द्वितीय वर्ष कला - तृतीय

कु. रत्ना अहिरे
तृतीय वर्ष कला - प्रथम

कु. पुजा साठे
तृतीय वर्ष कला - द्वितीय

सचिन कोळेकर
तृतीय वर्ष कला - तृतीय

।। यशवंत - गुणवंत ।।

* वाणिज्य शाखा *

कु. शुभांगी गोडसे
प्रथम वर्ष वाणिज्य - प्रथम

किशोर औटी
प्रथम वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

कु. शुभांगी केदारी
प्रथम वर्ष वाणिज्य - तृतीय

कु. तनुजा नरड
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - प्रथम

यश झावरे
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

कु. पायल घनवट
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - तृतीय

कु. पुजा शिंदे
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - तृतीय

कु. प्रियंका गोरडे
तृतीय वर्ष वाणिज्य - प्रथम

अभिषेक आंधळे
तृतीय वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

कु. पुजा देशमाने
तृतीय वर्ष वाणिज्य - तृतीय

।। यशवंत - गुणवंत ।।

* विज्ञान शाखा *

कु. काईनात खान
प्रथम वर्ष विज्ञान - प्रथम

सुयोग गाजरे
प्रथम वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. अक्षदा कांगुणे
प्रथम वर्ष विज्ञान - तृतीय

कु. अंकिता वाळुंज
द्वितीय वर्ष विज्ञान - प्रथम

कु. सोनाली भुतांबरे
द्वितीय वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. सायली वाळुंज
द्वितीय वर्ष विज्ञान - तृतीय

कु. वैष्णवी झावरे
तृतीय वर्ष विज्ञान - प्रथम

कु. पल्लवी वाळुंज
तृतीय वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. निकिता माने
तृतीय वर्ष विज्ञान - तृतीय

।। यशवंत - जिमखाना विभाग ।।

अतिषकुमार पंडित
आंतर विभागीय बॉक्सींग, सायकलिंग, वेटलिफ्टिंग स्पर्धेत सहभाग

संदेश झावरे
आंतर विभागीय सायकलिंग स्पर्धेत सहभाग

कु. श्रद्धा ठाणगे
आंतर विभागीय सायकलिंग स्पर्धेत सहभाग

सार्थक वाळुंज
आंतर विभागीय कुस्ती स्पर्धेत ब्रांझ मेडल प्राप्त

रोशन भोसले
आंतरमहाविद्यालयीन कुस्ती स्पर्धेत ब्रांझ मेडल प्राप्त

महेश खोडदे
आंतरमहाविद्यालयीन वेटलिफ्टिंग स्पर्धेत ब्रांझ मेडल प्राप्त

अर्जुन मंचरे
आंतरमहाविद्यालयीन वेटलिफ्टिंग स्पर्धेत ब्रांझ मेडल प्राप्त

गणेश मंचरे
आंतरमहाविद्यालयीन बॉक्सींग स्पर्धेत सहभाग

कु. सेजल वाळुंज
आंतरमहाविद्यालयीन क्रॉसकंट्री स्पर्धेत सहभाग

कु. पुजा शिंदे
आंतरमहाविद्यालयीन बुद्धीबळ स्पर्धेत सहभाग

कु. सोनाली भुतांबरे
आंतरमहाविद्यालयीन बुद्धीबळ स्पर्धेत सहभाग

शैक्षणिक उपक्रम : रा.से.यो.

राष्ट्रीय सेवा योजना व रेड रिबन क्लब आयोजित
जनजागृती व्याख्यान

रा.से.यो. विशेष श्रमसंस्कार शिबीराच्या समारोप प्रसंगी
मार्गदर्शन करताना प्रमुख पाहुणे श्री. तारकाराम झावरे व उपस्थित

कार्यशाळा उद्‌घाटन प्रसंगी मार्गदर्शन करताना
डॉ. बाळासाहेब सागडे तसेच उपस्थित विद्यार्थी, मान्यवर

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग आयोजित नदी संवर्धन व स्वच्छता
उपक्रमाचे प्रास्ताविक करताना प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर

रा.से.यो. विशेष श्रमसंस्कार शिबीराच्या समारोप प्रसंगी मार्गदर्शन
करताना तिखोल गावचे सरपंच मा. संदीप ठाणगे व उपस्थित मान्यवर

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या नदी संवर्धन कार्यशाळेअंतर्गत
नदीची स्वच्छता करताना स्वयंसेवक

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विशेष श्रमसंस्कार शिबीरात
श्रमदान करताना शिबीरार्थी स्वयंसेवक

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विशेष श्रमसंस्कार शिबीरात
श्रमदान करताना शिबीरार्थी स्वयंसेवक

शैक्षणिक उपक्रम : कार्यशाळा

मानव अधिकार कार्यशाळेचे प्रास्ताविक करताना
प्रा. लक्ष्मण कोठावळे तसेच मंचावर उपस्थित मान्यवर

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण कार्यशाळेत मत व्यक्त करताना
एक सहभागी प्राध्यापिका स्वाती फापाळे

मानव अधिकार कार्यशाळेत मनोगत व्यक्त करताना
डॉ. भाऊसाहेब खिलारी तसेच मंचावर उपस्थित मान्यवर

मानव अधिकार कार्यशाळा प्रसंगी उपस्थितांना मार्गदर्शन
करताना ॲड. वैभव लोंढे तसेच उपस्थित मान्यवर

'पुष्परचना' कार्यशाळेत सहभागी झालेले विद्यार्थी व
सहभागी विद्यार्थ्यांनी बनविलेले विविध पुष्पगुच्छ

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाने आयोजित केलेल्या
नदी संवर्धन कार्यशाळा प्रसंगी मार्गदर्शन करताना प्रा. अरुण नरसाळे

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाने आयोजित केलेल्या
नदी संवर्धन कार्यशाळेप्रसंगी मान्यवरांचे आभार प्रदर्शन
करताना प्रा. नामदेव वाल्हेकर

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने आयोजित
'मतदार जनजागृती' कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन
करताना मा. प्रांताधिकारी व उपस्थित

वार्षिक स्नेहसंमेलन व इतर उपक्रम

वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ प्रसंगी महाविद्यालयास संविधानाची उद्देशिका भेट देताना ग्रामपंचायत सदस्य बापूसाहेब रांधवण, संस्थेचे ज्येष्ठ विश्वस्त सिताराम खिलारी व इतर मान्यवर

वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ प्रसंगी उपस्थितांसमोर आपली कला सादर करताना हास्य सम्राट डी. गणेश (मुंबई)

वार्षिक स्नेहसंमेलन कार्यक्रमात फुड फेस्टिवलचा आनंद घेताना प्रमुख पाहुणे, महाविद्यालयाचे प्राचार्य व इतर मान्यवर

वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये आपली कला सादर करताना सहभागी महाविद्यालयीन विद्यार्थीनी

वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये समुहनृत्य सादर करताना महाविद्यालयीन विद्यार्थीनी

वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये लोककला सादर करताना सहभागी महाविद्यालयीन विद्यार्थी एक क्षण

'मराठी भाषा गौरव दिन' प्रसंगी ज्येष्ठ कवी कुसुमाग्रज यांच्या प्रतिमेचे पूजन करुन उद्घाटन करताना आनंदसिंधू वृद्धाश्रमाचे संस्थापक मा. विलास महाराज लोंढे प्राचार्य व मान्यवर

महाविद्यालयात आयोजित 'फुड फेस्टिवल' मध्ये सहभागी विद्यार्थ्यांनी बनवलेल्या पदार्थांचा आस्वाद घेताना प्राचार्य तसेच उपस्थित मान्यवर

शैक्षणिक उपक्रम : क्रीडा, एन.सी.सी. व इतर

आंतरमहाविद्यालयीन कबड्डी स्पर्धेतील एक चुरशीचा क्षण

आंतर महाविद्यालयीन पॉवर लिफ्टिंग व शरीरसौष्ठव स्पर्धेत महाविद्यालयाचा सहभागी विद्यार्थी अर्जुन मंचरे

आंतरमहाविद्यालयीन सायकलिंग स्पर्धेचे उद्घाटन करताना महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर व उपस्थित मान्यवर

आंतरमहाविद्यालयीन कबड्डी स्पर्धेतील एक चुरशीचा क्षण

राष्ट्रीय छात्र सेना (NCC) विभाग आयोजित 'माझी आई माझ्या महाविद्यालयात' या कार्यक्रमात आपल्या आईचे पुष्पगुच्छ देऊन स्वागत करताना विद्यार्थी

राष्ट्रीय छात्र सेना (NCC) विभाग आयोजित कार्यक्रम प्रसंगी प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव मतकर विद्यार्थ्याला प्रमाणपत्र प्रदान करताना तसेच उपस्थित मान्यवर

'आंतरराष्ट्रीय एड्स दिन' कार्यक्रमात रॅलीमध्ये डॉ. वाळूंज, प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर,प्राध्यापक तसेच विद्यार्थी

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांची विविध ठिकाणी नोकरीसाठी निवड झाल्याबद्दल सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर, उपस्थित विद्यार्थी व प्राध्यापक वृंद

विविध शैक्षणिक उपक्रम

विज्ञान विभाग आयोजित कार्यशाळेत सहभागी विद्यार्थ्यांना प्रमाणपत्र वितरित करताना प्रमुख पाहुणे डॉ. दिलीप ठुबे व उपस्थित मान्यवर

क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले जयंती निमित्त विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना प्रमुख वक्ते प्रा.डॉ. व्ही.एस.राऊत

विज्ञान विभाग आयोजित शैक्षणिक सहल कोल्हापूर भेट प्रसंगी छत्रपती शाहू महाराज राजवाडा, कोल्हापूर

विज्ञान विभाग आयोजित 'पालक मेळावा' या कार्यक्रमप्रसंगी उपस्थितांना मार्गदर्शन व प्रबोधन करताना पालक व उपस्थित मान्यवर

वाणिज्य विभाग आयोजित 'आत्मनिर्भर करिअर ऑप्शन्स इन अकाऊंटस् ॲण्ड टेक्सेशन' या कार्यक्रमात उपस्थितांना मार्गदर्शन करताना सी.ए. राजेंद्र डांगी

वाणिज्य विभाग आयोजित 'करिअर कौन्सलिंग प्रोग्राम' या कार्यक्रमात उपस्थितांना आभार मानताना प्रा. पिंगट एस.पी.

संविधान दिनानिमित्त संविधानाची शपथ देताना उपप्राचार्य विरेंद्र धनशेट्टी व विद्यार्थी

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग आयोजित 'रांगोळी स्पर्धा' चे निरीक्षण करताना परीक्षक व मान्यवर

शैक्षणिक उपक्रम : क्षणचित्रे

'मेरी माटी - मेरा देश' कार्यक्रमांतर्गत मातीचे संकलन करण्यासाठी कलशाचे पूजन व उद्घाटन करताना प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव मतकर

'भूगोल विषयातील करिअरच्या संधी' या विषयावर मार्गदर्शन करताना डॉ. घुंगार्डे दत्तात्रय तसेच भूगोल विभाग प्रमुख डॉ. विजय सुरोशी व प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर

महाविद्यालयात नव्याने प्रवेश करणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा स्वागत समारंभ

महाविद्यालयामध्ये वृक्षारोपण करताना 'केईएम हॉस्पिटल' चे डॉक्टर बाळासाहेब बांडे, प्राचार्य, प्राध्यापक वृंद

विशेष अभिनंदन : कॅम्पस् इंटरव्ह्यु मधुन विविध पदांवर निवड

Chedhe Sanket
Klassic Wheels
Pvt. Ltd.

Dhole Pravin
Klassic Wheels
Pvt. Ltd.

Repale Saurabh
Klassic Wheels
Pvt. Ltd.

Shaikh Abhujar
Klassic Wheel
Pvt. Ltd 1

Salve Dayasagar
Klassic Wheels
Pvt. Ltd.

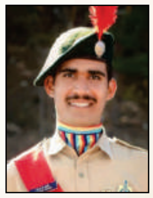

Pawade Pranay
Indian Army

Gaikwad Darshan
Indian Army

Pratik Khandake,
Indian Army

Bhambere Sonali
Police, Meera
Bhaindar, Mumbai

Deshmukh Rutuja
HDB Finance Pvt. Ltd.

Shinde Santosh
Prison Dept.
Govt. of MH

Dhus Manoj
Samarth college of
Computer science

Awate Saurabh
Excise Sub inspector,
Dhule

Waghunde Pravin
Health Department,
Govt. of Maharashtra

Gayatri Thube
Qualified in
C.A.Intermediate
Exam

Chemate Rohini,
Graduate Teacher

Rohokale Arjun
Graduate Teacher

Mane Pratik
Mumbai MNP,
Graduate Teacher

Phapale priyanka
Dhole Patil Jr.
College

Bhand Prashant
Homi Bhabha
Research Center

विशेष अभिनंदन : कॅम्पस् इंटरव्ह्यु मधुन विविध पदांवर निवड

Rokade Rohini
Indian Navy

Khodade Pradip
Indian Navy

Walunj Milind
Indian Army

Kalamkar Viraj
Indian Army

More Nikhil
Indian Army Police

Kharmale sonali
Maharashtra Police

Bhaik Sushma
Maharashtra Police

Chikane Snehal
Maharashtra Police

Shinde Punam
Maharashtra Police

Rohokale Pratiksha
Fire Brigade, Mumbai

Khandale Vrushali
Fire Brigade, Mumbai

Dhanashree Vyavahare
HDB Finance

Pallavi Narad
HDB Finance

Sarode Sumedh
HDB Finance

Chemate Vishal
Exide Battery

Auti Abhishekh
Exide Battery

Bande Sanket
Exide Battery

Gaykhe Suhas
Exide Battery

Satkar Mayur
Exide Battery

Salunke Pratiksha
Post Office

Rajguru Chitra
Maharashtra Police

Panmand Priyanka
Maharashtra Police

Suyog Rokade
Indian Navy

Gayakhe Pramod
Maharashtra Police

Ghule Kiran
Maharashtra Police

Pallavi Bhaik
Maharashtra Police

Abhang Supriya
Maharashtra Police

Jadhav Ashwini
Maharashtra Police

सर्व यशवंत आणि गुणवंताचे हार्दिक अभिनंदन
व पुढील वाटचालीस शुभेच्छा

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज,

लालटाकी रोड, अहमदनगर - ४१४ ००१.

कार्यकारी मंडळ

अ.नं.	नांव	पद
१.	मा. श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे	अध्यक्ष
२.	मा. डॉ. विवेक प्रभाकर भापकर	उपाध्यक्ष
३.	मा. ॲड. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे	सचिव
४.	मा. श्री. जयंत रामनाथ वाघ	सहसचिव
५.	मा. ॲड. दीपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे	खजिनदार
६.	मा. डॉ. मोहनराव गंगाराम हापसे	विश्वस्त
७.	मा. श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील	विश्वस्त
८.	मा. श्री. गेणूजी दगडूजी खानदेशे	विश्वस्त
९.	मा. श्री. सीताराम विठ्ठलराव खिलारी	विश्वस्त
१०.	मा. डॉ. चंद्रराव कृष्णराव मोरे	विश्वस्त
११.	मा. श्री. मुकेश माधवराव मुळे	विश्वस्त
१२.	मा. ॲड. माणिकराव नामदेवराव मोरे	सदस्य
१३.	मा. प्रा. अर्जुनराव तात्याभाऊ पोकळे	सदस्य
१४.	मा. सौ. अरुणा अशोकराव काळे	सदस्या
१५.	मा. डॉ. अभय गेणूजी खानदेशे	सदस्य
१६.	डॉ. बाळकृष्ण देवराम मरकड	सदस्य
१७.	श्री. दिपक रामचंद्र दरे	सदस्य
१८.	श्री. शंतनू मोहनराव हापसे	सदस्य
१९.	श्री. राजेंद्र चंद्रराव मोरे	सदस्य
२०.	श्री. भाऊसाहेब सीताराम खिलारी	सदस्य
२१.	डॉ. बाळासाहेब बबनराव सागडे	सेवक स्विकृत सदस्य
२२.	श्री. संजय रामचंद्र म्हस्के	सेवक स्विकृत सदस्य

अंतरंग ...

मराठी विभाग ..

हिंदी विभाग ..

विभागीय अहवाल ..

मराठी विभाग

आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने ।
शब्दांचीच शस्त्रे यत्न करु ।।१।।
शब्दचि आमुच्या जीवाचे जीवन ।
शब्द वाटू धन जन लोका ।।२।।
तुका म्हणे पहा शब्दचि हा देव ।
शब्दचि गौरव पूजा करु ।।३।।

- संत तुकाराम

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	विद्यार्थ्याचे नाव
१.	सेवा	वैष्णवी जयराम खैरे
२.	श्रीराम मंदीराचा इतिहास	दर्शन ईश्वर गायकवाड
३.	मानवी संस्कृती व पुराणातील नैतिकतत्त्वे	प्रतिक बबन खांडके
४.	भारतातील बदलती शिक्षण व्यवस्था आणि आजचा विद्यार्थी	उत्कर्षा राजेंद्र लोंढे
५.	पर्यावरण संरक्षण काळाची गरज	विशाल वाळुंज
६.	संत गाडगेबाबा	रेश्मा नारायण चव्हाण
७.	छत्रपती शाहू महाराज	नवनाथ विलास भागवत
८.	महात्मा गांधी	प्रणिता विश्वनाथ शिंदे
९.	लोकमान्य टिळक	पायल नवनाथ खोडदे
१०.	आर्टिफिशियल इंटेलिजन्सचे रहस्य उलगडणे : भविष्यातील प्रवास	खान कायनात व महामुनी शीतल
११.	आनंद द्विगुणीत करा	प्रा.डॉ.सुदाम वीर
१२.	आनंद	आरती ज्ञानदेव गायके
१३.	युवा जागर	आरती पवार
१४.	नवीन शैक्षणिक धोरण आणि संत तुकारामाची शिकवण	आदेश पिराजी नवले
१५.	प्रवचन	सुजाता सुरेश कोठावळे
१६.	समाजमाध्यमे आणि भारतीय समाज	पुजा शिवाजी गुंड
१७.	सोशल मिडियातील वाचन संस्कृती	विश्वम दिपक बांडे
१८.	पारनेर भूषण डॉ.बाबा आढाव	तेजश्री बाळू घोलप
१९.	ग्रंथ हेच गुरु	सोनाली धनंजय भुतांबरे
२०.	पर्यावरण संतुलन	वैष्णवी बाळासाहेब बोऱ्हुडे
२१.	पार	विशाल अशोक चव्हाण
२२.	शिक्षण काल आणि आज	आकांक्षा गोरख गोरडे
२३.	ग्रंथ देवो भव	प्रेम बाळासाहेब सोनवणे
२४.	पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज	सायली भाऊसाहेब वाळुंज
२५.	बळीराजा बोलतोय	राहुल जबाजी शिंदे

सेवा

जे ज्ञानाचा कुरुटा । तेथ सेवा हा दारवंटा
स्वाधीन करी सुभटा । ओळगोनी ।।

वरील ओवीत विश्वसंत ज्ञानेश्वर माऊली सेवेची व्याख्या सांगतात ज्ञानरुपी घराचा उंबरठा म्हणजे सेवा आहे. सेवा ही परमार्थ व समाजसेवेचे प्रवेशद्वार आहे अशा सेवेचे सर्वसाधारण सात प्रकार आहेत.

१) **देहसेवक –** काही माणसे फक्त आपल्या देहाची सेवा करतात. खावे, प्यावे मजा करावी या विचाराचे ते असतात दुसऱ्यांचा ते विचार करत नाहीत परंतु ही सेवा समाजमान्य ठरत नाही.

२) **प्रपंच सेवक –** यालाच कुटूंबसेवक असे म्हणतात हा पहिल्यापेक्षा बरा असतो निदान घरातील आई–वडील, पत्नी, मुले यांची तो सेवा करतो.

३) **लक्ष्मी सेवक –** हा रात्रंदिवस लक्ष्मी म्हणजे पैसा कमविण्याच्या विचारात दंग असतो. पैसा हे जीवन जगण्याचे साधन आहे असे समजतो पैसा म्हणजे माणसापेक्षा महत्त्वाचा आहे असे त्याला वाटते.

४) **समाजसेवक –** आपल्या गावातील गरीब लोकांच्या मुलांच्या शिक्षणाची सेवा करावी समाजाच्या कल्याणासाठी आयुष्य खर्च करावे हा चांगला विचार अशा माणसांच्या मनात येतो व तशी ते कृतीही करतात ही सेवा करत असताना त्यांना मेवाही मिळत असतो यामध्ये गावचे सरपंच, तालुक्याचे आमदार, जिल्ह्याचे खासदार महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री, देशाचे पंतप्रधान ही माणसे समाजसेवाच करत असतात पण त्यांना मेवा मिळत असतो.

५) **देशसेवक –** म.गांधी, लो.टिळक, स्वातंत्र्यवीर सावरकर, साने गुरुजी, अण्णासाहेब हजारे यासारख्या लोकांच्या देहात आणि मनात देशप्रेम असते. मातृभूमीची सेवा करता करता हा देह झिजावा म्हणून ते देशसेवा करतात.

तुजसाठी मरण ते जनन
तुजविण जनन ते मरण

हा भाव त्यांच्या मनामध्ये असतो आपल्या भारतमातेची सेवा करणारे सर्वश्रेष्ठ देशसेवक आहेत.

हेचि दान देगा देवा । तुझा विसर न व्हावा ।।१।।

परमेश्वर सेवेत आयुष्य जावे यासाठी ते परमेश्वराला प्रार्थना करतात.

धन्य आम्ही जन्मा आलो ।
दास विठोबाचे झालो ।।

अशा या भक्तांचा भाव असतो प्रपंच करता असताना सावता महाराज, नामदेव महाराज, संत एकनाथ महाराज, संत तुकाराम महाराज, संत निळोबाराय महाराज देवाचीच सेवा करता होते.

७) **संत सेवक –** संतांची सेवा करणारे ते संत सेवक माणसाने संसाराचा दास होण्यापेक्षा संत सेवेचा दास व्हावे संतांची सेवा करावी म्हणजे संत जसे वागतात तसे वागावे जीवनात दया, क्षमा, शांती असावी.

विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म ।
भेदाभेद भ्रम अमंगळ ।।

या वचनाप्रमाणे वागणे ही खरी संतांची सेवा आहे.

संत सेवेचे पाच प्रकार :–

१) **संतांची सेवा –** संतांची सेवा म्हणजे देवाची सेवा आहे कारण संत म्हणजे देवाचेच रुप आहे.

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ।।
तोचि साधु । ओळखावा देव तेथेची जाणावा ।।

२) **संतांची सेवा –** संत ज्ञानेश्वर महाराज ते संत निळोबाराय महाराजापर्यंतचे सर्व संत यांनी जगाच्या कल्याणासाठी देह झिजविला त्यांची सेवा करावी कराण संत हे मायबाप आहेत.

३) **संतांची सेवा –** संतांची सेवा म्हणजे गुरुजी सेवा आहे कारण

ज्ञानियांचा गुरु राजा महाराज ।
म्हणती ज्ञानदेव तुम्हा ऐसे ।।

असा आदरभाव संत तुकाराम महाराजांनी संत ज्ञानदेवांबद्दल प्रकट केला आहे.

४) संतांची सेवा – संत हे ज्ञानमूर्ती आहेत ज्ञानदेव म्हणजे ज्ञानाचा ईश्वर ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे वाङ्मयातील ज्ञानमूर्ती आहे.

गीता अलंकार नाम ज्ञानेश्वरी ।
ब्रह्मानंद लहरी प्रकट केली ।।

असा गौरव उद्गार ज्ञानदेवांबद्दल नामदेव महाराजांनी काढलेला आहे.

५) संतांची सेवा – संतांची सेवा म्हणजे आई–वडिलांची सेवा आहे संत हे मायबाप आहेत. संत एकनाथ महाराज म्हणतात.

सर्व सुखाची लहरी । ज्ञानाबाई अलंकापुरी ।।
वेदशास्त्र देती ग्वाही । म्हणती ज्ञानाबाई आई ।।

रामायणातील सेवा – भारतीय संस्कृतीचा प्राचीन ग्रंथ म्हणजे महर्षी वाल्मिक ऋषींचा 'रामायण' ग्रंथ आहे या ग्रंथामध्ये सेवेचे ९ प्रकार सांगितले आहेत.

१) श्रीरामाची सेवा करणारे हनुमंत आहेत. हनुमंतांने सीता शोध लावला अहि–महि रावणाकडून श्रीराम लक्ष्मणास सोडविले, वानरांना श्रीराम दर्शन घडविले, लक्ष्मणासाठी द्रोणगिरी आणिला, सीतामातेस रामदर्शन घडविले, भरतास नंदीग्रामी श्रीराम आगमनाची वार्ता सांगितली.

२) श्रीरामाच्या सेवेचे फलित हनुमंताच्या ह्र्दयातील श्रीरामदर्शन.

३) ब्रह्मदेवाने जांबुवंताच्या रुपात श्रीरामाची सेवा केली.

४) आदिशक्ती सीतामाता होऊन श्रीरामाची सेवा केली.

५) शेषाने लक्ष्मण होऊन श्रीरामाची सेवा केली.

६) शंख व चक्र हे भरत व शत्रुघ्न होऊन श्रीरामाची सेवा केली.

७) इंद्राने वालीचे रुप घेऊन श्रीरामाची सेवा केली.

८) सूर्याने सुग्रीव होऊन श्रीरामाची सेवा केली.

९) सर्व भक्तांनी वानरांची रुपे घेऊन श्रीरामाची सेवा केली.

शेवटी सेवेचे सार एवढेच आहे.
खरा तो एकची धर्म । जगाला प्रेम अर्पावे ।।

खैरे वैष्णवी जयराम
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

श्रीराम मंदिराचा इतिहास

अयोध्येतील श्रीराम मंदिराचा इतिहास हिंदू पौराणिक कथा आणि पौराणिक कथांमध्ये खोलवर रुजलेला आहे, त्याचे मूळ प्राचीन काळापर्यंत आहे. मंदीराची कथा हिंदू धर्मातील एक महत्त्वपूर्ण देवता आणि रामायणातील महाकाव्य कथा भगवान राम यांच्या पूजनीय आकृतीभोवती फिरते. पौराणिक घटक आणि सांस्कृतिक महत्त्व असलेल्या या कथनाने शतकानुशतके कोट्यवधी हिंदूंच्या श्रद्धा आणि भावनांना आकार देण्यात महत्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे.

पौराणिक पाया :– श्रीराम मंदिराची पौराणिक मुळे रामायणात सापडतात, वाल्मिकी ऋषींना श्रेय दिलेले एक प्राचीन हिंदू महाकाव्य, रामायण भगवान विष्णूचा सातवा अवतार, भगवान राम यांचे जीवन आणि साहसांचे वर्णन करते. हिंदू पौराणिक कथेनुसार, भगवान रामाचा जन्म अयोध्येत राजा दशरथ आणि राणी कौशल्या यांच्या पोटी झाला. महाकाव्याची सुरुवात राम आणि त्याचे तीन भाऊ भरत, लक्ष्मण आणि शत्रुघ्न यांच्या दिव्य जन्मापासून होते. रामाच्या आयुष्याची सुरुवातीची वर्षे लक्ष्मीचा अवतार असलेल्या सीतेशी त्यांचा विवाह झाला होता. तथापि, त्याची सावत्र आई कैकेयीच्या योजनांमुळे रामाचे वनात

गमन झाले. राक्षस राजा रावणाच्या विरुद्ध पौराणिक युध्दाकडे नेणाऱ्या घटनांची मालिका चालू करते.

रामायणाचा मध्य भाग, ज्याला ''रामायण युद्ध'' किंवा लंकेची लढाई म्हणून ओळखले जाते, रामाचा रावणावर विजय आणि सीतेची सुटका करण्यात आली. अयोध्येला विजयी होऊन परत आल्यानंतर, रामाचा राजा म्हणून राज्याभिषेक करण्यात आला, जो आदर्श शासन ''रामराज्य'' म्हणून ओळखला जातो. रामायणाच्या कथेत कर्तव्य, नीतिमत्ता आणि वाईटावर चांगल्याचा विजय या विषयांचा समावेश आहे.

अयोध्या हे पवित्र निवासस्थान आहे. भगवान रामाचे जन्मस्थान असलेल्या अयोध्येला हिंदू परंपरेत खूप महत्व आहे. हे शहर धर्माचे (धार्मिकतेचे) प्रतीक आणि आदर्श राज्याचे प्रतीक म्हणून चित्रित केले आहे. अयोध्या हे भगवान रामाचे दैवी निवासस्थान आहे हा विश्वास पिढ्यानपिढ्या पसरला आहे, ज्यामुळे हिंदूसाठी एक खोल भावनिक आणि आध्यात्मिक संबंध वाढला आहे.

रामायणात अयोध्येचे वर्णन भव्य राजवाडे, हिरवीगार बागा आणि उदात्त नागरिकांनी सुशोभित केलेले भव्य शहर असे केले आहे. कथा रामाच्या शासनाखालील युरोपियन समाजाचे एक ज्वलंत चित्र रंगवते, न्याय, सद्गुण आणि करुणा या तत्त्वांवर जोर देते. भगवान रामाच्या जन्मासह अयोध्येचा संबंध दैवाशी जोडू इच्छिणाऱ्या भक्तांसाठी शहराला एक पवित्र तीर्थक्षेत्र बनवते.

जन्मभूमी आणि बाबरी मशीद :–''जन्मभूमी'' या शब्दाचा संस्कृतमध्ये ''जन्मभूमी'' असा अनुवाद होतो आणि अयोध्येच्या जन्मभूमीला रामायणाच्या कथेत मध्यवर्ती स्थान आहे. परंपरेने अयोध्येतील नेमके ठिकाण ओळखले जाते जेथे रामाचा जन्म पवित्र जन्मभूमी म्हणून झाला असे मानले जाते. भक्त हे स्थान विशेषत: शुभ मानतात आणि नंतरच्या शतकांमध्ये हे महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक आणि धार्मिक विवादाचे केंद्रबिंदू बनले.

मुघलांच्या काळात अयोध्येतील बाबरी मशिदीच्या बांधकामाभोवती हा वाद फिरतो. ऐतिहासिक माहितीनुसार, ही मशीद १६ व्या शतकात मुघल सम्राट बाबरचा सेनापती मीर बाकी याने बांधली होती. रामायणात रुजलेली स्थानिक हिंदू श्रद्धा, भगवान रामाचे जन्मस्थान म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या जागेवरच मशीद बांधली गेली असे प्रतिपादन करते.

जन्मभूमी वरील परस्परविरोधी दाव्यांमुळे शतकानुशतके सुरु असलेल्या तणाव आणि वादांना जन्म दिला. मशीद धार्मिक आणि सांस्कृतिक सहअस्तित्वाचे प्रतीक म्हणून उभी राहिली परंतु विशेषत: आधुनिक युगात ती वादाचे कारण बनली.

ऐतिहासिक दृष्टीकोन :– प्रवासी आणि विद्वानांच्या ऐतिहासिक नोंदी आणि खाती अयोध्येतील जन्मभूमीच्या सभोवतालच्या विकसित कथेची झलक देतात. इंग्रज प्रवासी विल्यम फिंचने १६११ मध्ये अयोध्या भेटीदरम्यान अवशेषांची नोंद केली परंतु मशिदीचा उल्लेख केला नाही. १७ व्या शतकात, लाल दासांच्या अवैध विलासासारख्या लेखांद्वारे या ठिकाणी मशिदीचे स्वरुप सूचित केले जाते.

१८ व्या शतकात अयोध्येला भेट देणारे जेसुइट धर्मप्रसारक जोसेफ टायफेन्थलर यांनी भगवान रामाशी संबंधित किल्ल्याचा विध्वंस आणि त्या जागी मशीद बांधण्याविषयी लिहिले. १८१० मध्ये फ्रान्सिस बुकाननसह त्यानंतरच्या अभ्यागतांनी, मशिदीच्या जागी रामाला समर्पित असलेल्या मंदिराच्या अस्तित्वाची नोंद केली. अभ्यागतांची, मशिदीच्या जागी रामाला समर्पित असलेल्या मंदिराच्या अस्तित्वाची नोंद केली.

बाबरी मशिदीवरील शिलालेखांच्या सत्यतेच्या भोवती वाद निर्माण झाला आहे, दाव्याने ते बरेच नंतर जोडले गेले आहेत, ज्यामुळे बाबरच्या काळातील मशिदीच्या वास्तविक ऐतिहासिक संबंधाविषयी प्रश्न उपस्थित झाले आहेत. या दाव्यांच्या ऐतिहासिक सत्यतेवरील वादविवाद जन्मभूमी

गाथेमध्ये गुंतागुंत वाढवतात.

आधुनिक रामजन्मभूमी आंदोलन :– २० व्या शतकात विविध हिंदू संघटनांच्या नेतृत्वाखालील रामजन्मभूमी आंदोलनाची तीव्रता दिसून आली. विश्व हिंदू परिषद, व्यापक हिंदू राष्ट्रवादी परिवार संघ परिवाराचा एक भाग, जन्मभूमीच्या जागेवर भव्य मंदिर बांधण्यासाठी पाठिंबा गोळा करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली.

१९८० च्या दशकात, विहिंप आणि इतर संलग्न संघटनांनी जन्मभूमी पुन्हा निर्माण करण्यासाठी आणि राम मंदिराच्या उभारणीसाठी रॅली काढल्यामुळे चळवळीला वेग आला. ''जय श्रीराम'' च्या जल्लोषाचा जयघोष देशभरात घुमला आणि भक्तांनी घोषणेसह निधी आणि विटांचे योगदान दिले.

बाबरी मशीद पाडली :– रामजन्मभूमी आंदोलनाचा कळस ६ डिसेंबर १९९२ रोजी झाला, जेव्हा अयोध्येतील वादग्रस्त जागेवर विहिप आणि भारतीय जनता पक्ष (भाजप) यांनी आयोजित केलेल्या कारसेवकांचा (स्वयंसेवक) मोठा मेळावा झाला. परिस्थिती चिघळली, त्यामुळे बाबरी मशीद हिंसकपणे पाडण्यात आली.

मशिदीच्या विध्वंसाचे दूरगामी परिणाम झाले, आंतर–जातीय दंगली आणि भारतातील हिंदू आणि मुस्लिम समुदायांमध्ये तणाव निर्माण झाला. पाकिस्तान आणि बांगलादेशातील हिंदू मंदिरांवर झालेल्या हल्ल्याच्या अहवालांसह या घटनेचे भारताच्या सीमेपलीकडेही परिणाम झाले.

कायदेशीर लढाई आणि सर्वोच्च न्यायालयाचा निकाल :– बाबरी मशीद विध्वंसानंतर, विवादित जागेच्या मालकी आणि स्थितीवरुन कायदेशीर लढाया सुरु झाल्या. विविध शीर्षक विवाद आणि कायदेशीर कार्यवाही उघडकीस आली, ज्यामध्ये अनेक पक्षांनी जमिनीवर दावा केला आहे. ९ नोव्हेंबर २०१९ रोजी भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने ऐतिहासिक निकाल दिल्याने हे प्रकरण टोकाला पोहोचले. न्यायालयाने जन्मभूमीच्या जागेवर राम मंदिर बांधण्याच्या बाजूने निर्णय दिला, तसेच जमिनीचा स्वतंत्र तुकडा अयोध्या येथे मशीद बांधण्यासाठी वाटप करण्याचे निर्देश दिले.

श्रीरामजन्मभूमी तीर्थ क्षेत्राची निर्मिती :–सर्वोच्च न्यायलयाच्या निकालानंतर, भारत सरकारने श्रीरामजन्मभूमी तीर्थ क्षेत्राची स्थापना केली, राम मंदिराच्या बांधकामाची देखरेख करण्यासाठी सोपवलेला ट्रस्ट. प्रमुख सदस्यांचा समावेश असलेल्या ट्रस्टला निधी उभारणी, नियोजन आणि बांधकामाची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी देण्यात आली होती.

मंदिर बांधणीची सुरुवात :– ५ ऑगस्ट २०२० रोजी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी आयोजित केलेया पायाभरणी समारंभासह मार्च २०२० मध्ये राम मंदिराच्या बांधकामाला अधिकृतपणे सुरुवात झाली. हा कार्यक्रम अयोध्या आणि संपूर्ण भारताच्या सांस्कृतिक आणि धार्मिक इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण क्षण ठरला.

बांधकाम प्रक्रियेला तात्पुरत्या निलंबनाचा सामना करावा लागला, ज्यात एक कोविड – १९ साथीच्या रोगामुळे समाविष्ट आहे. तथापि, प्रकल्प कायम राहिला, आणि मे २०२३ पर्यंत, ७०% गाऊंडवर्क आणि ४०% छताचे काम पूर्ण करुन, लक्षणीय प्रगती झाली.

प्रभू राम मूर्तीची नियोजित स्थापना :– गर्भगृहात प्रभू राम मूर्तीच्या स्थापनेचा अभिषेक सोहळा २२ जानेवारी २०२४ रोजी होणार आहे. श्रीरामजन्मभूमी तीर्थ क्षेत्र ट्रस्टचे सरचिटणीस चंपत राय या सोहळ्याचे नेतृत्व करतील. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांना या शुभ सोहळ्याला उपस्थित राहण्याचे औपचारिक निमंत्रण मिळाले.

भूमिपूजन सोहळा :– ५ ऑगस्ट २०२० रोजी भूमिपूजन समारंभानंतर मंदिराच्या बांधकामाची अधिकृत सुरुवात झाली. या समारंभात वैदिक विधींचा समावेश होता, ज्याचा शेवट

पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या हस्ते पायाभरणी म्हणून ४० किलो चांदीची वीट बसवण्यात आली. या कार्यक्रमापूर्वी धार्मिक विधी आणि प्रार्थनांची तीन दिवसीय मालिका होती.

बांधकामावर प्रतिक्रिया :- राम मंदिराच्या उभारणीवर विविध स्तरातून विविध प्रतिक्रिया उमटल्या आहेत. काही पुजारी आणि धार्मिक नेत्यांनी समारंभादरम्यान योग्य विधी प्रक्रियेतील विवादांबद्दल चिंता व्यक्त केली. जम्मू आणि काश्मीरचा विशेष दर्जा रद्द केल्यापासून एक वर्ष पूर्ण झालेल्या ५ ऑगस्टच्या निवडलेल्या तारखेबद्दलही टीका झाली.

पाकिस्तानाने या जागेवरील ऐतिहासिक वादाचा हवाला देत बांधकाम सुरु केल्याबद्दल भारतावर अधिकृतपणे टीका केली. दरम्यान, विविध भारतीय राजकीय नेत्यांनी भूमीपूजन समारंभाचे सांस्कृतिक आणि धार्मिक महत्त्व अधोरेखित करुन त्याचे कौतुक केले.

अलीकडील विकास आणि भविष्यातील योजना :- ऑगस्ट २०२१ मध्ये, लोकांना बांधकाम पाहण्याची परवानगी देण्यासाठी सार्वजकिन पाहण्याचे ठिकाण स्थापित केले गेले. मोडतोड काढणे आणि पायाभरणीचे काम सुरुच राहिले, सप्टेंबर २०२१ च्या मध्यापर्यंत रोलर - काँक्रिटचे ४७-४८ थर पूर्ण झाले.

जानेवारी २०२३ मध्ये, दोन शालिग्राम खडक, अंदाजे ६० दशलक्ष वर्षे जुने आणि २६ आणि १४ टन वजनाचे, नेपाळमधील गंडकी नदीतून पाठवण्यात आले. गर्भगृहातील रामलल्लाची मूर्ती कोरण्यासाठी या खडकांचा वापर करण्यात आला. मे २०२३ पर्यंत, श्रीरामजन्मभूमी तीर्थ क्षेत्र ट्रस्टने अहवाल दिला की ७०% जमिनीचे काम आणि ४०% छताचे काम पूर्ण झाले आहे.

अभिषेक आणि रामोत्सव :-८२६ स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील धार्मिक कार्यक्रमांच्या मालिकेतील 'रामोत्सवा'साठी उत्तर प्रदेश सरकारने रु. १०० कोटींची तरतूद करुन प्राणप्रतिष्ठा (अभिषेक) सोहळ्याची तयारी सुरु आहे. डिसेंबर २०२३ मध्ये या कार्यक्रमांची सुरुवात झाली आणि १४/१५ जानेवारी रोजी मकर संक्रांतीपासून ते २२ जानेवारी रोजी राम मंदिराच्या उद्घाटनापर्यंत भव्य उत्सवात समाप्त होईल.

अभिषेक सोहळ्यासाठी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्यासह इतर राजकीय नेते आणि मान्यवरांना आमंत्रित करण्यात आले आहे. पाहुण्यांच्या यादीत उद्योगपती, वैज्ञानिक, अभिनेते, सैन्य अधिकारी, आध्यात्मिक नेते आणि पुरस्कार विजते यांचा समावेश आहे.

देणगी आणि निधी उभारणी :- मंदिर ट्रस्टने ५५०-६०० दशलक्ष लोकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी देशव्यापी ''जनसंपर्क आणि योगदान अभियान'' सुरु केले. रु. १० आणि त्याहून अधिकच्या ऐच्छिक देणग्या स्विकारल्या गेल्या. भारताचे राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांनी जानेवारी २०२१ मध्ये रु. ५,०१,००० चे पहिले योगदान दिले. एप्रिल २०२१ पर्यंत, संपूर्ण भारतातील देणग्यांमधून सुमारे रु. ५,००० कोटी जमा झाले. विशेष म्हणजे या मोहिमेला मुस्लिम आणि ख्रिश्चन समुदायातील सदस्यांकडून योगदान मिळाले.

काही राजकीय व्यक्तींनी प्रक्रियेच्या पारदर्शकतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करुन निधी संकलनाबाबत टीका केली. भ्रष्टाचाराच्या आरोपांमुळे खाती डिजिटल करण्यासाठी टाटा कन्सल्टन्सी सर्व्हिसेसचा सहभाग होता.

भारतीय पुरातत्व सर्वेक्षण - पुरावे :- भारतीय पुरातत्व सर्वेक्षण (ASI) ने साइटच्या पुरातत्व पुराव्याचा अभ्यास करण्यासाठी दोन महत्त्वपूर्ण उत्खनन केले, पहिले १९७८ - ७९ मध्ये आणि दुसरे २००३ मध्ये.

बीबी लाल यांच्या नेतृत्वाखाली पहिल्या उत्खननादरम्यान, टीमला हिंदू मंदिराच्या अवशेषांपासून बनवलेल्या मशिदीचे १२ खांब सापडले. १२ व्या आणि १३ व्या शतकातील मंदिरांमध्ये आढळणाऱ्या समृद्धी दर्शविणारी पूर्ण कलश चिन्हे खांबांवर होती. मंदिराच्या वैशिष्ट्यांशी सुसंगत,

मानव आणि प्राणी यांचे चित्रण करणारी टेराकोटा शिल्पे देखील शोधण्यात आली.

२००३ च्या उत्खननात, ५० पेक्षा जास्त खांब सापडले, ज्यामुळे मशिदीच्या खाली एक हिंदू मंदिर आहे असा विश्वास दृढ झाला. उत्खननकर्त्यांना मंदिर प्रणाली, ‘प्रणाली’, ‘शिखर’ आणि इतर वास्तुशास्त्रीय घटक सापडले. टेराकोटाचे अवशेष, देव, देवी आणि मानवी आकृती दर्शविणाऱ्या २६३ तुकड्यांसह, मंदिराचा आणखी पुरावा प्रदान केला. या ठिकाणी दोन अवशेषांवर ‘विष्णू हरी शिला फलक’ चा शिलालेख आढळून आला, जो हिंदू मंदिराच्या अस्तित्वाचे समर्थन करतो.

निष्कर्ष :– अयोध्येतील श्रीराम मंदिराचा इतिहास हा पौराणिक कथा, दंतकथा, ऐतिहासिक घटना आणि समकालीन सामाजिक राजकीय चळवळींच्या धाग्यांनी विणलेला टेपेस्ट्री आहे. त्याचे महत्व धार्मिक सीमांच्या पलीकडे आहे, लाखो लोकांच्या सांस्कृतिक आणि भावनिक लोकांचा समावेश आहे. राम मंदिराचे बांधकाम केवळ भौतिक रचनाच नाही तर विश्वास, लवचिकता आणि भगवान रामाच्या महाकथेचा चिरस्थायी वारसा दर्शवते. जसजसा अभिषेक समारंभ जवळ येत आहे. तसतसा तो भारताच्या सांस्कृतिक भूदृश्यातील एक निश्चित क्षण चिन्हांकित करतो, पौराणिक कथा, इतिहास आणि तेथील लोकांच्या सामूहिक चेतना यांच्यातील खोलवर रुजलेल्या संबंधांना बळकट करतो.

दर्शन ईश्वर गायकवाड
इतिहास विभाग

मानवी संस्कृती व पुराणातील नैतिक तत्त्वे

मानवाचा विकास शोधताना मानवी संस्कृतीच्या विविध अंगांशी पुराणकथांचा निकटचा संबंध येत असतो. याचे विवेचन पुढील प्रमाणे स्पष्ट करता येईल.

पुराणकथा आणि धर्म व संस्कृती :–

पुराणकथांचा धर्माशी अत्यंत निकटचा संबंध आहे. पुराणकथा स्वत: धर्मभावनेतून जन्मलेल्या असतात आणि त्या धर्मभावनेला पुष्टही करतात. त्याचप्रमाणे, पुराणकथा हा आजपर्यंतच्या विज्ञानयुगपूर्व मानवी संस्कृतीचा एक मूलभूत व अविभाज्य घटक असून त्यांच्या अभ्यासामुळे मानवी संस्कृतीचा इतिहास समजावयास मदत होते. पुराणकथा या त्यांच्या नायक – नायिकांचा इतिहास सांगत नाहीत, तर कथानिर्मात्याच्या मनाचा इतिहास सांगतात, असे म्हटले जाते. कारण ज्यांनी या कथा निर्माण केल्या आणि पिढ्यानपिढ्या जपल्या, त्या लोकांचे आचारविचार,जीवनपध्दती, आशा–आकांक्षा इ. त्या कथांतून प्रतिबिंबित झाल्या आहेत, असे दिसते. तात्पर्य, एखाद्या समाजाची प्राचीन काळातील सांस्कृतिक अवस्था काय होती, हे त्याच्या पुराणकथांवरुन कळते. कला, धर्म, कर्मकांड, यातुक्रिया इत्यादींना उत्तेजन देऊन संस्कृतीला समृद्ध करण्यामध्ये पुराणकथांचा वाटा मोठा असतो. भारतासारख्या विविधतेने नटलेल्या देशात सांस्कृतिक एकात्मता निर्माण करण्यामध्ये पुराणकथांचा वाटा फार मोठा आहे.

पुराणकथा व विज्ञान :

आधुनिक मानवाप्रमाणेच आदिम मानवाच्या मनातही विश्वाच्या निर्मिती विषयी जिज्ञासा होती. पाऊस कसा पडतो, ग्रहणे का होतात, जग कोणी निर्माण केले इ. प्रश्नांची उत्तरे शोधण्याची त्या मानवाचीही धडपड चालू होती. सत्याचा शोध घेता घेता त्याने पुराणकथेतून या प्रश्नांना उत्तरे दिली असल्यामुळे पुराणकथा हे आदिम मानवाचे विज्ञान होते, असे एक मत आहे. परंतु आदिम मानवाच्या पुराणकथांना त्याचे विज्ञान मानणे, ही मानवी संस्कृतीच्या अभ्यासातील एक घोडचूक आहे, असे बी. मॅलिनोस्कीने म्हटले आहे. पुराणकथा

व विज्ञान या दोघांचा प्रवास अत्यंत भिन्न दिशांनी चाललेला असतो. पुराणकथेत एक वैश्विक व अंतिम असे सत्य शाश्वत काळातही व्यक्त झाले आहे. असे मानले असले तरी पुराकथेतील घटनेत काहीही बदल न करता त्यात तंतोतंत पुनरावृत्ती करीत रहाणे, हे पुराणकथेत अभिप्रेत असते. याउलट, पूर्वी सापडलेल्या सत्यातील दोष व अपूर्णता दूर करुन त्याला सदैव नवे रुप देत जाणे, हे विज्ञानाचे स्वरुप असते. दोहोंतील या भेदामुळेच पुराणकथा या विज्ञानाच्या प्रगतीला खीळ घालू शकतात.

पुराणकथा म्हणजे आदिम मानवाचे प्राथमिक तत्त्वज्ञान होते, असेही म्हणता येते. तत्त्वज्ञानात जसा वैश्विक सत्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न असतो, तसाच पुराणकथांतूनही आढळतो. पुराणकथांतील सत्य हे आध्यात्मिक असते आणि त्यात सत्, असत्, आभासात्मक इ. शब्द आढळत नसले, तरी त्यात शब्दांमागचा आशय मात्र उपस्थित असतोच, असे मीर्शा ईलिआने म्हटले आहे. परंतु हे भारतीय पुराणकथांना लागू नाही. ऋग्वेदात ‘सत् व असत्’ ही द्वंद्वे याच शब्दांनी सांगितली आहेत. धर्म व तत्त्वज्ञान यांतील बहुसंख्य सिद्धांतावर आधारलेल्या वा त्या सिद्धांतानांच नाट्यरुप देऊन तयार झालेल्या अनेक पुराणकथा असतात. या कथांमुळे त्या सिद्धांताला पुष्टी मिळते आणि ते जनमानसात रुजतात. त्यातून शोध प्रक्रिया सुरु होते.

पुराणकथा व कला :

निर्मिती, विषय, अभिव्यक्तीचीच पद्धत इ. अनेक दृष्टींनी विविध कलांचा व पुराकथांचा घनिष्ठ संबंध असून पुराणकथा हे कलांचे अक्षय प्रेरणास्थान आहे. पुराणकथांमुळे कलांची निर्मिती होण्यास मदत झाली आणि उलटपक्षी कलांमुळे पुराणकथांचा आशय घेऊन श्रेष्ठ कलाकृती निर्माण होत आहेत. ग्रीक पुराकथांचा कर्मकांडाशी असलेला संबंध तुटलेला असूनही साहित्यकृती व इतर कलाकृतींमुळे त्या शेकडो वर्षे टिकून राहिल्या आहेत. पुराणकथा प्रारंभीच्या काळात मौखिक परंपरांनी आलेल्या असल्या तरी, त्या काळातही त्यांच्यामध्ये अनुषंगिक म्हणून का होईना, कथेचे आणि रंजकतेचे तत्व होतेच. त्यामुळे पुराणकथांचा प्रथमपासूनच साहित्याशी संबंध होता. होमरची ओडिसी व इलिअड ही महाकाव्ये, भारतातील रामायण, महाभारत ही आर्ष महाकाव्ये, कालिदारासाचे रघुवंश इत्यादींवरुन पुराणकथा व साहित्य यांचा संबंध किती निकटचा होता, हे दिसून येते. महाकाव्यातील नायकनायिकांच्या चरित्रांत पुराणकथांतील देवदेवींची प्रतिबिंबे आढळतात, यावरुन हा संबंध स्पष्ट होतो.

कल्पनाविलास, प्रतीकात्मकता, सूचकता, अतिशोयक्ती इ. तत्त्वे काव्य व पुराणकथा या दोहोंतही असल्यामुळे दोहोंचा संबंध घनिष्ठ असल्याचे स्पष्ट होते. नाट्यकलेवर विषय आणि तो सादर करण्याची पद्धत या दोन्ही दृष्टींनी पुराकथांचा फार मोठा प्रभाव होता. टेओडोर गास्टर या अमेरिकन विचारवंताने पूर्व भूमध्य समुद्रालगतच्या देशांतील प्राचीन संस्कृतींचा अभ्यास करुन पुराणकथा व कर्मकांड यांच्या संबंधातून नाटक निर्माण झाले, असे मत मांडले आहे. प्राचीन काळी देवांनी स्वर्गात जी कृत्ये केली, ती नाट्याच्या रुपाने पृथ्वीवर दाखिण्याच्या प्रयत्नातून प्रारंभीची नाट्यकला निर्माण झाली, असे दिसते.ग्रीक शोकांतिका, जपानमधील ‘नो’ नटके व जावामधील ‘वायांग’ नाटके ही पुराणकथांतूनच निर्माण झाली. भारतातील भास, कालिदास इत्यादींच्या नाटकांचे विषय व वातावरण पुराणकथांशी संबद्ध होते. विशिष्ट घटनानाट्यात्मक शैलीत मांडण्याच्या पद्धतीमुळेही पुराकथांचा नाट्याकलेशी संबंध येतो.

नृत्यकलेचा प्रारंभ शंकर, पार्वती इ देवतांपासून झाला, या अर्थाच्या हिंदू पुराणकथा असून आदिम मानव कर्मकांडाच्या वा समारंभाच्या प्रसंगी केल्या जाणाऱ्या नृत्यांतून पुराणकथांचाच आशय व्यक्त करीत आहे. इंद्राने पाऊस पाडावा म्हणून जेव्हा यज्ञ केला जाई, तेव्हा कुमारिका डोक्यावर घट घेऊन अग्नीभोवती नृत्य करीत असत. पशूंचे चर्म वा मुखवटे

धारण करुन जी नृत्ये केली जातात, त्यांतून पुरशाणकथांतील वातावरणाची निर्मिती केली जाते. संगीताचा नृत्याशी असलेला संबंध, ऑपेरासारख्या संगीतप्रकारातून असलेले पुरणकथात्मक विषय, यक्षगंधर्वादींचे संगीतप्रेम इ. मार्गांनी संगीत हे पुरणकथांशी निगडित असते. स्थापत्यकला, शिल्पकला, मूर्तिकला, चित्रकला, वास्तुकला इत्यादींची समृद्धी तर पुराणकथात्मक विषयांमुळेच झाली आहे. इतकेच नव्हे तर पुराणकथांच्या अध्ययनाखेरीज या कलांचे अध्ययनच पुर्ण होऊ शकत नाही. इमारतीचा पाया खोदताना तो पृथ्वी धारण करणाऱ्या शेषादींच्या मस्तकावर आणण्याचा प्रयत्न करणे वा स्वर्गीय मंदिराची प्रतिकृती म्हणून पृथ्वीवर मंदिर तयार करणे इ. असंख्य प्रकार पुराणकथा व उपरिनिर्दिष्ट कला यांचा संबंध दर्शविणारे आहेत.

पुराणकथा व इतिहास :–

इतिहास (विशेषत: प्राचीन इतिहास) आणि पुराणकथा या दोहोंमध्ये भूतकालीन घटनांचे निवेदन असल्यामुळे त्या दोहोंचे वेगळेपण दाखविणे अवघड असते. शिवाय इतिहासाच्या अभ्यासकांना इतिहास जितका सत्य वाटतो. तितक्याच, किंबहुना त्याहून अधिक प्रमाणात श्रद्धाळू लोकांना पुराणकथांची सत्यता पटत असल्यामुळेही काही अडचणी निर्माण होतात. अर्थात अभ्यासकांच्या दृष्टीने इतिहासात वास्तवाचे व पुराणकथेत कल्पितांचे दर्शन घडते, हा फरक असतोच. शिवाय, भूतकाळातील घटनांचे अचूक ज्ञान प्राप्त करणे, हा इतिहासाचा उद्देश असतो, तर पूर्वधारणेनुसार कर्म करणे हा पुरणकथांचा उद्देश असतो. ज्ञान हा त्यांचा उद्देश नसतो. मानवजातीने दीर्घकाळपर्यंत इतिहासाविना आपला प्रवास केला आहे ; परंतु तिने पुराणकथांची सोबत मात्र नेहमीच घेतली आहे. असे असले, तरी व्यवहारात भूतकाळातील घटनांची अचूक वास्तवता निश्चित करणे, हे अवघड असते. कारण, एकीकडे अलौकिकतेमुळे काही ऐतिहासिक घटनांना व अलेक्झांडर, कृष्ण इ. पुरुषांच्या जीवनांना पुराणकथांचा रंग प्राप्त होतो, तर दुसरीकडे देवविषयक काही कल्पित पुराणकथा समाजात इतक्या जिवंतपणे रुजलेल्या असतात, की त्या कथा म्हणजे वीरांची ऐतिहासिक चरित्रे, अशा वाटू लागतात.

काही वेळा एकाच घटनेच्या निवेदनात इतिहास व पुराणकथा यांचे मिश्रण झालेले दिसते. ऐतिहासिक घटनांचे पुराणकथांत रुपांतर होताना कोणत्या प्रक्रिया घडतात, याविषयी मीर्शा ईलिआने केलेले विवेचन महत्त्वाचे आहे. त्यांच्या मते कोणतीही ऐतिहासिक घटना दीर्घकाळापर्यंत जशीच्या तशी लोकांच्या स्मरणात राहू शकत नाही. त्यांच्यापुढे ईश्वर, पूर्वज वा एखादा वीर यांनी प्राचीन काळात केलेल्या महकृत्यांचे आदर्श वा मूलबंध (आर्किटाइप्स) असतात. लोक हळूहळू ऐतिहासिक घटनेचा प्रवाह त्या मूलबंधाशी एकरुप करुन टाकतात. मग तो वीरपुरुष वा त्याचे महत्कृत्य स्वत:च्या ऐतिहासिक स्वरुपात शिल्लक न राहता, त्या मूलबंधाशी सुसंगत अशी व्यक्ती वा घटना बनून लोकांच्या स्मरणात राहते. कृष्णाला वा शिवाजीला मानव न मानता विष्णूचा वा शिवाचा अवतार मानण्यात हीच प्रवृत्ती दिसते, असे म्हणता येईल.

सर्व पुराणकथांचे मूळ ऐतिहासिक घटनांमध्ये असते, असे मत इ..स.पू. ३०० च्या सुमारास होऊन गेलेल्या यूहेमरस या ग्रीक विद्वानाने मांडले होते. मूळचे मानव असलेले झ्यूस वगैरे लोक आपल्या महत्तकृत्यामुळे देव मानले गेले, संस्कृतीला उत्तेजना देणारा झ्यूस हा राजा, क्रीट येथे मरण पावल्यावर तेथे त्याची कबर बांधलेली आढळते. प्रॉमिथिअस मातीतून स्त्री–पुरुष निर्माण करीत होता, याचा अर्थ तो प्रत्यक्षात मातीच्या मूर्ती तयार करीत होात इ. विचार त्याने व त्याच्या अनुयायांनी मांडले होते. आधुनिक काळात हर्बर्ट स्पेन्सरने या मताला काहीशी प्रतिष्ठा मिळवून दिली ; तथापि हे मत आता मागे पडले आहे. त्याच्या आधी काही काळ ईजिप्तमधील हेकॅटेउसने क्रोनस, रीया, झ्यूस, हेरा या ग्रीक देवता आणि इसिस व ओसायरिस या ईजिप्ती देवता मूळच्या मानव असल्याचे मानले होते. भारतातही वैदिक देवतांचे स्वरुप स्पष्ट करताना ‘वृत्र हा

त्वष्ट्याच्या पुत्र होता' अशा पद्धतीने विवेचन करणारे ऐतिहासिक होते, असे निरुक्तात म्हटले आहे. प्रत्यक्षात मात्र, पुराणकथांना इतिहास मानल्यामुळे पुराणकथा व इतिहास दोहोंपैकी कशाचेच यथार्थ ज्ञान होत नाही. तसेच, एका व्यक्तीला जो पवित्र इतिहास वाटतो, तो दुसऱ्याला कल्पित कथा वाटण्याची शक्यता असल्यामुळे पुराणकथेला इतिहास व इतिहासाला पुराणकथा म्हटले जाण्याचा धोका संभवतो. कथेतील सर्व कथातत्त्वांचे मिश्रण झाल्याचेही आढळू शकते.

निष्कर्ष :–

'पुराणातील वांगी पुराणात' ही म्हण रुढ असली तरी पुराणात मानवी संस्कृतीचा विकास कसा होत गेला याचे दर्शन घडते. १८ पुराणातून ऐतिहासिक भारतीय राज्यांच्या वंशावली मिळतात. पुराणातील कल्पोकित कथा आज वैज्ञानिकांनी शोध घेऊन काही प्रत्यक्ष साकारल्या आहेत. रामायणातील पुष्पक विमान आधुनिक विमानात रुपांतर हे उत्तम उदाहरण आहे. त्यामुळे प्रत्येक क्षेत्रात व्यावसायिक नैतिकता शोधणे काळाची गरज बनली आहे.

प्रतिक बबन खांडके
इतिहास विभाग

भारतातील बदलती शिक्षण व्यवस्था आणि आजचा विद्यार्थी

भारतातील शिक्षण व्यवस्थेचे बदलते आणि आजचे विद्यार्थी एक अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. भारतातील शिक्षण व्यवस्थेत काही अत्यंत महत्त्वाचे बदल घडून आले आहेत, ज्यामुळे आजचे विद्यार्थी अनेक नवीन अनुभवांमध्ये आणि परिस्थितींमध्ये सामुग्रीसह आहेत.

१. डिजिटल शिक्षण : भारतात डिजिटल शिक्षणाचे क्षेत्र वाढत आहे. अनेक विद्यालये आणि कॉलेज आता ऑनलाईन शिक्षण प्रदान करतात. या प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांना नवीन शैक्षणिक साधने आणि तंत्रज्ञान मिळतात.

२. संवेदनशीलता आणि सामाजिक जबाबादारी : आजचे विद्यार्थी संवेदशील आहेत आणि सामाजिक जबाबदारीच्या क्षेत्रात सक्रियपणे सहभागी आहेत. त्यांना समाजाच्या समस्यांचा आणि सामाजिक क्षेत्रातील बदलांचा अवलंबुन आहे.

आधुनिक युगात, विद्यार्थ्यांना आपल्या समाजाच्या समस्यांचा आणि बदलांची जागरुकता आहे. त्यांच्यात उत्साह, अभिमान आणि सामाजिक संवेदनशीलता असते. त्यांची संवेदनशीलता त्यांना सामाजिक समस्यांचा विचार करण्यास आणि त्यांचा समाधान करण्यास सक्षम करत

आजचे विद्यार्थी विविध क्षेत्रात सक्रियपणे सहभागी आहेत, जसे की सामाजिक सेवा, पर्यावरण संरक्षण, मानवाधिकार आणि सामाजिक न्याय, शिक्षणातील विपरीतता आणि इतर अनेक क्षेत्रे. त्यांना स्वतंत्रता आणि सामाजिक संबंधांची मूल्यांकन करण्यासाठी सामाजिक कार्यालयांत सर्वसाधारण स्थाने योगदान करण्याची अवधारणा दिली जाते.

३. अनुसंधान आणि नवीन प्रौद्योगिकी : विद्यार्थ्यांना आज अनुसंधान करण्याची विशेष शिक्षण आणि साधने मिळतात.

आधुनिक प्रौद्योगिकीच्या क्षेत्रात विद्यार्थ्यांना विशेष अभ्यासाची आणि अनुभवाची संधी मिळते, ज्यामुळे त्यांना नवीन प्राद्योगिकीचा विकास करण्याची प्रेरणा मिळते.

विद्यार्थ्यांना आधुनिक विज्ञान आणि प्रौद्योगिकीच्या क्षेत्रात अध्ययन करण्याची संधी मिळते, ज्यामध्ये त्यांना विविध प्रकारच्या अनुसंधानांमध्ये सहभागी होण्याची संधी दिली जाते. त्यांच्या सोबत, त्यांना नवीन प्रौद्योगिकीच्या विकासात सहाय्य करण्यासाठी विभिन्न अनुसंधान संस्थांमध्ये स्थानिक वा आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अनुसंधान करण्याची संधी मिळते.

विद्यार्थ्यांना त्यांच्या पारस्परिक संपर्कातून, सक्रिय असलेल्या विद्यार्थ्यांना या क्षेत्रात संलग्न होण्याची संधी असते. त्यांना विशेष शिक्षण आणि प्रशिक्षण योजना आणि कार्यक्रम सांगितले जातात, ज्यामुळे त्यांना नवीन प्रौद्योगिकीच्या विकासात सक्षमता मिळते आणि त्यांना समुदायात सेवा करण्याची अवधारणा मिळते.

प्रौद्योगिकीच्या क्षेत्रात संलग्न होण्याची अवघड स्थिती आहे कारण त्याचा अध्ययन करण्यासाठी उच्च शैक्षणिक स्तर आणि तंत्रज्ञान आवडत असतात. परंतु, सामान्यत: उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये या क्षेत्रात काही प्राविण्य प्राप्त करण्यासाठी अभ्यास घेतला जातो आणि त्यामुळे त्यात संलग्न होण्याची संधी अधिक असते.

४. कौशल्य विकास : विद्यार्थ्यांना कौशल्ये विकसित करण्यासाठी विविध प्रकारचे सामाजिक, सांस्कृतिक आणि औद्योगिक कार्यक्रम आयोजित केले जातात. ह्या कार्यक्रमांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना नवीन कौशल्ये त्यांच्या सामाजिक आर्थिक आणि आत्मविश्वासाची वृद्धी होते. या कार्यक्रमांमध्ये निम्नलिखित कार्यक्रम समाविष्ट केले जातात :

१. कौशल्य शिबिरे : कौशल्य शिबिरे आयोजित केली जातात ज्यामध्ये विविध क्षेत्रांतील विशेष तज्ज्ञांच्या मार्गदर्शनाखाली विद्यार्थ्यांना नवीन कौशल्ये शिकवितात.

२. कार्यशाळा आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम : विभिन्न क्षेत्रांमध्ये कार्यशाळा आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केली जातात ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक कौशल्ये शिकवितात.

३. आयोजन आणि प्रबंधन क्षमता : इतर विद्यार्थ्यांसह सहकार्य करण्यासाठी आणि कार्यक्रमांचे यशस्वी आयोजन आणि प्रबंधन करण्याची क्षमता विकसित करण्यासाठी आयोजित केल्या जातात.

४. सामूहिक कार्यक्रम : सामूहिक कार्यक्रम आयोजित केली जातात ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांना सामूहिक सहकार्य, संवाद आणि संघर्षात्मक निर्धारण करण्याचा अभ्यास सांगितला जातो.

या प्रकारे, विविध प्रकारच्या कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होण्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या कौशल्यांची वृद्धी होते आणि त्यांचा आत्मविश्वास वाढते. या कौशल्यांच्या विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना समाजातील समस्यांचे समज आणि समाधान करण्याच्या क्षमता विकसित होतात आणि त्यांना विभिन्न क्षेत्रात यश मिळते.

५. मानव अधिकार आणि सामाजिक न्याय : विद्यार्थ्यांना मानव अधिकारांच्या आणि सामाजिक न्यायाच्या प्रश्नांची चर्चा करण्याची अवधारणा देण्याची आवश्यकता अत्यंत महत्त्वाची आहे. या चर्चेच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना सामाजिक संवेदनशीलता आणि सामाजिक न्याय या संबंधित प्रश्नांच्या समज सापडते. त्यामुळे त्यांना आपल्या समाजातील विविध समस्यांचा आणि अन्यायाची समज आहे, आणि त्यांना समस्यांचे समाधान करण्याच्या प्रकारांची प्रेरणा मिळते.

विद्यार्थ्यांच्या समाजातील समस्यांचे समाधान करण्यासाठी संघर्ष करण्याची प्रेरणा मिळते, आणि त्यांनी समाजातील बदल करण्याच्या दिशेने काम करण्याचे सामर्थ्य मिळते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना सामाजिक कामगिरीसाठी उत्साहित केले जाते, ज्यामुळे समाजात बदलाची गरज मान्य

केली जाते.

मानव अधिकारांच्या आणि सामाजिक न्यायाच्या प्रश्नांची चर्चा विद्यार्थ्यांना समाजातील समस्यांचा समज आणि समाधान करण्यासाठी प्रेरित करते आणि त्यांना सामाजिक जागरुकता आणि सामाजिक न्यायासंबंधित कामगिरीसाठी सक्रिय बनवते.

आजचे विद्यार्थी आधुनिक युगातील सामाजिक, आर्थिक आणि तांत्रिक सामग्रीसह आहेत सामाजिक जबाबदारीच्या क्षेत्रात सक्रियपणे सहभागी आहेत. या बदलल्या शिक्षण व्यवस्थेमुळे त्यांना अधिक विकसित आणि समृद्ध भविष्यात सहाय्य करण्याची संधी मिळते.

उत्कर्षा राजेंद्र लोंढे
एस.वाय.बी.एस्सी.

पर्यावरण संरक्षण काळाची गरज

पर्यावरण संरक्षण हा आधुनिक युगातील एक महत्वाचा विषय आहे. जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात आपल्याला पर्यावरणाची आवश्यकता आहे, आपल्याला स्वच्छ जल, हवा आणि भूमी आवश्यक आहे. ही आवश्यकता आपल्या संपूर्ण समाजाच्या अधिकारांची आहे. जनसंख्येची वाढ होण्याने पर्यावरणाची अवघड स्थिती अधिक वाटते. आपल्याला सर्वांगीण पर्यावरण संरक्षणाच्या मार्गावर चालनं आणि जनतेची जागरुकता वाढवने आवश्यक आहे. या विषयावर जाणून घेऊया.

पर्यावरणाची आवश्यकता :-

पर्यावरण संरक्षण हा मानवी आणि प्राणी संसाराच्या सर्वत्र समाजाचा विचार करते. एक तोफगर किव्हा सागर, सर्वांगीण रुपातील प्राणी आणि वनस्पती अभ्यासाच्या गोष्टी आहेत. पर्याववरणातील स्थिरता हे सर्व जीवनाच्या बाबतीतील महत्त्वाचे आहे. प्राण्यांचे आणि वनस्पतींचे संरक्षण हे समग्र जगातील संतुलित वातावरण बनवण्यात मदत करते. त्याच्यामागे, स्वच्छ आणि सुखी आणि सामर्थ्यपूर्ण पर्यावरण हे आरोग्य आणि तत्त्वज्ञानात वृद्धी करण्याचे आणि आपल्या जीवनात आनंद आणण्याचे हेतू आहे.

पर्यावरण संरक्षणाचे उपाय :-

पर्यावरण सरक्षणाच्या कार्याचा सुरुवातीला सर्वांना समजणं आवश्यक आहे की त्याचा महत्त्व किती मोठे आहे. धोरण, आचरण आणि अंगठ्यांचे बदल लावणं हा सर्वांच्या जीवनात आवश्यक आहे. तसेच प्रभावी कायद्यांचे व्यावसायिक अंमलता आणणे आवश्यक आहे त्यांना पर्यावरणाच्या आधारावर काम करण्याचे पर्याय मिळतात.

वनस्पतींचे संरक्षण : लागवड, अभ्यास आणि वनस्पतींच्या प्रदुषणाचा आढावा घेऊन संरक्षण करणे हे एक महत्त्वाचे पर्यावरण संरक्षाचे उपाय आहे.

जलसंरचना : जलसंधारण, जलसंपादन आणि जलमान्यता ह्या प्रक्रियांमध्ये संशोधन करणे आणि योजना तयार करणे आवश्यक आहे.

वातावरण : हवा प्रदूषण, ध्वनि प्रदूषण आणि अनियमित वातावरण प्रबंधन यांचे संशोधन करणे आणि त्यांच्या नियंत्रणासाठी उपाय तयार करणे आवश्यक आहे.

पर्यावरणीय संरक्षण योजना : पर्यावरण संरक्षणासाठी योजना तयार करणे, कायद्यांमध्ये संशोधन करणे आणि योजना कार्यान्वित करण्याची जबाबदारी आहे.

शिक्षण आणि जागरुकता : लोकांना पर्यावरणाच्या महत्त्वाची जागरुकता वाढवून त्यावर संवेदनशीलता वाढवण्याचे हेतू आहे.

पर्यावरण संरक्षाचे फायदे :-

पर्यावरण संरक्षणाचे अनेक फायदे आहेत. ते आहेत. वातावरणातील स्थिरता, स्वच्छ जल, वायु आणि भूमी, वनस्पतींचा संरक्षण, वनस्पतींच्या संरक्षणाच्या सर्व अभ्यासाची मदत, जलसंपादन, जलसंरचन आणि जलमान्यता.

पर्यावरण संरक्षणाची गरज नकारात्मक प्रभावांना कमी करणे आणि समृद्ध आणि स्थिर सुनिश्चित करणे हे आमचे कर्तव्य आहे. आपल्याला आपल्या पर्यावरणाची काळजी घेत आपल्या भविष्याची सुरक्षितता सुनिश्चित करण्यासाइी सहयोग करण्याची आवश्यकता आहे. महाराष्ट्रातील संतांनी पर्यावरण संरक्षणाचे महत्त्व आणि त्याचे प्रमुख तत्व समाजात प्रबोधन करण्यात महत्त्वाचे भूमिका बजावली आहे. त्यांच्या अभंगांमध्ये पर्यावरण संरक्षणाचे संदेश सरळ, सोपे आणि शक्तिशाली प्रकारे सामाजिक अथवा आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून समाजात प्रसारित केले आहे. या संतांचे अभंग समाजातील लोकांच्या मनात नैतिक, सामाजिक आणि पर्यावरणिक जागरुकता वाढविण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. खास करुन, भक्तिमय आणि कल्साणकारी काव्यांच्या माध्यमातून त्यांनी पर्यावरण संरक्षणाचे संदेश सामाजिक अभिवृद्धीसाठी प्रस्तुत केले आहे.

संत तुकाराम महाराज यांचे अभंग त्यांच्या साधनेमध्ये पर्यावरण संरक्षणाच्या महत्त्वाचे आणि साधनांचे सारांश प्रस्तुत करतात. त्यांच्या अभंगामध्ये प्राणी आणि पर्यावरणाच्या संबंधाचे महत्त्व आहे. त्यांनी प्राणीविषयक, वनस्पतिविषयक आणि पर्यावरणाच्या संरक्षणाच्या उपायांबद्दल चर्चा केली आहे. त्यांचे अभंग सामाजिक विचारांच्या प्रेरणासाठी आहे आणि जनतेला आपल्या पर्यावरणीय कर्तव्यांचे भावनात्मक अनुभव प्रदान करते.

देवाचे अभंग अशी अनेक जनतेसाठी आदर्श स्रोत आहेत ज्यामुळे पर्यावरण संरक्षणाच्या विषयातील सामाजिक जागरुकता वाढते. या अभंगांमध्ये पर्यावरणाचे महत्त्व, जलसंधारण, जलसंपादन, वनस्पतींचे संरक्षण, वातावरणी तसेच जनतेला पर्यावरणाच्या संरक्षणाच्या उपायांची माहिती देण्यात आली आहे.

संत ज्ञानेशवर महाराजांच्या अभंगांमध्ये प्राणीविषयक, प्रकृतीविषयक आणि पर्यावरण संरक्षणाच्या तत्त्वांचे उपदेश आहेत.

वाळुंज निशांत
टी.वाय.बी.एस्सी. (बॉटनी)

संत गाडगेबाबा

विदर्भात अमरावती जिल्हयात दर्यापूर नावाचा एक तालुका आहे. या तालुक्यात भुलेश्वरी नदीच्या काठावर 'शेणगाव' नाच्या एका छोट्या खेड्यात झिंगरोजी जानोरकर व सखुबाई यसा परीट समाजातील दांपत्याच्या पोटी डेबू नावाच्या मुलाचा जन्म २३ फेब्रुवारी १८७६ साली झाला. तेच 'संत गाडगेबाबा' होत.

डेबूचे वडीलांकडे बऱ्यापैकी शेतीवाडी असूनही बोकड कापून कंदूरी करणे, त्यानिमित्ताने मद्यपान करणे व नातेवाईकांनाही पाजणे, सावकाराकडून कर्ज काढून नवस फेडणे आदि अंधश्रद्धायुक्त परंपरेमुळे त्यांना दारिद्र्य येऊन त्यांचे अकालीच निधन झाले. पुढे आठ-नऊ वर्षाचा डेबू आईसह मामाच्या गावाला, दापुऱ्याला आला. अनेक वर्ष सखुबाईंनी भावाच्या शेतात कष्ट केले, तर डेबूने मामाची गुरे-ढोरे सांभाळली. १८९२ साली डेबूचा कमालपूरचे धनाजी खल्लारकर यांची मुलगी 'कुंती' हिच्याशी विवाह पार पडला. पुढे १८८६ मध्ये भारतभर दुष्काळ पडला. डेबुचा मामा कर्जात बुडाला. सावकाराने मामाच्या शेतीवर जप्ती आणली. परंतु डेबूजीह जाणोरकरांनी सावकाराशी अटीतटीचा संघर्ष केला. पैसे देऊनही सावकार मामाची जमीन हडपू पहात होता. त्या विरोधात डेबुजींनी जो प्रतिकार केला,तो पाहून संपूर्ण गाव चकीत झाले. शेवटी सावकाराने माघार घेऊन माफी मागितली. परंतु पुढे डेबुजींनी घर सोडले ! त्यांच्यात आमुलाग्र बदल झाला. अंधश्रद्धा आणि सावकाराच्या कर्जात बुडालेल्या समाजाला ते प्रबोधन करु लागले. रोगराई पसरुन साथीचे रोग येतात, म्हणून त्यांनी हातात झाडू घेऊन स्वच्छता सुरु केली. एखाद्या गावात जाऊन ते सारा गावच स्वच्छ करुन टाकत. स्वतःहून कोणी काही खाण्यास दिले तरच स्विकारत. रात्री त्याच गावात ते कीर्तनही करत. त्यांच्या अंगावरील वस्त्र म्हणजे फक्त एक साधे धोतर आणि खांद्यावर पांढरे उपरणे बस एवढेच. जवळ पाण्यासाठी म्हणून एक छोटे गाडगे राही ; म्हणून लोक त्यांना 'गाडगेबाबा' म्हणू लागले. गावोगाव ते पायी फिरु लागले. त्यांनी संपूर्ण महाराष्ट्रभर भ्रमंती केली. मूल जन्माला आले की, लोक नवस फेडण्याच्या निमित्ताने बोकड, कोंबडे कापत. स्वतः दारु पित. पाहुण्यांनाही पाजतात. त्यासाठी सावकाराकडे जमीन गहाण ठेवून कर्ज घेतात. परिणामी कर्जबाजारी होतात. लग्नातही हुंडा देतात. कर्ज काढून विवाह, सणात खोट्या प्रतिष्ठेपायी खूप खर्च करतात. त्यामुळे सावकाराची जप्ती येई. या गोष्टी लक्षात घेऊन रात्रीच्या कीर्तनात बाबा लोकांना आवाहन करत, 'कर्ज काढून सण करु नका, व्यसने करु नका. नवस करु नका, कोबंडे बकरे कापू नका, मुलाबाळांना शाळेत घाला, त्यांना शिकू द्या'

'गोपाळा गोपाळा, देवकी नंदन गोपाळा'

हे त्यांचे आवडते भजन होते. कीर्तनातून ते प्रबोधन करत. प्रबोधनाची भाषा साधी व सोपी अशी लोकांची ग्रामीण बोली असे. त्यांचे अभंगही त्यांनीच रचलेले असत. तुकोबांचे अनेक अभंग बाबांच्या तोंडपाठ होते. 'देव देवळात नसून तो आंधळ्या पांगळ्यांच्या ठिकाणी वसत असतो !' हा त्यांचा आवडता सिद्धांत होता. बाबांच्या विचारांनी प्रभावित होऊन अनेक धनिक मंडळी त्यांना देणग्या देत. या देगण्यांतून त्यांनी शाळा बांधल्या. गरजू विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृहे बांधली. गोरक्षण शाळा बांधल्या. पाणपोया, अन्नछत्रं आणि वृद्धाश्रमं बांधले. देणगीदारांना पत्र पाठवून त्यांच्या पैशाचा विनियोग कसा केला, हे ते जरुर कळवत. 'संत गाडगे महाराज मिशन' नावाची एक संस्था आज हा सारा व्याप पुढे चालवत आहे.

एकदा कीर्तन करत असताना त्यांचा मुलगा वारला ; अशी बातमी त्यांना आली. परंतु कीर्तन न थांबवता, 'येणारा कधी तरी जाणारच' म्हणून त्यांनी कीर्तन पुढे चालूच ठेवले ! अंधश्रद्धा, अस्पृश्यता, निरक्षरता, व्यसनाधिनता आणि अस्वच्छता या मानवतेच्या खऱ्या शत्रुंच्या विरोधात त्यांनी मोहिम राबवली. त्यांची ही दूरदृष्टी आजही समाजास आवश्यक अशीच आहे. हा आधुनिक संत आणि समाजसेवक २० डिसेंबर १९५६ रोजी वैकुंठवासी झाला.

रेश्मा नारायण चव्हाण
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

छत्रपती शाहू महाराज

'कागल' चे संस्थानिक असणारे घाटगे या घराण्यात शाहुंचा जन्म २६ जुलै १८७४ रोजी झाला. चौथ्या शिवाजी महाराजांच्या मृत्यूनंतर साताऱच्या महाराणींनी शाहूंना दत्तक घेतले. वयाच्या २० व्या वर्षी म्हणजे १८९४ या वर्षी शाहूंना संस्थानचा 'राजा' म्हणून राज्याभिषेक झाला.

अत्यंत रांगड्या व्यक्तिमत्वाचा हा राजा अल्पावधीतच संपूर्ण महाराष्ट्रात लोकप्रिय झाला. पेशवाईमध्ये दलित, मागासवर्गीय आणि बहुजनांची स्थिती अत्यंत हलाखीची झाली होती. या वर्गासाठी शाहू महाराजांनी जे ऐतिहासिक स्वरुपाचे कार्य केले, त्यामुळे दलित व बहुजन वर्गामध्ये एक नवा आत्मविश्वास आणि स्वाभिमानाचा अंकूर फुटला. राजवाड्यात त्यांनी दलित नोकर ठेवले. भर सभेत दलितांच्या हातचे पाणी पिणे, दलितांना हॉटेल टाकावयास लावून तिथे सर्वांसमक्ष चहा घेणे, प्रशासनात अस्पृशांना मानाची पदे देणे, संस्थांनाच्या नोकऱ्यात बहुजन व दलितांसाठी राखीव जागा ठेवणे ; अशी नाना प्रकारची उपाययोजना करुन त्यांनी काम केले होते. शतकानुशतकांच्या अमानवी शृंखला तोडताना शाहूमहाराजांना प्रचंड त्रास झाला. शैक्षणिक क्षेत्रात महाराजांनी क्रांतिकारी कार्य केले. प्रत्येक जातीतील विद्यार्थ्यांसाठी त्यांनी वसतीगृहे सुरु केली. समाजातील सर्व घटकांना शिक्षण मिळाले पाहिजे, असा त्यांचा दृष्टिकोन होता. म्हणून त्यांनी अनेक शाळा, महाविद्यालये आणि वसतीगृहांना सरकारी अनुदाने देऊन प्रोत्साहन दिले. महात्मा फुलेंचा शैक्षणिक दृष्टिकोन त्यांनी पुढे चालवला म्हणून सुशिक्षित स्त्रियांचे प्रमाण वाढले.

शाहूमहाराजांनी ब्राहणांच्या अहंकाराला आणि मनमानीपणाला पहिल्यांदा लगाम लावला. त्यासाठी भिक्षुकवर्गाशी जबरदस्त संघर्ष केला. वेदोक्त प्रकरणात तर टिळकांनी सरळ सनातनी ब्राह्मणांची बाजू घेतली, परंतु या वादात राजर्षी शाहूमहाराजांचा निर्विवादपणे विजय झाला. या प्रकरणामुळे महाराष्ट्रात ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर असे दोन गट पडले. १९०२ मध्ये त्यांनी कोल्हापूर राज्यात पन्नास टक्के जागा या ब्राह्मणेतरांसाठी राखीव ठेवल्या. १९१७ साली 'मोफत प्राथमिक शिक्षण' ही योजना राबवली. १९२० साली वेठबिगारीची पद्धत बंद करुन टाकली. अस्पृश्यांना प्रतिष्ठेचे जीवन जगता यावे, म्हणून त्यांना त्यांच्या आवडीचा व्यवसाय करण्यासाठी परवानगी व अर्थसहाय्य केले. ब्राह्मणेत्तर चळवळीला आर्थिक व राजकीय ताकद पुरवताना त्यांनी ब्राह्मणेत्तर पत्रकारितेलाही भरपूर अर्थसहाय्य केले, कारण त्यांचे

महत्त्व त्यांना उमगले होते ! शाहू महाराजांवर आर्यसमाजाचा मोठा प्रभाव होता. या समाजाच्या परिषदांना ते उपस्थित राहत. परंतु ज्योतिबा फुलेंच्या सत्यशोधक समाजालाही त्यांनी पाठिंबा दिला. १९१३ मध्ये कोल्हापुरात सत्यशोधक समाजाची जी शाखा सुरु करण्यात आली, तिची प्रेरणाच महाराज होते !

शेतकऱ्यांच्या हलाखीची परिस्थितीस कारण ठरलेल्या दुष्काळ व अवर्षण यावर मात करण्यासाठी 'राधानगरी' धरणाचा प्रकल्प उभारला. सुधारित पद्धतीने शेती करता येते, हे त्यांनी आपल्या युरोपच्या प्रवासात पाहिले होते. तो प्रयोग संस्थानात करण्यासाठी त्यांनी 'आधुनिक शेती संस्था' स्थापन केली. शेतकऱ्यांच्या मालाला भाव मिळण्यासाठी व व्यापार वाढवण्यासाठी 'शाहुपुरी' नावाची सर्व सोयीसुविधांनी युक्त अशी बाजारपेठ उभी केली. रोममध्ये त्यांनी पाहिलेल्या कुस्तीच्या आखाड्याचे मैदान कोल्हापुरात बांधून घेतले. तरुणांना कुस्ती, कबड्डी, मल्लयुद्ध आदी मैदानी खेळांसाठी शासकीय अनुदान देऊन प्रोत्साहन दिले. 'कुस्ती' या क्रीडा प्रकारावर प्रेम करणारा, स्वत: 'पैलवान' असणारा शूर व धाडसी राजा खेळाचा व सांस्कृतिक परंपरेचा रसिक होता. सर्वच कलाप्रकारांना महाराजांनी राजाश्रम दिला. वयाच्या अवघ्या ४८ व्या वर्षी हा लोककल्याणकारी राजर्षी हे जग सोडून गेला.

नवनाथ विलास भागवत
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

महात्मा गांधी

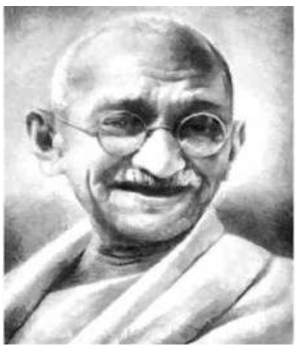

२ ऑक्टोबर १८६९ रोजी मोहनदास करमचंद गांधी यांचा जन्म गुजरात राज्यातील 'पोरबंदर' या गावात झाला.

१८८७ मध्ये ते मॅट्रिक उत्तीर्ण होऊन बॅरिस्टर होण्यासाठी १८८८ मध्ये इंग्लंडला रवाना झाले. १८११ मध्ये बॅरिस्टर होऊन ते भारतात परतले. मुंबई येथे उच्च न्यायालयात त्यांनी वकिली सुरु केली. त्यांच्या अंगी असलेला पराकोटीचा प्रामाणिकपणा व सत्य बोलण्याचा आग्रह, यामुळे वकिली व्यवसाय करणे अवघड होऊन बसले. दरम्यान कएा हिंदी कंपनीचे वकीलपत्र घेऊन एक खटला चालवण्यासाठी त्यांना दक्षिण आफ्रिकेला जावे लागले. त्या ठिकाणी त्यांना वर्णभेदाला सामोरे जावे लागले. काळा आणि गोरा असा भेद तेथे शिगेला पोहचला होता. आशियायी लोकांना कृष्णवर्णीय म्हणून अतिशय तुच्छ वागणूक मिळत होती. त्या विरोधात त्यांनी आफ्रिकेत संघर्ष सुरु केला. आशियायी बांधवांच्या हक्कासाठी सुरु केलेल्या लढ्याचे मुखपत्र म्हणून त्यांनी 'इंडियन ओपिनियन' हे वृत्तपत्र सुरु करुन लढा आणखी तीव्र केला. हा संघर्ष त्यांनी सत्याग्रहाच्या व उपोषणाच्या मार्गाने दिला. त्यामुळे सर्वजण चकीत झाले. सत्याग्रह आणि बहिंसेच्या मार्गाने लढा देता येतो व आपले स्वातंत्र्य व मुलभूत हक्क मिळवता येतात, हे गांधीजीने दाखवून दिले.

दक्षिण आफ्रिकेच्या वास्तव्यात मोहनदास नावाचा हा तरुण वकील अंतर्बाह्य बदलून गेला आणि 'महात्मा गांधी' म्हणून जगाला एक नवा दीपस्तंभ मिळाला. अखेर 'सत्याग्रह' नावाच्या अस्त्रापुऐ दक्षिण आफ्रिकेचे सरकार नमले व तेथील कृष्णवर्णीयांचे जगणे सुसह्य झाले. याच दरम्यान भारतात

ब्रिटिश विरोधी चळवळ सुरु होती. गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी गांधींना भारतात येऊन काँग्रेसच्या माध्यमातून स्वातंत्र्य चळवळीत झोकून देण्याचे आवाहन करुन भारतभ्रमण करण्याची सुचना केली. महात्मा गांधी गोखलेंना आपले 'राजकीय गुरु' मानत. त्यांची सुचना आज्ञा मानून ते भारतात परतले आणि काँग्रेसच्या कार्यात झोकून दिले. १९१७ मध्ये त्यांनी बिहारमधील चंपारण्य जिल्ह्यात निळीच्या मळ्यात काम करणाऱ्या मजुरांची पिळवणूक थांबवण्यासाठी सत्याग्रह केला. युरोपियन मळेवाल्यांनी स्थानिक शेतकऱ्यांच्या जमिनी बळकावून निळीचे मळे उभे केले. त्यात ते मजुरांकडून कमी पैशात जास्त काम करुन घेत. या सत्याग्रहाने संपूर्ण भारताचे लक्ष वेधून घेतले. युरोपियन उद्योजक वठणीवर आले. १९१८ मध्ये गुजरात मधील 'खेडा' येथे गांधीजींनी गरीब शेतकऱ्यांकडून अव्वाच्या सव्वा शेतसारा वसूल करणाऱ्या ब्रिटिश शासनाविरोधात मोठे सत्याग्रहाचे आंदोलन उभे केले. त्यांच्या अहिंसेच्या आंदोलनाने इंग्रज सरकारही गोंधळून गेले.

१९२० मध्ये लोकमान्य टिळकांच्या मृत्यूनंतर भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचे नेतृत्व महात्मा गांधीकडे आले. त्यानंतर त्यांनी असहकार चळवळ सुरु केली. ब्रिटिशांना कोणतेही सहकार्य करायचे नाही. हा या चळवळीचा आशय होता. त्यास स्वदेशी चळवळीची जोड दिल्यामुळे ब्रिटिश सरकार हादरले ! महात्मा गांधीजींनी वापरलेल्या या अभिनव शस्त्राने संपूर्ण जग आश्चर्यचकीत झाले !! १२ मार्च १९३० रोजी गांधीजींनी 'सविनय कायदेभंग' ची चळवळ सुरु करुन दांडी यात्रा काढली. साबरमती आश्रम ते दांडी हे २५० मैलांचे अंतर त्यांनी पदयात्रा काढून कापले व मिठावर बसवलेला कर धुडकावून लावला. १९४२ च्या 'चले जाव' आणि 'करा किंवा मरा' असे आदेश त्यांनी काँग्रेसच्या पुढारी, कार्यकर्ते आणि भारतीय जनतेला देऊन उरली सुरली ब्रिटिश सत्ता डळमळीत करुन टाकली. अखेर गांधीजींच्याच नेतृत्त्वात भारताला १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वातंत्र्य मिळाले. भारतीय जनतेने त्यांना 'राष्ट्रपिता' ही पदवी दिली. गांधीजींनी आपल्या मतांचा व भूमिकांचा समाजात प्रसार व्हावा म्हणून 'यंग इंडिया' नावाचे वृत्तपत्र चालवले. स्वदेशीचा प्रसार व्हावा म्हणून खादीचे कपडे वापरण्याचा ते आग्रह धरत. दलितांना ते 'हरिजन' म्हणत. जातीभेद त्यांना मान्य नव्हता. 'अस्पृश्यता' ही परमेश्वराला मान्य नसून सारीच परमेश्वराची लेकरे आहेत, असे ते मानत. 'राजा राम पतित पावन सीता राम' हे त्यांचे आवडते भजन होते.

'माझे सत्याचे प्रयोग' हे त्यांनी लिहिलेले पुस्तक प्रचंड गाजले. 'खेड्याकडे चला' असा नारा त्यांनी देऊन संस्कृतीचे महत्त्व अधोरेखित केले. भारत-पाकिस्तान फाळणीस गांधीजींना जबाबदार ठरवून हिंदू धर्माच्या ठेकेदारांनी त्यांची ३० जानेवारी १९४८ या दिवशी हत्या केली. एका महान युगकर्त्याचा अंत झाला.

प्रणिता विश्वनाथ शिंदे
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

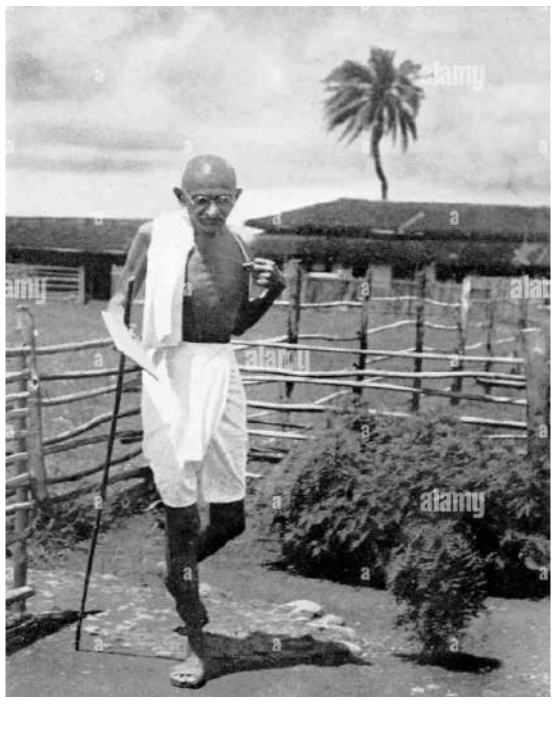

लोकमान्य टिळक

२३ जुलै १८५६ या दिवशी रत्नागिरी जिल्ह्यातील 'चिखली' या गावी बाळ गंगाधर टिळक यांचा जन्म झाला. शालेय जीवनात टिळक कुशाग्र बुद्धिमत्तेचे आणि एकपाठी होते. पुढील शिक्षणासाठी टिळक पुण्यात आले. तेथील 'डेक्कन' या प्रसिद्ध महाविद्यालयात त्यांनी प्रवेश घेतला. गंजपेठेतील लहुजी वस्ताद यांच्या तालमीत जाऊन त्यांनी व्यायाम व कुस्तीचे धडे घेतले.

१८७१ मध्ये त्यांचा विवाह झाला, तर १८७२ मध्ये ते मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. १८७७ साली त्यांनी डेक्कन कॉलेजमधून पदवी प्राप्त केली. नंतर त्यांनी कायद्याचा अभ्यास सुरु केला. या काहात त्यांना गोपाळ आगरकर व चिपळूणकर हे मित्र मिळाले. आपल्या मित्रांसमवेत त्यांनी ब्रिटिशांच्या विरोधात रणशिंग फुंकले. स्वातंत्र्य मिळवायचे असेल तर, लोकांना जागे करणे आवश्यक होते. त्यासाठी शिक्षणाचा प्रसार होणे आवश्यक होते, म्हणून टिळकांनी आगरकर व चिळूणकरांच्या मदतीने 'न्यु इंग्लीश स्कूल' ही शाळा सुरु केली. २४ ऑक्टोबर १८८४ रोजी पुणे येथे 'डेक्कन एज्युकेशन महाविद्यालयाची' स्थापना केली. याच संस्थेने २ जानेवारी १८८५ या दिवशी 'फर्ग्युसन महाविद्यालय' सुरु केले. या महाविद्यालयातून राष्ट्रवादी विचारांचे हजारो विद्यार्थी बाहेर पडले ! लोकांमध्ये राष्ट्रवादी विचारांची जोपासना करण्यासाठी २ जानेवारी १८८१ रोजी त्यांनी 'मराठा' हे इंग्रजी वर्तमानपत्र सुरु केले. ते 'मराठा' चे संपादक म्हणून काम पाहू लागले. ४ जानेवारी १८८१ रोजी 'केसरी' हे मराठी वर्तमानपत्र सुरु करुन त्याची जबाबदारी आगरकरांवर टाकली. या वृत्तपत्रांनी समाजप्रबोधनाचे काम चोख बजावले. हिंदुस्थान हे एक अखंड राष्ट्र आहे, ही भावना टिळकांनी लोकांमध्ये रुजवली. जनतेमध्ये वैचारिक आदान प्रदान व्हावे व ऐक्याची भावना निर्माण व्हावी, म्हणून १८९३ मध्ये टिळकांनी 'गणेशउत्सव' व १८९५ मध्ये 'शिवजयंती' सुरु करुन लोकांची राष्ट्रीय अस्मिता जागी केली. १५ एप्रिल १८९६ रोजी रायगडावर शिवजंयतीचा सोहळा आयोजित करुन आपल्या दैदिप्यमान इतिहासाचे भान करुन दिले. वृत्तपत्र आणि वक्तृत्व या माध्यमातून त्यांनी इंग्रजांच्या विरोधात रान पेटवले. म्हणून एक इंग्रज विचारवंत 'व्हॅलेटाईन चिरोल' त्यांना 'भारतीय असंतोषाचे जनक' असे संबोधतो.

१८८९ मध्ये टिळकांनी काँग्रेसमध्ये प्रवेश केला. त्यामुळे काँग्रेसमध्ये क्रान्तिकारी बदल होऊन आधी 'राजकीय सुधारणा व नंतर समाजसुधारणा' अशी जहाल भूमिका टिळकांनी मांडली. 'जहालवादी' म्हणूनच ते ओळखले जातात. १८९६ मध्ये पुण्यात प्लेगची साथ आली. तसेच अवर्षण होऊन दुष्काळ पडला. परंतु सरकार निष्क्रिय होते. अधिकारी लोकांना त्रास देत. म्हणून टिळकांनी केसरीतून सरकारचे 'डोके ठिकाणावर आहे काय ?' हा जळजळीत अग्रलेख लिहिला. त्यामुळे ब्रिटिशांच्या विरोधात जनमत प्रक्षुब्ध झाले. चाफेकर नावाच्या तरुणाने रँड नावाच्या एका ब्रिटिश अधिकाऱ्याला गोळ्या घालून मारले. परिणामी टिळकांना २७ जुलै १८९७ रोजी सरकारने अटक करुन त्यांच्यावर राजद्रोहाचा खटला भरला. त्यांना १८ महिन्यांची शिक्षा सुनावली.

१९०५ मध्ये गर्व्हनर जनरल कर्झनने बंगालची फाळणी केली. हिंदू मुसलमानात फूट पाडून देशाचे विभाजन करण्याचा सरकारचा डाव टिळकांनी ओळखून प्रचंड आंदोलन उभे केले. परदेशी मालावर बहिष्कार टाकण्याचे आंदोलन चालवल्यामुळे ब्रिटिश सरकार हादरले. बंगालची फाळणी सरकारने रद्द केली. परंतू केसरीतून लेख लिहून व प्रक्षोभक

भाषणे करुन ब्रिटिश साम्राज्य उलथून टाकण्याचा राजद्रोहाचा आरोप ठेवून २४ जून १९०८ रोजी टिळकांना अटक केली व त्यांना सहा वर्षांची कारावासाची शिक्षा सुनावली. त्यांना ब्रह्मदेशात मंडाले येथील तुरुंगात एकांतवासात ठेवण्यात आले. याच तुरुंगात त्यांनी 'गीतारहस्य' हा ग्रंथ लिहिला. 'ओरायन' व 'दी आर्क्टिक होम इन दी वेदाज' हे दोन ग्रंथही टिळकांनी तेथेच पूर्ण केले. त्यांच्या अचाट बुद्धीसामर्थ्याने विचवारवंतांचे डोळे दिपून गेले. वैज्ञानिक संदर्भ व संशोधन मूल्य असलेली त्यांची ही ग्रंथसंपदा जगभर मान्यता पावली आहे.

१९१४ साली टिळकांची मंडाले मधून मुक्तता करण्यात आली. होमरुल आंदोलनात त्यांनी 'स्वराज्य हा माझा जन्म सिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच' अशी घोषणा केली. तिला प्रचंड प्रसिध्दी मिळाली. 'टिळक हिंदू धर्मातील जातीव्यवस्थेचे समर्थक असून कर्मकांडांना त्यांचा विरोध नव्हता', असा गंभीर आरोप त्यांचे विरोधक करत.

अखेर १ ऑगस्ट १९२० रोजी मुंबई येथे सरदारगृहात हा तळपता सूर्य अस्ताला गेला.

पायल नवनाथ खोडदे
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

आर्टिफिशियल इंटेलिजन्सचे रहस्य उलगडणे : भविष्यातील प्रवास

तंत्रज्ञानाच्या सतत विकसित होत असलेल्या लँडस्केपमध्ये एक संकल्पना सर्वोच्च आहे : आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (एआय). आपण वापरत असलेल्या स्मार्टफोनपासून स्ट्रीमिंग प्लॅटफॉर्मवर मिळणाऱ्या शिफारशींपर्यंत आपल्या जीवनाच्या प्रत्येक पैलूमध्ये त्याची उपस्थिती आहे. परंतु एआय म्हणजे नेमके काय आणि त्यात इनके अफाट आश्वासन आणि कुतूहल का आहे ?

त्याच्या मुळाशी, एआय म्हणजे मशीन, विशेषत: संगणक प्रणालीद्वारे मानवी बुद्धिमत्ता प्रक्रियेचे सिम्युलेशन. या प्रक्रियांमध्ये शिकणे (माहिती चे संपादन आणि माहिती वापरण्यासाठी नियम), तर्क (अंदाजे किंवा निश्चित निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी नियमाचा वापर करणे) आणि स्वयं-सुधारणा यांचा समावेश आहे. एआयचे अंतिम ध्येय म्हणजे अशी प्रणाली तयार करणे जे सामान्यत: मानवी बुद्धिमत्तेची आवश्यकता असणारी कार्ये करु शकतात. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्सचे आकर्षण त्याच्या अमर्याद क्षमतेत आहे. हेल्थकेअरपासून फायनान्सपर्यंत, शिक्षणापासून मनोरंजानापर्यंत, एआयमध्ये उद्योगांमध्ये क्रांती घडवून आणण्याची प्रक्रिया सुरळीत करण्याची आणि निर्णय क्षमता वाढविण्याची क्षमता आहे.

उदाहरणार्थ, हेल्थकेअरमध्ये, एआय-संचालित निदान साधने उल्लेखनीय अचूकतेसह वैद्यकीय प्रतिमांचे विश्लेषण करु शकतात, ज्यामुळे रोगांचे लवकर निदान करण्यात डॉक्टरांना मदत होते. फायनान्समध्ये, एआय अल्गोरिदम बाजाराच्या ट्रेंडचा अंदाज लावू शकतात आणि पूर्वीपेक्षा अधिक अचूकतेने गुंतवणुकीच्या संधी ओळखू शकतात.

तथापि, एआयची पूर्ण क्षमता ओळखण्याच्या दिशेने प्रवास त्याच्या आव्हानांशिवाय नाही. अल्गोरिदममधील पूर्वग्रह आणि नोकरीच्या विस्थापनाची संभाव्यता यासारख्या नैतिक विचारांकडे काळजीपूर्वक लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे. हे धोके कमी करण्यासाठी एआय प्रणाली निष्पक्ष, पारदर्शक आणि जबाबदार आहेत याची खात्री करणे महत्वाचे आहे. याव्यतिरिक्त, डेटा गोपनीयता आणि सुरक्षिततेबद्दल चिंता आहे, कारण एआय सिस्टम प्रभावीपणे कार्य करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात डेटावर अवलंबून असतात.

ही आव्हाने असूनही, एआयमधील वेगवान प्रगती आश्चर्यचकित आणि प्रेरणा देत आहे. मशीन लर्निंग, नॅचरल लँग्वेज प्रोसेसिंग आणि रोबोटिक्स मधील यशामुळे एकेकाळी जे शक्य वाअले होते त्याच्या सीमा ओलांडल्या जात आहेत. उदाहरणार्थ, सेल्फ - ड्रायव्हिंग कारच्या विकासामुळे वाहतुकीत क्रांती होईल, रस्ते सुरक्षित होतील आणि वाहतूक कोंडी कमी होईल. शिवाय, एआय म्हणजे केवळ मानवी बुद्धिमत्तेची नक्कल करणे नव्हे तर ती वाढविणे देखील आहे. मानव-कृत्रिम बुद्धिमत्ता सहकार्यात सर्जनशीलता, नावीन्य आणि उत्पादकतेचे नवीन स्तर उघडण्याची क्षमता आहे. एआय साधनांचा वापर करुन, कलाकार अभूतपूर्व कलाकृती तयार करु शकतात, शास्त्रज्ञ अभूतपूर्व शोध लावू शकतात आणि शिक्षक विद्यार्थ्यांसाठी शिकण्याचे अनुभव वैयक्तिकृत करु शकतात.

आर्टिफिशियल इंटेलिन्सने परिभाषित केलेल्या नव्या युगाच्या उंबरठ्यावर आपण उभे असताना, त्याच्या विकासाकडे आणि तैनातीकडे सावधगिरीने आणि दूरदृष्टीने पाहणे आवश्यक आहे. धोरणकर्ते, तंत्रज्ञ, नीतिशास्त्रज्ञ आणि एकूच समाज यांच्यातील सहकार्य एआय-संचालित भविष्य घडविण्यासाठी आवश्यक आहे ज्याचा सर्वांना फायदा होईल. शेवटी, कृत्रिम बुद्धिमत्ता आपल्या काळातील सर्वात गहन तांत्रिक प्रगतीपैकी एक आहे.उद्योगांमध्ये बदल घडवून आणण्याची, मानवी क्षमता वाढवण्याची आणि जगातील काही महत्त्वाच्या आव्हानांना सामोरे जाण्याची त्याची क्षमता अफाट आहे. तथापि, ही क्षमता ओळखण्यासाठी नैतिक, सामाजिक आणि आर्थिक परिणामांचा काळजीपूर्वक विचार करणे आवश्यक आहे. एआय जबाबदारीने आणि नैतिकतेने आत्मसात करुन, आपण बुद्धिमान मशीनद्वारे चालविलेल्या उज्ज्वल, अधिक सर्वसमावेशक भविष्याकडे वाटचाल करु शकतो.

कायनात खान, महामुनी शितल
एस.वाय.बी.एस्सी.

आनंद द्विगुणीत करा

आपलं मन सक्रिय राहण्यासाठी सतत एक प्रेरणा हवी असते. पण ही प्रेरणा ज्या गोष्टींमधून मिळते, त्याच आज थांबलेल्या, अनिश्चित अवस्थेत आहेत. रोजच्या आयुष्यात शिक्षण, उत्तम करिअर आणि स्वप्नांचा पाठलाग करण्याची तयारी करत असतो. मग प्रवेश परीक्षा, नियमित अभ्यास, चांगल्या नोकरीच्या पर्यायाचा शोध, नोकरीतून मिळणारा आर्थिक मोबदला, व्यवसायाचे नियोजन यांसारख्या गोष्टींतून सक्रिय राहण्याची प्रेरणा मिळत असते. मात्र, सध्या याबाबची अनिश्चितता मानसिक आरोग्य खालावण्यात हातभार लावत आहे. प्रेरणेचा अभाव, अनासक्ती वाटणे, आयुष्यातला अर्थ हरवल्यासारखा वाटणे, उदास वाटणे, मन कशात न रमणे आणि यांची तीव्रता वाढली, तर नैराश्य अशा लक्षणांमध्ये रुपांतरित होऊ शकते.

प्रेरणा पुन्हा शोधून आणणं हा एक मस्त सकारात्मक उपाय यावर लागू पडेल. त्यासाठी एखादा आनंददायी, स्वत:च्या आवडीनुसार एखादा प्रकल्प हाती घेणं आपल्याला उपयोगी पडेल. म्हणजे काय, तर साधारण अजून काही आठवडे लॉकडाऊन चालू राहणार आहे हे जर गृहित धरलं, तर त्या काळात आपल्याला आनंद देईल किंवा आपल्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होईल असा, वैयक्तिक, व्यावसायिक किंवा शैक्षणिक पातळीवरचा एखादा उपक्रम हाती घेणं.

कॉलेजमध्ये दुर्लक्षित झालेल्या एखाद्या विषयाची

उजळणी कोणत्या रंजक, नव्या पद्धतीनं करता आली तर ? अभ्यास व कॉलेजमुळे गाणं सुटलं असेल तर आता नव्यानं काही रियाज, नवी गाणी बसवणं, जुन्यांची उजळणी असं काही करता येईल का ? वाचनाची आवड असणाऱ्यांनी वाचनाचा प्रकल्प हाती घेणं, आपापले छंद पुनरुज्जलीवित करणं, असं काही करता येईल. स्वयंपाक, घरकाम व त्या निमित्ताने स्वावलंबन शिकून घेणे हा सुद्धा एक मस्त उपक्रम ठरु शकतो. अर्थात तो मुलं आणि मुली दोघांसाठी महत्त्वाचा आहे. शिक्षण व नोकरीच्या निमित्ताने कुटुंबापासून लांब, एकटं रहावं लागणं हे नेहमीचं झालं आहे. त्यामुळे स्वत:ची काळजी घेता येणं, स्वयंपाक, घराची स्वच्छता, अगदी कपडे–भांडी स्वच्छ करणं हे सुद्धा करता येणं काळाची गरज आहे. घरकाम करणाऱ्या मावशी येऊ शकत नसल्याने यानिमित्ताने थोडीफार मदत होईल.

उपक्रम कसा असावा ?

- आपल्याला आनंद मिळणं किवा कोणत्याही प्रकारचं शिक्षण मिळणं आवश्यक आहे.
- या प्रकल्पाला काहीतर मोजमाप करता येईल असे रुप हवं.ढोबळ काहीतरी करण्यापेक्षा रोज एक तास वाचन किंवा आठवड्याला एक गाणं, असं काहीतरी मोजता येईल असं ठरवलं तर मनाला स्पष्टता येईल.
- महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे नियमितता. रोज एखादी कृती करणं आपल्या मनाला स्थिरतेकडे न्यायला मदत करतं. नियमितता, आपल्या मनाला गुंतवून ठेवते, सुरक्षिततेची भावना निर्माण करते व रोजचा टास्क पूर्ण केल्यानंतर काही करुन दाखवल्याचं समाधान सुद्धा देते. यासोबतंच आत्मविश्वास, आयुष्यातला अर्थ व आनंद यांची जाणीव नव्याने होते.

मनाचं समाधान महत्त्वाचं

मला या 'प्रोजेक्ट लॉकडाऊन' चा खूप सुंदर अनुभव आला. मी ज्ञानार्जन व आनंदार्जन एकत्र करण्याचं ठरवलं. म्हणजेच आवडीच्या क्षेत्रातलं नवं शिकण्याचा विचार केला. शाळेत असताना पेंटिंगची मला खूप आवड होती. तेव्हा चारकोल व ॲक्रेलिक पेंटिंग करायचे. पण वॉटरकलर शिकले नव्हते. पण लॉकडाऊनमध्ये हे चॅलेंज स्वीकारलं. यू ट्यूब व काही पुस्तकांचा आधार घेऊन रोज एक पेंटिंग करायचं ठरवलं. कुठल्याही समाजमाध्यमांवर टाकण्याची घाई न करता, नितळ आनंदाखातर हे केलं आणि या प्रोजेक्टमुळे आज माझं छोटं प्रदर्शनच भरेल एवढी चित्र तयार झाली. शिवाय चित्र काढणं हा माझ्यासाठी मेडिटेशनचा प्रकार झाला. त्यातून नवं कौशल्य शिकल्याचा आनंद वेगळाच. मन शांत राहणं हा त्याचा अजून एक फायदा म्हणता येईल. रोज सकाळी उठताना आज कोणतं पेंटिंग करायचं ही नव्या दिवसाबद्दलची उत्सुकता तात्पुरती का होईना पण सध्याच्या आयुष्याला मस्त अर्थ देऊन जाते.

संवाद साधू या ?

आपल्या आयुष्याला नेहमीसुद्धा खोलवर अर्थ देणारी गोष्ट म्हणजे आपली नाती, आपली माणसं. या नात्यांना नवजीवन देणं हेही एक सुंदर सकारात्मक काम असू शकतं. दूर असलेली मित्रमंडळी, बऱ्याच दिवसात, वर्षात संपर्क तुटलेली काही नाती या वेळेत एकमेकांशी बोलून फुलवली जाऊ शकतात. यासाठी इंटरनेट व व्हिडीओ कॉलिंग आहेच. आताचा वेळ ही त्या नात्यांसाठी एक सुवर्णसंधी आहे. संवाद ही साधी सोपी गोष्ट त्या व्यक्तिंनरा परत तुमच्या जवळ आणू शकेल. दूरच्या नात्यांबरोबरच घरातली, जवळची नाती नव्याने खुलवण्यासाठी सुद्धा ही वेळ उत्तम आहे. आपले पालक, बहिणभावंड, आजीआजोबा व तुमच्यासोबत राहणाऱ्या व्यक्ती असतील, त्यांच्याशी रोजच्या घाईगडबडीत आपला अर्थपूर्ण संवाद होत नसे. आता सक्तीनं का होईना पण सगळ्यांना एकत्र वेळ मिळाल्याने संवाद साधणं सकारात्मक अनुभव देऊ शकतं.

आनंद असा छोट्या उपक्रमांमधून मिळत असतो.

प्रा.डॉ.सुदाम वीर
(वाणिज्य विभाग)

आनंद

'कोणीतरी आपलं ऐकून घेतंय' ही मोलाची भावना घरातल्या जवळच्या नात्यांना देणं आपल्याला मनस्वी समाधान देणारं ठरु शकतं.

या निमित्ताने मला वैयक्तिक पातळीवर अनेक नव्या जाणीवा झाल्या. आपण अनेक गोष्टींना रोजच्या जीवनात नकळत गृहित धरत होतो. घरकाम करणाऱ्या मावशींमुळे आपला केवढा वेळ रोज वाचतो, हे त्यांना सुट्टी दिल्यावर लक्षात आलं. घरात असलेलं अन्नधान्य, भाज्या-फळं, पुरवून, वाया न घालवता कसं वापरायला हवं ते समजलं. वास्तविक आपल्याकडे अशा कित्येक गोष्टी आहेत. ज्यांच्यासाठी कृतज्ञ राहू शकतो, त्या आपल्याकडे आहेत म्हणून आनंदी राहू शकतो, याची रोज नव्याने जाणीव होत आहे. ही नवी कृतज्ञतेची भावना जोपासणं मनाला आनंद व समाधान देते आहे. रोज अशा चार गोष्टींची यादी करणं हा एक नवा छंदच बनला आहे. तुम्हीही असं काहीतरी करुन पहायला हरकत नाही. अगदी आपल्या घरात प्यायचं, वापरायचं पाणी येतं, रोज खाली कचरा घेऊन जाणारी गाडी येते, घरातून काम करण्यासारखं माझं काम आहे, इंटरनेट, फोन यासारखी साधनं आहेत, प्रेमाची माणसं आपल्या आयुष्यात आहेत, डॉक्टर, पोलिस व अत्यावश्यक सेवा पुरवणारे कर्मचारी अहोरात्र आपल्यासाठी काम करत आहेत. या आणि अशा अनेक गोष्टी खरंच विचार करायला लावतात. की आजपर्यंत आपण गृहित धरत असलेलं हे आयुष्य एका प्रकारे आपल्याला 'आपण किती भाग्यवान आहोत' ही आठवणंच करुन देऊ पहातंय का ?

वरील चिंतनावरुन आपलं मन सक्रिय राहण्यासाठी जगण्यामध्ये आनंद आवश्यक असतो. रोजच्या जीवनामध्ये छोट्या छोट्या गोष्टीत आनंद मिळतो. यामुळे मन प्रसन्न राहते. यामून आपण आनंद द्यावा आणि घ्यावा. यानिमित्ताने सांगावेसे वाटते, की एखाद्या गरजुला मदत केली, गरिबाला अन्नदान करणे, वृद्धांची सेवा करणे यातून खरच किती आनंद मिळतो.

आरती ज्ञानदेव गायखे
टी.वाय.बी.कॉम.

युवा जागर

युवक निष्क्रीय कधीच नव्हता आणि यापुढेही असू शकणार नाही, फक्त त्याची कार्यक्षमता कुठे व्यस्त होते यावर बऱ्याचशा गोष्टी अवलंबून आहेत. आज स्वत:ला व्हाईट कॉलर समजून घेणारा वर्ग मग ते पालक असोत किंवा युवक यांना आठवड्याच्या कष्टानंतर विश्रांती म्हणून विकएन्डच्या नावाखाली वेगवेगळ्या सेलीब्रेशनला महत्त्व दिले जाते. पार्टी आणि पार्ट्यांमधल्या नशा हे आधुनिक जिवन शैलीचं प्रमाणं मानलं जावू लागलं आहे. स्टेटस सिंबॉलच्या नावाखाली ज्या काही गोष्टी केल्या जातात त्यातून व्यक्ती जास्तीत जास्त स्वार्थी बनत चालला आहे. त्यापेक्षाही महत्वाचं की तो सामाजिकदृष्ट्या निष्क्रीय होत चालला आहे. याचाच फायदा घेऊन काही अपप्रवृत्तींनी सामाजिक व्यवस्था आपल्या हातात घेतली. राजकारण एक शाप असल्यासारखं किंवा राजकारण एक वाईट क्षेत्र असल्याचं चित्र डोळ्यासमोर ठेऊन युवकांना गाफिल ठेवण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळे फेसबुक, ट्वीटर व कॉलेज कट्ट्यावरील गप्पांच्या फडामध्ये राजकारण व राजकारण्यांना दुषणे देण्यापलीकडे फारस काही करण्याच्या भानगडीत युवक पडत नाही. अशावेळी जेव्हा २०२० साली भारताने महासत्ता बनण्याचं स्वप्न बघितले ते पुर्ण करण्यासाठी

आवश्यक असणारी युवकांची संख्या जास्तीत जास्त प्रमाणामध्ये असणारा आपला हा भारत देश चालवायचा कसा याचा विचार होणे गरजेचं आहे. राजकारण हा प्रत्येकाच्या आयुष्याचा अविभाज्य घटक आहे. जीवनाच्या बहुतांशी महत्त्वाच्या प्रश्नांसाठी किंवा समस्यांसाठी राजकीय व्यवस्थेवर अवलंबून रहावे लागते. जर असे असेल तर एक युवक म्हणून आपले एकूण राजकारण आणि समाजकारण युवक कधी जाणून घेणार ? युवक म्हणून आपले एकूण राजकारण आणि समाजकारण युवक कधी जाणून घेणार ? युवक म्हणून आपण व्यवस्था बदलू शकतो अस पोकळ आत्मविश्वासाने बढाया मारण्यापेक्षा लोकशाहीच्या हितासाठी, लोकशाही जाणून घेण्यासाठी शिक्षण आणि प्रसाराच्या माध्यमातून देशातील घटना, राजकीय आणि सामाजिक व्यवस्था शिकवली जाते. संविधान समजून सांगितले जाते. पण ते पेपरमध्ये उत्तरे लिहिण्याच्या पलीकडे वास्तवात वापरण्यासाठी त्याचा विचार केला जात नाही.

एका बाजूला मुबलक प्रमाणामध्ये बहुतेक साधनांची कमाई केल्यामुळे ऐशोआरामामध्ये जीवन जगत असताना स्टेटस सिंबॉल म्हणून किंवा आठवडाभर आलेला क्षीण घालवण्यासाठी विकएन्ड सेलीब्रेट केला जातो आणि त्यातून संपूर्ण जग विसरुन काही क्षण जगण्याचा अनुभव घेतला जातो. असा युवा वर्ग आहे पण तो काही प्रमाणात तर दुसऱ्या बाजुला मुलभूत गरजेच्या पुर्ततेसाठी अविरत धडपडणारा, कष्ट करणारा आणि स्वत:चे अस्तित्व निर्माण करण्यासाठी झटणारा युवा वर्ग आहे. तो मोठ्या प्रमाणात आहे पण त्यालाही आपण जीवनात यशस्वी होऊन विकएन्ड सेलीब्रेशन करत असल्याची स्वप्न पडतात. आज सामाजिक उद्दिष्टाने काम करणाऱ्याला बावळट म्हणून हिणवणारा वर्ग ही वाढायला लागला आहे. असे जरी असले तरी भारताला महासत्ता बनवण्यासाठी ज्यांनी प्रयत्न केले त्यांच्या विचारांनी प्रेरीत होऊन महासत्ता असलेल्या भारतामध्ये राहण्यासाठी उत्सुक असणारा व त्यासाठी व्यवस्थेत बदल घडवून आणण्यासाठी स्वत:एक व्यवस्थेचा घटक बनून व्यवस्थेचा अभ्यास करणारा व संधी मिळताच तीचे परीवर्तनातून सोनं करणारा एक ध्येयवेडा युवा वर्गही आपल्याला याच सामाजिक व्यवस्थेमध्ये पहायला मिळतो. यावरुन आपल्या लक्षात येईल की आपली व्यवस्था खराब आहे असे अजिबात नाही.

संपूर्ण जगाला हेवा वाटावा अश्या मुबलक प्रमाणात नैसर्गिक साधन संपत्ती व मानवी साधन संपत्तीचा सुरेख संगम आपल्या देशामध्ये आहे. प्रत्येक क्षेत्रामध्ये स्वकर्तृत्वाने जगाचे नेतृत्त्व करु शकतील असे वैचारीक व बौद्धिक सामर्थ्य आपल्या युवकांमध्ये आहे. अपप्रवृत्तीला भस्म करु शकेल असा विस्फोट प्रत्येक युवकामध्ये आहे. गरजआहेतीफकक्तएकासृजनशील फुंकाराची, एका जागराची, हा जागर घडवणारा आहे 'युवाजागर अभियान'

• युवकांना युवकांच्या सामर्थ्याची जाणीव निर्माण करुन देण्यासाठी युवकांनी चालवलेले असे हे 'युवाजागर अभियान'.
• युवकांच्या मनामध्ये सामाजिक जाण, जबाबदारी यांचे भान निर्माण करुन, युवकांच्या माध्यमातून सक्रीय, सामाजिक स्थितंतराच स्वप्न पाहणारं अभियान म्हणजे 'युवाजागर अभियान'.
• लोकशाहीच्या रक्षणासाठी अस्तित्वात असणाऱ्या राजकीय व्यवस्थेचं विश्लेषण करुन आपल्या अधिकार व कर्तव्याविषयी जागरुकता वाढवण्याचे अभियान म्हणजे 'युवाजागर अभियान'.
• माझा वेळ आई, वडील, मित्र मैत्रिणी, नातेवाईक याचबरोबर देशाचाही आहे अन् मी देशासाठी द्यायला तयार आहे असं माणनाऱ्या युवकांचा समुह म्हणजे 'युवाजागर अभियान'.
• स्त्री पुरुष समानतेच्या तत्त्वाने सामाजिक अपप्रवृत्तीवर घाव घालून विधायकतेचा डोंगर उभा करण्यासाठी एकत्र आलेला प्रवाह म्हणजे 'युवाजागर अभियान'
• तंत्रशिक्षण आणि माहिती तंत्रज्ञानाबरोबरच सामाजिक मुल्यांची जोपासना करणारा असा हा एक 'युवाजागर

अभियान'.

हा युवा जागर प्रत्येकाने घडवायचा आहे. आपण प्रत्येक जण दर आठवड्याला तीन तासाचा पिक्चर बघतो पण दर महिन्याच्या चौथ्या रविवारी युवकांच्या स्मृतीपटलावर विकसित भारताचा चित्रपट आणि त्या चित्रपटातील नायकाच्या भुमिकेमध्ये भारतीय सर्वसामान्य युवक हे आमचं आजच स्वप्न आपण उद्या सत्यात उतरावयाचं आहे.

आरती पवार
टी.वाय.बी.ए. (भूगोल)

नवीन शैक्षणिक धोरण आणि संत तुकारामांची शिकवण

महाराष्ट्र आणि भारत देशाच्या शैक्षणिक, सामाजिक आणि आध्यात्मिक जडणघडणीत संत तुकाराम महाराजांची शिकवण दिशादर्शक आहे. देशामध्ये सुरु झालेले नवीन शैक्षणिक धोरणाचा विचार करता आज संस्कारक्षम मूल्यशिक्षणाची घसरण शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये होताना दिसत आहे. ही मूल्य शिक्षणाची घसरण थांबवण्यासाठी संत तुकाराम महाराजांच्या शिकवणीची गरज शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांसाठी मार्गदर्शक आहे. म्हणूनच संत तुकाराम महाराजांच्या निवडक अभंगातील शिकवणुकीचा विचार या लेखामध्ये मांडण्याचा मी प्रयत्न करीत आहे.

समाजामध्ये प्राचीन, मध्ययुगीन आणि आजच्या काळातही धर्म, पंथ, वंश आणि जातिभेद सुरुच आहे परंतू या सर्वांमध्ये भेदाभेद करु नये अशी शिकवण देणारा एक अभंग आहे.

विष्णूमय जग वैष्णवांचा धर्म । भेदाभेद भ्रम अमंगळ ।।१।।
आईकाजी तुम्ही भक्त भागवत । कराल ते हित सत्य करा ।।२।।
कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर । वर्म सर्वेश्वर पूजनाचे ।।३।।
तुका म्हणे एका देहाचे अवयव । सुख दु:ख जीव भोग पावे ।।४।।

सर्व प्राणिमात्र एकाच परमेश्वराची लेकरे आहेत यामध्ये श्रेष्ठ–कनिष्ठ हा भेद करणं अमंगळ आहे म्हणून संत तुकाराम महाराज या अभंगात समाजाला सांगतात हे भागवत भक्तांनो तुम्ही जीवनामध्ये जे कराल ते सत्य करा कोणाचाही तुम्ही मत्सर करु नका ज्याप्रमाणे हात,पाय,नाक,कान,डोळे हे एकाच देहाचे अवयव आहेत यापैकी एकाला जरी सुख किंवा दु:ख झाले त्याचा भोग संपूर्ण देहाला भोगावा लागतो म्हणून तुम्ही चांगले वागा हा अभंग वारकरी संप्रदायाचे ब्रीद वाक्य आहे याच अभंगाची शिकवण नवीन शैक्षणिक धोरणाने स्विकारली तर सुसंस्कारित विद्यार्थी आणि समाज घडेल.

समाजामध्ये आज गरीब आणि श्रीमंत अशी दरी वाढत चालली आहे संत तुकाराम महाराजांनी जनताजनार्दनामध्ये देव पाहावा हे शिकवण दिली.

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ।।१।।
तोचि साधु ओळखावा । देव तेथेचि जाणावा ।।२।।
मृदु सबाह्य नवनीत । तैसे सज्जनांचे चित्र ।।३।।
ज्यासि अपंगिता नाही । त्यासि धरी जो ह्रदयी ।।४।।
दया करणे जे पुत्रासी । तेचि दासा आणि दासी ।।५।।
तुका म्हणे सांगू किती । त्याचि भगवंताच्या मूर्ती ।।६।।

या अभंगांमध्ये संत तुकाराम महाराज म्हणतात की, जो साधू गरीब रंजल्या गांजल्या लोकांचे दु:ख आपले समजून

दूर करतो तोच खरा साधू आहे व देवही आहे अशा साधुचे ह्रदय नवनीतासारखे मऊ आणि प्रेमळ असते. चित्त अतिशय शुद्ध असते. ज्याला या जगामध्ये कोणीच नाही त्याला हा साधू आपल्या ह्रदयाशी धरतो गरीब आणि दु:खी समाजावर तो पुत्रवत प्रेम करतो. समाजामधील असे सज्ञन साक्षात भगवंताच्या चालत्या बोलत्या मूर्ती असतात.

भारतीय संस्कृती मातृदेवोभव, पितृदेवोभव, अतिथी देवोभव: आणि आचार्य देवोभव माणणारी आहे जे आई-वडिल आपल्या मुलांना शिकवितात, चांगले संस्कार करतात अशा सुसंस्कृत मुलांच्या आई वडिलांना संत तुकाराम महाराज धन्यवाद देताना म्हणतात.

आपुलिया हिता असे जो जाणता ।
धन्य माता-पिता तयाचिया ।।१।।
कुळी कन्या-पुत्र होती जी सात्विक ।
तयाचा हरिख वाटे देवा ।।२।।
गीता भागवत करीती श्रवण ।
अखंड चिंतन विठोबाचे ।।३।।
तुका म्हणे मज घडो त्यांची सेवा ।
तरी माझ्या देवा पार नाही ।।४।।

संत ज्ञानेश्वर महाराज, संत नामदेव महाराज, छत्रपती शिवाजी महाराज, साने गुरुजी, अण्णासाहेब हजारे यांना आई-वडिलांनी आध्यात्मिक संस्काराची शिकवण दिली म्हणून ते जगाचे मार्गदर्शक झाले म्हणून त्यांच्या मातृ-पितृ दैवतांना धन्यवाद देणे महत्त्वाचे आहे अशा पवित्र देश आणि कुळामध्ये जन्म घेणाऱ्या कन्या-पुत्रांचा आनंद आणि हेवा महाराजांना वाटतो. जी मुहे कसे जगावे यासाठी गीताग्रंथ व जीवनाचे सार्थक कसे करावे यासाठी श्रीमद्भभागवत ग्रंथाचे श्रवण करतात भगवंताचे अखंडपणे नामस्मरण करतात अशा सात्विक मुला मुलींची सेवा करण्याचे भाग्य मिळावे अशी इच्छा महाराज या अभंगात व्यक्त करतात.

समाजामध्ये आज वृद्धाश्रमांचे प्रमाण वाढत आहे पुंडलिकाने आई-वडिलांची सेवा केली, प्रभू रामचंद्र पितृ वचनासाठी वनवासात गेला त्याच भूमीमध्ये आज मुले आई-वडिलांना वृद्धाश्रमात पाठवतात ही शोकांतिका आहे नवीन शैक्षणिक धोरणात या अभंगातील शिकवण रुजवली तर वृद्धाश्रमांचे प्रमाण कमी होऊन आई-वडील मुलांकडे आनंदाने राहतील भौतिकदृष्ट्या आपण कितीही समृद्ध झालो आणि आपण आपली संस्कृती विसरत चाललो तर विकृतीच वाढेल यासाठी गरज आहे संत तुकाराम महाराजांच्या मूल्य शिक्षणाची.

माणसाचे खरे निस्वार्थी सगे सोयरे हे वृक्षवल्ली आहेत आंबा आपणाला छाया आणि गोड फळे देतो या झाडांचीच मानवाने कत्तल सुरु केली आहे. निसर्गाची जंगले नष्ट करुन मानवनिर्मित सिमेंटची जंगले निर्माण झाल्याने पर्यावरणास धोका निर्माण झालेला आहे या पर्यावरणाचे संवर्धन करण्यासाठी वृक्षवल्ली हे आपले सोयरे आहेत त्यांचा आपण सांभाळ केला पाहिजे हे महाराज या अभंगात सांगतात.

वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे ।
पक्षीही सुस्वरे आळविती ।।१।।
येणे सुखेरुचे एकांताचा वास ।
नाही गुणदोष अंगा येत ।।२।।
आकाश मंडप पृथ्वी आसन ।
रमे तेथे मन क्रीडा करी ।।३।।
कथा कमंडलु देह उपचारा ।
जाणवितो वारा अवसरु ।।४।।
हरिकथा भोजन परवडी विस्तार ।
करोनी प्रकार सेवू रुची ।।५।।
तुका म्हणे होय मनासी संवाद ।
आपुलाची वाद आपणासी ।।६।।

वृक्षवल्ली आणि त्या झाडावर सुस्वर आवाजात भगवंताला आळवणारे पक्षी हे आपले सगे सोयरे आहेत या निसर्गाच्या एकांत वासात आपणाकडे कोणताही दोष येत नाही. आकाशाचा मंडप वसुंधरेचे आसन यावर विराजमान झाल्यावर आपले मन रममाण होते होऊन निसर्गाशी खेळू लागते अशा

वनराईमध्ये भगवंताची कथा करण्यास मन आनंदाने तयार होते आणि हरिकथेचे भजन मनामध्ये भक्तीभाव निर्माण करते आणि आपले मन आपल्या मनाशी संवाद करण्यास लागते. महाराजांची ही पर्यावरणाची शिकवण जगाने कृतीमध्ये आणली तर पृथ्वीचा स्वर्ग होण्यास वेळ लागणार नाही.

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये व्यावसायिक शिक्षणावर भर देण्यात आलेला आहे पण हा व्यवसाय कसा करावा धन म्हणजे पैसा कसा कमवावा आणि आपला गृहस्थाश्रम कसा करावा याची शिकवण देणारा हा अभंग मूल्यशिक्षणाची व व्यवसायाची गुरुकिल्ली आहे

जोडूनिया धन उत्तम व्यवहारे ।
उदास विचारे वेंच करी ।।१।।
उत्तमची गती तो एक पावेल ।
उत्तम भोगील जीवखाणी ।।२।।
परोपकारी नेणे परानिंदा ।
परस्त्रिया सदा बहिणी माया ।।३।।
भूतदया गायी पशूचे पालन ।
तान्हलेल्या जीवन वनामाजी ।।४।।
शांतीरुपे नव्हे कोणाचा वाईट ।
वाढवी महत्व वडीलाचे ।।५।।
तुका म्हणे हेचि आश्रमाचे फळ ।
परमपद बळ वैराग्याचे ।।६।।

युवापिढीने व्यवसायाभिमुख शिक्षण घेऊन उत्तम प्रकारे व्यवसाय करावा त्यातून मिळते ते धन म्हणजे लक्ष्मी असते कष्टाने मिळवलेल्या धनावर चांगले जीवन जगता येते तो समाधानी राहतो अशा प्रकारे चांगले जीवन जगणारा परस्त्रिया बहिणी समान मानतो असा मनुष्य गृहस्थाश्रमामध्ये राहतो व गाय, पशु, पक्षी या प्राणीमात्रांचा सांभाळ करतो आपल्या वाडवडिलांचे महत्त्व वाढवित जातो आणि अशा प्रकारचा आश्रम म्हणजे वैराग्यातील गृहस्थाश्रमच असतो अशी महाराज शिकवण देतात.

विज्ञानयुगामध्ये सुद्धा सुशिक्षित लोकांच्या अंधश्रध्दा फारशा कमी झालेल्या दिसत नाहीत या वर्गांच्यासुद्धा अंधश्रद्धा सुशिक्षित आहेत अशा माणसाने भोंदू लोकांच्या नादी लागू नये असे महाराज सांगतात.

ऐसे कैसे झाले भोंदू । कर्म करोनी म्हणती साधू ।।१।।
अंगा लावून राख । डोळे झाकूनी करीती पाप ।।२।।
दावून वैराग्याच्या कळा । भोगी विषयाच्या सोहळा ।।३।।
तुका म्हणे सांगू किती । जळो तयारी संगती ।।४।।

मोबाईमध्ये सुद्धा अंधश्रद्धांची अंधश्रध्देने माहिती सांगितली जाते हे विदारक सत्य आहे. भोंदू लोकांवर कडाडून ते टीका करतात. नवसायासे पुत्र होती । तरी का करावा लागे पती ।। अशी परखड शब्दात ते अंधश्रध्दा निर्मूलनाचे काम करतात भोंडू अंगाला राख लावतात आणि विषयाचा भोग भोगतात. अशा लोकांची संगती जळो असा स्पष्ट इशारा महाराज देतात.

थोडक्यात नवीन शैक्षणिक धोरणाचा विचार करताना संत तुकाराम महाराजांच्या अभंगवाणीतील विचारांचा जर अभ्यास केला तर सुसंस्कृत समाज निर्माण होऊन जगात परमानंदाचे समाधान निर्माण झाल्याशिवाय राहणार नाही त्यासाठी गरज आहे संत तुकाराम महाराजांच्या शिकवणुकीचे विचार कृतीत आणण्याची.

आदेश पिराजी नवले
एस.वाय.बी.ए. (मराठी)

प्रवचन

हरे राम हरे राम, राम राम हरे हरे ।
हरे कृष्ण हरे कृष्ण, कृष्ण कृष्ण हरे हरे ।।

–प्रार्थना–

महायोगपीठे तटे भीमरथ्य वरं पुंडरीकाय दातु मुनिंद्रै ।
समागत्य तिष्ठतमानदकंद परब्रह्मलिंग भजे पांडुरंगम ।

–प्रवचन सेवेची ओवी–

तैसे माझा साक्षात्कारी । सरे अहंकाराची वारी ।
अहंकार लोपी अवधारी । द्वैत जाय ।। (ज्ञा. ११–६९४)

अर्थ – भगवान श्रीकृष्ण अर्जुनाला सांगातात माझे दर्शन झाल्यावर अहंकाराची येरझार संपते आणि अहंकाराचा नाश झाल्यावर द्वैत जाते हे लक्षात ठेव.

संदर्भ – प्रस्तुत प्रवचनरुपी सेवेसाठी निवडलेली ओवी संत ज्ञानेश्वर महाराजांच्या ज्ञानेश्वरी ग्रंथातील विश्वरुपदर्शनयोग या ११ व्या अध्यायातील ६९४ क्रमांकाची ओवी आहे.

भूमिका – वारकरी संप्रदायामध्ये अहंकाराला थारा नाही हा अहंकार जाण्यासाठी देवाची व संतांची वारी आहे. अहंकार गेल्यावर भगवंत ह्रदयात नांदतो व मग ठायीच बैसोनी करा एकचित्त या उक्तीप्रमाणे रहावयाचे असते. वारकरी संप्रदायाच्या आचार–विचार प्रणालीने जीवन जगावे म्हणजे घर भगवंताची वस्ती होईल यासाठी वारी असते.

स्पष्टीकरण – देहातील अहंकाराचा त्याग करण्यासाठी संतांनी पंढरीची वारी करावी हे सांगितले वारकरी संप्रदाय हा भारतातील सर्वधर्मभाव असणारा संप्रदाय आहे.

संप्रदायाचा उगम – वारी म्हणजे येरझार वारकरी म्हणजे कामक्रोध या विकरांवर जो वार करतो तो वारकरी असतो वारकरी संप्रदयाचा उगम सांगणारा एक अभंग आहे.

आदिनाथ गुरु सकळ सिद्धांचा ।
मच्छिंद्र तयाचा मुख्य शिष्य ।।१।।
मच्छिंद्राने बोध गोरक्षाशी केला ।
गोरक्ष वोळला गहिनीप्रती ।।२।।
गहिनी प्रसादे निवृत्ती दातार ।
ज्ञानदेवा सार चोजविले ।।३।।

भगवान शंकर, मच्छिंद्रनाथ, गोरक्षनाथ, गहिनीनाथ, निवृत्तीनाथ, ज्ञानदेव अशी वारकरी संप्रदायाच्या उगमाची परंपरा आहे यास माळकरी, भागवत पंथ असेही म्हणतात.

संस्थापक – संत ज्ञानेश्वर महाराजांनी या भागवत पंथाची स्थापना केली. शके १२१२ साली नेवासा या गावी पैस नावाच्या खांबाला पाठ टेकून संस्कृतमधील गीतारुपी ज्ञानभंडार ज्ञानेश्वरीच्या रुपाने मराठी भाषेत आणले.

संतकृपा झाली । इमारत फळा आली ।।
ज्ञानदेवे रचिला पाया । उभारिले देवालया ।।

धर्ममुद्रा – श्री विठ्ठल ही वारकरी संप्रदायाची धर्ममुद्रा आहे.

धर्माची तू मूर्ती । पाप पुण्ये तुझे हाती ।।

देवता – महाराष्ट्राचे आराध्य दैवत भूवैकुंठ पंढरपुरामध्ये करकटेवर हात ठेवून भक्तांची वाट पाहणारा श्री विठ्ठल वारकरी संप्रदायाची देवता आहे.

विठो माझा लेकुरवाळा असा हा देव आहे.

कुळाचार – श्री विठ्ठलाची पूजा नामस्मरण हा वारकरी संप्रदायाचा कुळाचार आहे ही विठाई देवी म्हणजे कुळीचे दैवत आहे.

व्रत – दर पंधरा दिवसाची एकादशी हे व्रत वारकरी भाविक करतात.

आम्हा व्रत एकादशी । देव केस केशव तीर्थ तुळशी ।।१।।
आणिक नेणो बा साधन । आमुचा विषय हरिकीर्तन ।।२।।
संतसंगती निरंतर । प्रेम धन हे भांडार ।।३।।
विनवी विष्णुदासाचा नारा । आमुची ऐसी परंपरा ।।४।।

बीजमंत्र – रामकृष्ण हरी हा वारकरी संप्रदायाचा बीजमंत्र आहे रामाचा आचार, कृष्णाचा उच्चार आणि हरीचा जप म्हणजे राम कृष्ण हरी मंत्र आहे. भजनाची, कीर्तनाची सुरुवात याच नामस्मरणाने केली जाते.

भाषा – वारकरी संप्रदायाने मराठी भाषा स्विकारली आहे. मराठी भाषेचा गौरव करताना संत ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

माझा मराठीची बोलु कौतुके ।
परी अमृतातेही पैजा जिंके ।

ऐसी अक्षरे रसिके मिळवीन ।। (६-१४)

संप्रदायाचे ग्रंथ – गीता, भागवत, रामायण, महाभारत, ज्ञानेश्वरी, अभंगगाथा हे वारकरी संप्रदायाचे ग्रंथ आहे. संत ज्ञानेश्वर महाराज ते संत निळोबराय महाराजांपर्यंतचे ग्रंथ वारकरी संप्रदायांने प्रमाणभूत मानलेले आहेत.

ध्वजा – प्रत्येक देवाचा, पंथाचा, संप्रदायाचा, देशाचा ध्वज असतो वारकरी संप्रदायाने भगवी पताका हा ध्वज स्विकारलेला आहे भगवा म्हणजे भयरहित, गर्व रहित वागणारा तो भगवी पताका खांद्यावर घेऊन पंढरीची वारी करणारा वारकरी.

साधन – नाम जप पंढरीची वारी हे साधन श्री विठ्ठल या दैवताची वारी करणे हे वारकऱ्यांचे साधन आहे. माझे कुळीचे दैवत ।। बाप माझा पंढरी नाथ ।।

तीर्थक्षेत्रे – पंढरपूर, आळंदी, देहू, पिंपळनेर, नेवासा, पैठण, त्र्यंबकेश्वर, ताराबाद, अरणभेंडी, मंगळवेढा ही वारकरी संप्रदायाची तीर्थक्षेत्रे आहेत. सर्व संतांची समाधी मंदिरे यांचा या तीर्थक्षेत्रामध्ये समावेश होतो.

घोषणा – पुंडलिक वरदा हरी विठ्ठल श्री ज्ञानदेव तुकाराम, पंढरीनाथ भगवान की जय, जगद्‌गुरु संत तुकाराम महाराज की जय, संत निळोबाराय महाराज की जय ही वारकरी संप्रदायाची घोषणा आहे.

ब्रीदवाक्य – विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म ।
भेदाभेद भ्रम अमंगळ ।।

हे वारकरी संप्रदायाचे ब्रीदवाक्य आहे आणि प्रतिज्ञाही आहे.

बोधवाक्य – म्हणोनी कुळ जातिवर्ण ।
अवघेचि गा अकारण ।
एथ अर्जुना माझे पण । सार्थक ऐका ।। (९-४५६)

तत्त्वज्ञान – चिदविलासवाद ब्रह्मसत्य जग मिथ्या हे वारकरी संप्रदायाचे तत्त्वज्ञान आहे.

मानचिन्ह – तुळशीहार गळा काशे पितांबर ।
आवडे निरंतर हेचि ध्यान ।।

असा अभंग नित्य म्हणावा व कंठी तुळशीमाळ धारण करावी हे वारकरी संप्रदायाचे मानचिन्ह आहे.

स्नानसंध्या – ब्रह्म मुहूर्तावर देह स्नान व सकाळ, सायंकाळ ज्ञानदेवांचा हरिपाठ म्हणणे ही वारकऱ्यांची नित्य संध्या आहे.

शिकवण – आता तरी पुढे हाची उपदेश ।
नका करु नाश आयुष्याचा ।।

ही वारकरी संप्रदायाची शिकवण आहे प्रपंच व परमार्थ नीटनेटका करावा संसाराचा भार देवाच्या पायावर वहावा.

कार्य – आम्हा सापडले वर्म । करु भागवत धर्म ।।
हे वारकरी संप्रदायाचे कार्य आहे.
नाचू कीर्तनाचे रंगी । ज्ञानदीप लावू जगी ।।
कीर्तनाच्या माध्यमातून ज्ञानदीप जगात लावण्याची प्रतिज्ञा सर्व संतांनी केलेली आहे.

माहेर –

माझे माहेर पंढरी । आहे भिवरेच्या तीरी ।।१।।
बाप आणि आई । माझी विठ्ठल रुखुमाई ।।२।।
पुंडलिक बंधू आहे । त्याची ख्याती काय सांगू ।।३।।
माझी बहीण चंद्रभागा । करीतसे पाप भंगा ।।४।।
एका जनार्दनी शरण । करी माहेरची आठवण ।।५।।

भूवैकुंठ पंढरपूर हे वारकरी संप्रदायाचे माहेरघर आहे.

आद्य प्रवर्तक – भक्तामाजी अग्रमणी ।
पुंडलिक महामुनी ।।

भक्त पुंडलिक हे वारकरी संप्रदायाचे आद्य प्रवर्तक आहे.

अशा प्रकारची विचारप्रणाली वारकरी आचारीत असतो म्हणून देव त्यांच्या घरी येतो मग अहंकाराची वारी सरते

पुंडलिक वरदा हरि विठ्ठल
श्री ज्ञानदेव तुकाराम
पंढरीनाथ भगवान की जय ।
हरि ॐ शांति: । शांति: । शांति: ।।

सुजाता सुरेश कोठावळे
एफ.वाय.बी.ए.

''समाज माध्यमे आणि भारतीय समाज''

प्रस्तावना :–

आधुनिक डिजिटल युगात समाज माध्यमे गतिमान आणि परिवर्तनकारी शक्ती म्हणून उदयास आला आहे, ज्याने लोकांचा संवाद आणि जगाशी संलग्न होण्याच्या पद्धतींना आकार दिला आहे. त्याचा उदय क्रांतिकारक असून त्याने भौगोलिक सीमा ओलांडून खंडांमधील व्यक्तींना वास्तविकतेशी जोडले आहे. Facebook आणि Twitter सारख्या प्लॅटफॉर्मच्या आगमनापासून ते Instagram सारख्या प्रतिमा–केंद्रित आणि Tik-Tok सारख्या व्हिडिओ – सामायिकरण ॲप्सच्या प्रसारापर्यंत सोशल मीडियाने स्वत:ला जागतिक समाजामध्ये गुंतागुंतीने विणले आहे, ज्याकडे दुर्लक्ष केले जाऊ शकत नाही इतका खोलवर प्रभाव टाकला आहे.

भारतीय समाजावर सोशल मीडियाचा प्रभाव

सोशल मीडियाचा प्रभाव जागतिक स्तरावर उमटत असल्याने, वैयक्तिक समाजांवर त्याचा वेगळा प्रभाव समजून घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. डिजिटल युगामुळे होणारे सखोल सामाजिक बदल भारतीय संदर्भात स्पष्ट केले जातात, जेथे पारंपारिक नियम आणि आधुनिक संवेदना सहसा एकत्र असतात. भारतीय समाजावर सोशल मीडियाच्या परिणामांचे बारकावे समजून घेणे ही सकारात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी आणि आव्हानांना सामोरे जाण्याची क्षमता उलगडण्याची गुरुकिल्ली आहे. भारतात सोशल मीडियाचे परिणाम व्हर्च्युअल परस्परसंवादाच्या पलीकडे आहेत. ते राजकीय व्यवस्थेत शिरतात तसेच ग्राहकांच्या वर्तनावर प्रभाव टाकतात, सांस्कृतिक पद्धतींना आकार देतात आणि मानसिक आरोग्याच्या गतिशीलतेवर देखील प्रभाव पाडतात. म्हणूनच, सोशल मीडिया आणि भारतीय समाज यांच्यातील परस्परसंवादाचे केवळ सर्वसमावेशक विश्लेषण नाही तर या डिजिटल युगातील गुंतागुंतीला सामान्य करण्यासाठी देखील आवश्यक आहे. या शोधनिबंधाच्या माध्यमातून भारतातील सोशल मीडियाच्या परिचयाचा ऐतिहासिक संदर्भ व त्याचे सकारात्मक आणि नकारात्मक परिणाम यांचा शोध घेण्यात येणार आहे. भारतीय राजकारणातील सोशल मीडियाची भूमिका, सांस्कृतिक गतिमानतेवरील प्रभाव, गोपनीयतेची याबाबत चर्चा करण्यात आली आहे. भविष्यातील सोशल मीडिया आणि भारतीय समाज यांच्यातील बहुआयामी संबंध प्रकाशित करुन, जगातील सर्वात वैविध्यपुर्ण आणि मोठी लोकसंख्या असलेल्या राष्ट्राच्या एकाच्या संदर्भात डिजिटल कनेक्टिव्हिटीच्या परिवर्तनीय सामर्थ्याला सखोल समजून घेण्यास हातभार लावण्याचे ध्येय आहे.

भारतीय समाजावर सोशल मीडियाचे सकारात्मक परिणाम –

अ. A संवाद आणि संपर्क –

१. भौगोलिक अडथळे तोडणे –

सोशल मीडियाने भौगोलिक अडथळे तोडून संवादात क्रांती घडवली आहे. अंतर आणि वेळेच्या मर्यादा ओलांडून जगभरातील लोकांशी संपर्क आणि संवाद साधण्यास सक्षम आहे. विशेषत: अशा भारतीय प्रवाशांसाठी सोशल मीडिया फायदेशीर ठरले आहे जे दूर असूनही आपल्या मातृभूमीशी आणि संस्कृतीशी मजबूत संबंध ठेवू शकतात.

२. मित्र आणि कुटुंबाशी पुन्हा संपर्क साधणे –

सोशल मीडियाने भारतीयांना मित्र आणि दूरच्या कुटुंबातील सदस्यांशी पुन्हा संपर्क साधण्यासाठी आभासी जागा उपलब्ध करुन दिली आहे. स्थलांतर किंवा कामाच्या बांधिलकीमुळे विभक्त झालेली कुटुंबे या प्लॅटफॉर्मचा वापर दैनंदिन अनुभव आणि क्षण शेअर करण्यासाठी करु शकतात.

ब. माहिती प्रसार –

१. बातम्या आणि माहितीची सुलभता –

सोशल मीडियाने बातम्या आणि माहितीचे लोकशाहीकरण केल्याने भारतातील मोठ्या लोकसंख्येला ते सहज उपलब्ध झाले आहे. यामुळे सामाजिक–आर्थिक स्थिती आणि भूगोल यांसारख्या माहितीतील पारंपारिक अडथळे दूर झाले आहेत, तसेच विविध घटकांतील व स्तरांतील लोकांना

वर्तमान घटनांबद्दल माहिती मिळत आहे. विश्वासार्ह स्त्रोतांकडून अद्ययावत बातम्यांचे त्वरित सामायिकीकरण केले जाते.

२. जनजागृती मोहीम आणि सामाजिक कारणे –

सोशल मीडिया हे भारतातील जनजागृती मोहिम चालवण्यासाठी आणि सामाजिकरणाला चालना देण्यासाठी एक शक्तिशाली साधन म्हणून उदयास आले आहे. तळागाळातील चळवळी आणि धर्मादाय उपक्रमांना सोशल मीडियाचा उपयोग करणाऱ्यांना चांगल्या प्रकारे पाठिंबा मिळत आहे. आपत्ती निवारणाचे प्रयत्न असोत, पर्यावरण संवर्धन असोत किंवा आरोग्य आणि शिक्षणाचा प्रचार असो, सोशल मीडियामुळे व्यक्ती आणि संस्थांना त्यांचा आवाज समाज घटकापर्यंत पोहचवण्यासाठी एक व्यासपीठ उपलब्ध झाले आहे.

थोडक्यात असे म्हणता येईल की भारतीय समाजावर सोशल मीडियाचे सकारात्मक परिणाम झाले आहेत. संवाद वाढवण्यासाठी, संपर्क वाढवण्यासाठी आणि माहितीचा प्रसार करण्यासाठी सोशल मीडिया महत्त्वपूर्ण ठरले आहे. यामुळे अधिक परस्परसंबंधित, माहितीपूर्ण आणि सामाजिकदृष्ट्या लोकांमध्ये जागरुकता निर्माण झाली आहे. तथापि, हे मान्य करणे महत्त्वाचे आहे की हे सकारात्मक पैलू महत्त्वपूर्ण असले तरी, सोशल मीडियाचा प्रभाव समाजावर संतुलित व सुनिश्चित करण्यासाठीची आव्हाने देखील निर्माण झाली आहेत.

भारतीय समाजावर सोशल मीडियाचा नकारात्मक प्रभाव –

अ. चुकीच्या माहितीचा प्रसार –

१. फेक न्यूज आणि त्याचे परिणाम –

सोशल मीडियाशी निगडीत सर्वात महत्वाची चिंता म्हणजे चुकीची माहिती आणि खोट्या बातम्यांचा झपाट्याने होणारा प्रसार. चुकीची माहिती त्वरीत प्रसारित केली जाऊ शकते, ज्यामुळे व्यापक गैरसमज आणि चुकीच्या धारणा निर्माण होतात. भारतीय संदर्भात जर विचार केला तर जातीय तणाव, राजकीय हेराफेरी आणि सार्वजनिक दहशतीच्या घटनांसह बनावट बातम्यांचे गंभीर परिणाम झाले आहेत. सोशल मीडियातून खोट्या बातम्या पोहोचण्याचे प्रमाण वाढते व त्यामुळे माहितीवर विश्वास ठेवण्यापूर्वी किंवा शेअर करण्यापूर्वी त्याचे मूल्यांकन करणे आवश्यक ठरते.

२. चुकीच्या माहितीचा सामना करण्यासाठी प्रयत्न –

सोशल मीडियावरील चुकीच्या माहितीचा प्रसार रोखणे हे एक महत्त्वाचे आव्हान आहे. तथ्य–तपासणी सहयोग आणि सामग्री नियंत्रणाद्वारे खोट्या बातम्यांना आळा घालण्यासाठी पावले उचलली जात आहेत, परंतु सामग्रीच्या मोठ्या प्रमाणामुळे संपूर्ण निर्मूलन कठीण होते. वापरकर्त्यांना अचूक माहिती शोधणे आणि पडताळणे याविषयी शिक्षित करण्यासाठी डिजिटल साक्षरता उपक्रम सुरु करण्यात आला आहे. परंतु चुकीच्या माहितीविरुद्धच्या लढाईसाठी वापरकर्ते आणि अधिकारी यांच्याकडून एकत्रित प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

ब. मानसिक आरोग्याची चिंता –

१. वाढलेला स्क्रीन वेळ आणि त्याचे परिणाम –

सोशल मीडियाच्या व्यापक वापरामुळे स्क्रीन टाईममध्ये वाढ झाली आहे. ज्यामुळे मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामाबद्दल चिंता निर्माण झाली आहे. डिजीटलच्या वापराचे व्यसन, झोपेचा त्रास आणि संज्ञानात्मक विकासावर विशेषत: तरुण वापरकर्त्यांमध्ये नकारात्मक प्रभाव यासारख्या समस्यांशी स्क्रीन वेळ जोडला गेला आहे. सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर इतरांच्या जीवनाच्या केलेल्या आदर्श आवृत्त्यांचे बऱ्याचदा सतत प्रदर्शन बऱ्याचदा अपुरेपणाची भावना वाढवते, ज्यामुळे ''सोशल मीडिया ईर्ष्या'' म्हणून ओळखली जाणारी घटना घडते.

२. सायबर गुंडगिरी आणि ऑनलाईन छळ –

सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मद्वारे प्रदान केलेल्या निनावीपणामुळे सायबर गुंडगिरी आणि ऑनलाईन छळ वाढण्यास मदत झाली आहे. विशेषत: तरुण वापरकर्ते, दुखावणाऱ्या टिप्पण्या, अपमानास्पद संदेश आणि धमक्यांचे

बळी होऊ शकतात. या नकारात्मक अनुभवांचे चिरस्थायी मनोवैज्ञानिक प्रभाव असू शकतात, ज्यामुळे चिंता, नैराश्य आणि ऑनलाईन व्यस्त राहण्याची अनिच्छा येते. काही प्लॅटफॉर्म रिपोर्टिंग यंत्रणा आणि गुंडगिरी विरोधी उपायांची अंमलबजावणी करत असूनही, या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी जागरुकता, शिक्षण आणि कठोर अंमलबजावणीचा समावेश असलेला सर्वांगीण दृष्टिकोन आवश्यक आहे.

थोडक्यात सोशल मीडियाने भारतीय समाजात परिवर्तनशील बदल घडवून आणले असले तरी त्याचे नकारात्मक परिणाम दुर्लक्षित करता येणार नाहीत. चुकीच्या माहितीचा अनियंत्रित प्रसार आणि मानसिक आरोग्यावरील हानीकारक प्रभाव कमी करण्यासाठी जबाबदार वापर आणि सक्रिय उपाययोजनांची आवश्यकता आहे. भारत या आव्हानांना तोंड देत असताना, सुरक्षिति आणि अधिक माहितीपूर्ण ऑनलाईन वातावरण सुनिश्चित करण्यासाठी व्यक्ती आणि प्लॅटफॉर्म पुरवठादार दोघांचे प्रयत्न महत्त्वाचे आहेत.

भारतीय राजकारणात सोशल मीडियाची भूमिका –

A. राजकीय एकत्रीकरण आणि व्यस्तता –

१. निवडणुकीत सोशल मीडियाच्या भूमिकेची उदाहरणे –

सोशल मीडियाने भारतीय राजकारण लक्षणीयरीत्या बदलून टाकले आहे. ज्यामुळे अभूतपूर्व राजकीय सहभाग वाढला आहे. निवडणुकीदरम्यान, ट्विटर, फेसबुक आणि व्हॉट्सॲप सारखे प्लॅटफॉर्म राजकीय चर्चांचे केंद्र बनतात. पक्ष आणि उमेदवार मतदारांशी थेट संपर्क साधण्यासाठी या प्लॅटफॉर्मचा वापर करतात. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचा त्यांच्या प्रचारादरम्यान सोशल मीडियाचा प्रभावीपणे वापर हे राजकीय संप्रेषण आणि मोबिलायझेशनसाइी डिजिटल प्लॅटफॉर्मचा फायदा घेण्याचे एक प्रमुख उदाहरण आहे.

२. निवडणुकीदरम्यान फेक न्यूजशी संबंधित आव्हाने –

राजकारणातील सोशल मीडियाच्या भूमिकेतील वाढीमुळे आव्हाने निर्माण झाली आहेत. विशेषत: बनावट बातम्या आणि चुकीच्या माहितीचा प्रसार वाढला आहे. निवडणुकांदरम्यान, खोट्या बातम्यामुळे लोकांच्या मतावर परिणाम होतो. या आव्हानाला सामोरे जाण्यासाठी प्लॅटफॉर्म, तथ्य–तपासणी संस्था आणि नियामक संस्था यांनी एकत्रित प्रयत्न करणे आवश्यक आहे, जेणेकरुन अचूक माहिती मतदारांपर्यंत पोहोचेल. अभिव्यक्ति स्वातंत्र्य आणि सोशल मीडियाचा गैरवापर रोखणे यामधील समतोल राखणे ही चिंतेची बाब आहे.

३. सामाजिक सक्रियता आणि निषेध –

१. सामाजिक बदलासाठी सोशल मीडियाचा उपयोग –

सोशल मीडिया हे भारतातील सामाजिक सक्रियता आणि निषेधासाठी उत्प्रेरक बनले आहे. हे नागरिकांना त्यांच्या समस्या मांडण्यासाठी, समर्थन एकत्रित करण्यासाठी आणि विविध समस्यांबद्दल जागरुकता निर्माण करण्यासाठी एक व्यासपीठ प्रदान करते. निर्भया आंदोलन, मी टु चळवळ आणि सामाजिक अन्यायाविरुद्धच्या मोहिमा यासारख्या चळवळींना सोशल मीडियाच्या प्रवर्धक शक्तीने गती मिळाली आहे. हॅशटॅग आणि व्हायरल सामग्रीमुळे व्यक्तींना एकत्र येण्यास आणि सरकार आणि समाज या दोघांकडून बदलाची मागणी करण्यास सक्षम केले आहे.

२. वास्तविक – जागतिक प्रभावासह ऑनलाईन सक्रियता संतुलित करणे –

सोशल मीडिया कार्यकर्त्यांना सशक्त करत असताना, ऑनलाईन सक्रियतेचा प्रभाव हा वादाचा विषय आहे. हॅशटॅग आणि ट्रेंडिंग हे विषय जागरुकता वाढवू शकतात, मात्र प्रयत्नांतील सातत्य आणि मूर्त परिणामांसाठी अनेकदा तळागाळातील आधिक व्यापक सहभाग आणि ऑफलाईन संस्था यांचे सहकार्य आवश्यक असते. अर्थपूर्ण बदल घडवून आणण्यासाठी प्रत्यक्ष कृतीसाठी चांगल्या – परिभाषित धोरणांद्वारे ऑनलाईन सक्रियता पूरक आहे.

शेवटी असे म्हणता येईल की, भारतीय राजकारणात सोशल मीडियाची भूमिका बहुआयामी आहे. यात संधी आणि आव्हाने दोन्ही आहेत. नागिरकांची जमवाजमव करण्याची, राजकीय प्रचार आणि सामाजिक सक्रियतेला चालना देण्याची क्षमता राजकीय परिदृश्याला आकार देत आहे. मात्र, चुकीच्या माहितीचा प्रसार आणि ऑनलाईन उत्साहाचे मूर्त बदलामध्ये भाषांतर करण्याची गरज याकडे काळजीपूर्वक लक्ष देणे आवश्यक आहे. भारतीय राजकारणाच्या क्षेत्रात ज्याप्रकारे सोशल मीडियाचा वापर केला जातो तो आगामी काळातही प्रशासन, लोकसहभाग आणि राजकीय सक्रियतेच्या गतिशीलतेला आकार देत राहील.

थोडक्यात, भारतातील सोशल मीडियाचा सांस्कृतिक प्रभाव भाषा, संप्रेषण पध्दती आणि जीवनशैली निवडीवर खोलवर पसरलेला आहे. संस्कृतीचे गतिशील स्वरुप, तंत्रज्ञान आणि परस्परसंवादाद्वारे ऑनलाईन आणि ऑफलाईनचा प्रभाव सतत आकार घेते. जसजसे सोशल मीडिया विकसित होत आहे, तसतसे भारतीय समाजावर डिजिटल युगाचा प्रभाव सांस्कृतिक नियम आणि अभिव्यक्ति तयार करण्यात एक महत्त्वपूर्ण भूमिका राहील.

पूजा शिवाजी गुंड
एस.वाय.बी.ए.
राज्यशास्त्र विभाग

सोशल मीडियातील वाचन संस्कृती

आज माहिती तंत्रज्ञान युगात टी.व्ही., रेडिओ, मोबाईल, संगणक, इंटरनेट, ट्विटर, फेसबुक, व्हाट्सअप, इत्यादी आधुनिक प्रसारमाध्यमांच्या उपलब्धतेत वाचन साहित्य आणि वाचन सवयीवर मोठा परिणाम झाल्याचे दिसत आहे. समाजातील तरुणमंडळी किंवा प्रौढ व्यक्तीजवळ यापैकी एक तरी साधन असतेच. दिवसेंदिवस समााजिक माध्यमे वाढतच आहे. आज सर्रास समाजात माणसं या साधनांचा वापर करत आहे. आधुनिक वाचकवर्ग मोबाईलवर, संगणकवर, ई-रिडरवर किंवा इ्तर प्रसारमाध्यमाद्वारे वाचन करत आहे. थोडक्यात वाचक तर प्रसारमाध्यमाच्या विळख्यात सापडल्याने वाचन सवयीवर किंवा वाचन उपलब्धतेवर काय चांगले - वाईट परिणाम झाले हे बघणे आज गरजेचे आहे.

पुस्तकांना पूर्वीसारखा वाचक मिळत नाही. आज पुस्तक प्रकाशन होतांना इ-स्वरुपात पण पुस्तक प्रकाशन होत आहे. आताचे आधुनिक वाचक सरळ-सरळ गुगल वर जाऊन इ-स्वरुपातील वाचन साहित्य डाउनलोड करुन वाचतात. आज ग्रंथांना पुर्वी सारखी मागणी होत नाही असा आरडा ओरड समाजातील किंवा साहित्य व्यवहारात होताना दिसून येत आहे. आधुनिक प्रसारमाध्यमांच्या प्रभावामुळे पुस्तकाचा वाचकवर्ग दुरावत चालला आहे. पुर्वी करमणुकीचे साधन म्हणुन पुस्तक वाचन करायचे ; पण आज करमणुकची साधन म्हणुन ट्विटर, फेसबुक, व्हाट्सअप, टी.व्ही. किंवा युट्यूब सारखे नवनवीन सामाजिक साधने वापरतात. पूर्वीचा काळ असा होता की पुस्तकाचे वाचन करणे हा एक गौरव किंवा कौतुक समजला जायचा. संग्रह करणे, लेख लिहिणे, पोथी-पुराण लिहिणे हे सगळे वैचारिक लक्षणे समजले जायचे. ग्रंथ आदान-प्रदान करुन पहिले वाचायचे आणि नंतर स्वत:च हस्ताक्षरामध्ये लिहून काढायचे. काही लोक तर ग्रंथच पाठांतर करायचे. उदा.साने

गुरुजी यांना रामरक्षा वाचण्याची खुप आवड होती. पण त्यांच्या घरी रामरक्षा पुस्तक नव्हत. गुरुजींचा शेजारी मित्र भास्करकडे हे पुस्तक होते. गुरुजींनी हे पुस्तक त्यांच्याकडून मागुन घेतले. पहिले संपुर्ण पुस्तक वाचुन काढले नंतर संपुर्ण पुस्तक अगदी थोड्याच दिवसात हस्ताक्षरामध्ये लिहुन काढले आणि सर्वात शेवटी पाठांतर करुन घेतले.

पुर्वी समाजात कोण कोणती व किती वाचन साहित्य वाचली त्यातून काय मिळाले याविषयी चौकाचौकांत आपआपसात चर्चा–विवाद करत असायचे. याचबरोबर गावागावात व शहराशहरात दैनिक वृत्तपत्र वाचण्यासाठी वाचक वाचनालयामध्ये दररोज येत असायचे. तेथे लहानपणापासून तर प्रौढांपर्यंत सगळे वाचक एकत्र मिळून वृत्तपत्र वाचायचे. पण आता ते दुरावत होतांना दिसत आहे. तेथे एकमेकांशी संवाद व्हायचा त्या संवादामधून माहिती–ज्ञान मिळायची. त्यांनी नवीन वाचकाला वाचनाची आवड–सवय लागत होती. चांगल्या व प्रेरणादायी कथा, कादंबऱ्या वाचताना वाचक त्या ग्रंथात भावनिक स्थितीत हरवला जायचा. मग यामध्ये अजून इतर वाचन साहित्याचा भर पण पडायचा. कथा, कादंबरी, प्रवासवर्णन, ललित–कथा, हास्यकथा, पोथी–पुराण, आत्मचरित्र, आत्मकथा, विज्ञान लेख इत्यादी गद्य–पद्य यांच्या वाचणाने रसिक वाचक आणखी समृद्ध होत जायचा. याचबरोबर दैनिक पेपर, दैनिक लेख, नियतकालिके, विशेष अंक, संशोधन लेख, वृत्तपत्रातील रविवारच्या अंकातील साहित्य व प्रेरणादायी लेख किंवा पुरवण्या यावर वाचकांच्या ज्ञानात व वाचनाची सवयी मध्ये एक मोठा भर पडायचा.

पूर्वीचे एखादे चांगले उत्तम पुस्तक बाजारात आल्या आल्याच पुस्तकाच्या सर्व आवृत्ती हातोहात खपल्या जायच्या असा तो गौरवाचा काळ होता. पुर्वी लोक वाचन साहित्याचा वापर व संग्रह आवडीने करत होते. बाजारात पुर्वी पुस्तक वाचक प्रेमी पुस्तक खरेदी करायचे. पण आता बघता–बघता वाचक व वाचन सवयी दुरावतांना दिसत आहे. त्याचबरोबर पूर्वीचा वाचक–वाचन साहित्याचा कौतुकास्पद व गौरवाचा काळ होता ; तो पण लोप पावत चालला आहे. याला कारणीभुत आत्ताची स्थिती आहे. यामध्ये संगणक, मोबाईल, इंटरनेट, टीव्ही, सोशल मीडियामध्ये फेसबूक, व्हाट्सअप, ट्विटर, इंस्टाग्राम, युट्युब यासारखे आधुनिक करमणुकीचे प्रसारमाध्यमांच्या वाढत्या प्रभावामुळे वाचक व वाचन साहित्य वाचनास आले आहे. पुर्वी जे वाचन साहित्य रांगा लावून हातोहात विकली जायची ती आता सवलत–सुठ देऊनही विकली जात नाहीत.

आधुनिक माहिती तंत्रज्ञान व प्रसारमाध्यमांच्या वाढत्या प्रभावामुळे वाचक वाचनसाहित्यापासून दुरावत का चालला आहे ? वाचन गौरवाचा व कौतुकास्पद काळ का लोप होतांना दिसत आहे ? वाचन सवयीचा व वाचन संस्कृतीचा लोप होतांना का दिसत आहे ? बालक–पालक वाचन साहित्य वाचत असतील तर काय वाचतात ? बालक–पालक एकत्र बसून वाचन करतात का ? तंत्रज्ञान युगात वाचनाची गरज खरच राहिली आहे का ? यावरील विविध प्रश्नांची चर्चा होतांना आधुनिक प्रसार माध्यमांचा वाढता प्रभाव तर परिणामकारक आहेच ; पण याशिवाय आणखी काही कारणे आहेत. पूर्वी करमणुकीचे साधन म्हणजे कुस्ती, कबड्डी, क्रिकेट, हॉकी, ग्रंथ वाचन, ग्रंथलेखन, इतर खेळ खेळणे किंवा शेतीचे कामे इत्यादी साधनांची करमणूक व्हायची. पूर्वी करमणूक साधनांचा अभाव असल्यामुळे लोक रिकाम्या वेळेत ग्रंथ वाचन, ग्रंथलेखन, ग्रंथ देवाण–घेवाण करतांना ग्रंथालयांमध्ये वेळ घालवायचे. मात्र आधुनिक विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या काळात करमणुकीची साधणे झपाट्याने वाढत चालले आहे. टी.व्ही., रेडीओवर वाढत्या चॅनल संख्येमुळे लहान मुलापासून तर प्रौढव्यक्ती पर्यंत घरबसल्या आपल्या आजूबाजूची नाही तर संपूर्ण जगाच्या कानाकोपऱ्यातील कोणत्याही विषयाची माहिती कुठेही व केव्हाही अत्यंत थोड्याच वेळात आणि उत्तम रीतीने माहिती मिळू लागली आहे. त्याचबरोबर गुगल व याहू यासारख्या सर्च इंजिनद्वारे घरबसल्या कोणत्याही विषयावरती माहिती अगदी

काही सेकंदातच मिळते.

गुगलवर लाखो-करोडो ई-स्वरुपात वाचन साहित्य उपलब्ध आहे. वाचकवर्ग ई-स्वरुपातील साहित्य आज शैक्षणिक क्षेत्रात किंवा ईतर क्षेत्रात वापरतांना दिसत आहे. त्याचबरोबर गुगलवर असलेले युट्युब हे तर लहान मुलांना सांभाळणारा किंवा मुलांचे पालनपोषण/जडणघडण करणारा साधन ठरत आहे. मुलगा जेवायला जर टाळाटाळ करत असेल तर, पालकवर्ग इतर कामात व्यस्त असेल तर, मुलगा रडत असेल तर मुलगा हट्ट करत असेल तर यासारख्या अनेक कारणासाठी आता घरात युट्युब वर मुलांना गाणे किंवा व्हिडिओ लावून दिल्या जात आहे. संपूर्ण जगच आता बघता-बघत सारा समाज गुगलमय होत चालला आहे.

आज वेगवेगळ्या ठिकाणी इंटरनेट व संगणकाचा वापर होत आहे. यामध्ये सरकारी - खाजगी ऑफिस पासून तर बाजारपेठात सुद्धा इंटरनेट व संगणकाने शिरकाव केला आहे. शहरापासून तर खेड्यागावापर्यंत सगळेच माणसं गुगल व इंटरनेटचं वापर करतांना दिसत आहे. आज मोजकेच लोक असतील की त्यांच्या जवळ मोबाईल व इंटरनेट नसतील. संपुर्ण जगातच प्रसारमाध्यम साधनांनी पुस्तकाची जागा घेतली आहे. तेव्हा प्रश्न एकच लोकांना समोर पडतो. जगाची माहिती अगदी सोप्या पद्धतीने इंटरनेटवर मिळत आहे तर ग्रंथालयात जाऊन पुस्तकांची शोधाशोध करतीलच कशासाठी ? हातातलं सोडून आरशातले घेण्याची समाजाची वृत्ती कधीच नसते. कमी वेळेत, कमी खर्चात, कमी श्रमात, कधीही-केव्हाही आणि कुठेही एखादी गोष्ट जर मिळत असेल तर आजच्या आधुनिक विज्ञान तंत्रज्ञान जगात कोणालाच नको असते. या सर्व गोष्टीच्या परिणामुळे वाचक वाचतांना कमी होत चालले आहे. समाजात फेसबुक, व्हाट्सअॅप, ट्विटर या सोशल मीडियावर लोकांचा जास्त वेळ जात असल्याने वाचकवर्ग कमी होत चालले आहे.

वाचक, वाचन संस्कृती व वाचन सवयीचा लोप होतांना दिसत आहे. असे असताना लेखक, शिक्षक, प्रकाशकांचीही काही नैतिक जबाबदारी असतेच. वेळ व काळानुसार होत असलेला बदल काळाच्या व वेळेच्या बदलत्या प्रवाहा बरोबर पालक-शिक्षक व लेखक-प्रकाशकांनी बदलायला पाहिजे. वाचकांसाठी प्रोत्साहनपर पुस्तके, अवांतर वाचन साहित्य, बालक वाचन साहित्य, तरुण वाचन साहित्य लेखकांनी लिहायला पाहिजे. जेणे करुन वाचक अजुन वाचनाकडे वळतील व वाचनाची सवय-आवड निर्माण होतील. आताची आधुनिक इंटरनेटसारख्या माध्यमांचा उत्तमप्रकारे वापर करुन वाचकांमध्ये वाचनाची गरज, वाचनाची सवय अगदी साध्या पद्धतीने वाढवता येईल. आधुनिक तंत्रज्ञान आणि प्रसारमाध्यमांची साधने व इंटरनेट आदि गोष्टीने वाचन संस्कृतीला आक्रमक व प्रभाव न मानता ती वाचन संस्कृतीला लाभलेली देणगी आहे. याविचाराने ई-स्वरुपातील वाचन साहित्य वाचकांनी वाचन करायला पाहिजे.

आज गुगल वर ई-पुस्तके, ई-लेख, ई-शोधलेख, ई-प्रबंध, ई-वर्तमानपत्र, ई-मासिके इत्यादी ई-स्वरुपातील वाचन साहित्य वाचकांसाठी आज उपलब्ध आहे. याचं चांगल्याप्रकारे जर वापर करण्याची सवय लागली तर पुर्वी पेक्षाही आज जास्त वाचन साहित्य उपलब्ध आहे. पुर्वी ई-स्वरुपातील वाचन साहित्य खुप कमी प्रमाणात होते. या विचारोन व भावनेने यांचा वापर करुन घेता येऊ शकेल. कारण या इंटरनेट व आधुनिक प्रसारक माध्यमाद्वारे गद्य-पद्य ही ई-साहित्य, सी.डी., डी.व्ही.डी., चित्रे, ब्लॉग, व्हिडीओ ची प्रसिद्धी करता येईल. या दृष्टीने माहिती तंत्रज्ञान व इंअरनेट उपयुक्त ठरतील. इंटरनेट व गुगलवर लाखो-करोडो ई-स्वरुपात वाचन साहित्य उपलब्ध आहेत. विनामूल्य किंवा अगदी थोड्याच वर्गणीद्वारे त्यांच्या संकेतस्थळावरुन आपण डाऊनलोड करु शकतो. या ई-स्वरुपातील वाचन साहित्य आपण मोबाईल, संगणक किंवा ई-रीडरवर अगदी सोप्या पद्धतीने व आवडीने वाचू शकतो. लहान मुलं तर प्रसारमाध्यमांचा जास्तच वापर करता आहे. मुलांना शाळेतुन

गृहपाठ हे मोबाईल वर दिल्या जात आहे. बालक–पालकांकडून गृहपाठ हे मोबाईलवर करुन व्हाट्सअपवर पाठवतांना दिसत आहे. लहान मुलांपासून तर वयोवृद्ध पर्यंतचे वाचन–अभ्यास स्वरुपातील सी.डी., डी.व्ही.डी., चित्रे, ब्लॉग, व्हिडीओ इत्यादी आज इंटरनेट वर उपलब्ध आहे. खास करुन खपाजगी वर्ग (कोचिंग क्लासेस) यांचे तर सगळेच सगळे वर्ग तासिका हे इंटरनेटवर उपलब्ध करुन देतात. इथे वाचकाला ऑनलाईन अभ्यास करता येतो किंवा ऑनलाईन परीक्षा पण देता येते. इतकेच काय तर आपण पुस्तकाचं संग्रही करु शकतो.

इंटरनेट व गुगल हे पुस्तक प्रकाशनापेक्षा स्वस्त, जलद आणि प्रभावी माध्यम आहे. इंटरनेटवर असलेले वाचन साहित्य हे जगभर कुठेही केव्हाही वाचू शकतात. इंटरनेटवर प्रसिद्ध केलेले वाचन साहित्य अगदी काही सेकंदातच जगभराच्या वाचकांना उपलब्ध होऊ शकते. यावर चर्चा, परिसंवाद, विचार, आढावा आणि फेरबदल करणे सहज शक्य होते. ई–मेल, व्हाट्सअप, फेसबुक सारख्या प्रसार माध्यमांद्वारे आपण पीडीएफ स्वरुपातील ई–वाचन साहित्य सहज आदान–प्रदान करु शकतो. थोडक्यात काय तर सामाजिक प्रसार माध्यमांनी जर वाचनावर प्रभाव पाडला असेल तरी वाचकांसाठी ई–स्वरुपातील वाचन साहित्य आज माहिती प्रसार माध्यमामार्फतच उपलब्ध झालेले आहेत. वाचक आज जलद गतीने वाचन करुन नवनवीन शोध लावत आहे ; व माहितीची देवाण–घेवाण करत आहे. असे एका संशोधनातून दिसुन आले.

विश्वम दीपक बांडे
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

पारनेर भूषण डॉ.बाबा आढाव

बाबासाहेब पांडुरंग आढाव (जन्म : १९३६) पुण्याचे निवासी असलेले परंतु मुळचे पारनेर तालुक्यातील सांगवीसूर्य गावचे बाबा आढाव हे असंघटित कष्टकऱ्यांचे नेते म्हणून परिचित आहेत. ते सत्यशोधक चळवळीचे नेते समजले जातात. बाबा आढाव हे डॉ.नरेंद्र दाभोलकर यांनी स्थापन केलेल्या महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीचे सक्रिय कार्यकर्ते आहेत.

प्रकाशित साहित्य :–

- एक गाव, एक पाणवठा
- सत्यशोधनाची वाटचाल
- हमाल पंचायत
- रिक्षाचालक संघटना

डॉ.बाबा आढाव हे एक ज्येष्ठ सामाजिक कार्यकर्ते आणि महाराष्ट्रातील समता चळवळींचे मार्गदर्शक आहेत त्यांच्या हमाल पंचायत स्थापनेच्या कार्याबाबत, एक गाव–एक पाणवठा यांसारख्या सामाजिक – राजकीय सुधारणा त्यांनी घडवून आणल्या. भारताचा स्वातंत्र्य लढा, महात्मा गांधींना त्यांनी स्वत: प्रत्यक्ष पाहिले, भाई वैद्य यांच्याशी वैचारिक वाद, आदींबाबत त्यांच्या गोष्टी ऐकणे खरोखरच अविस्मरणीय आहे. त्यांनी आख्खे आयुष्य समाजाच्या भल्यासाठी वाहून घेतले. रोजंदारीवर काम करणाऱ्या असंघटित आणि वंचित कामगारांसाठी सामाजिक सुधारणा घडविण्याचे उदात्त ध्येय साध्य करण्यासाठी त्यांनी किती सहजपणे त्यांच्या नोकरीचा आणि जीवनशैलीचा त्याग केला ! या सुधारणा कधी अमलात येतील, हे माहित नसतानाही हा निर्णय किती अवघड होता, हे समजणे कठीण आहे. ते एकूण ५३ वेळा तुरुंगात जाऊन आले आहेत परंतु त्यांच्याकडे ही अटळ इच्छाशक्ती कुठून आली ही बाब मला आश्चर्यचकित करते. सर्व वंश, जातीतील लोक समान पायावर उभे असावेत, यासाठी ही विद्यमान सामाजिक उतरंड बदलली पाहिजे, ही प्रेरणा त्यांच्या मनात तरुणवयात

सेवादलाचे काम करत असताना रुजली.

वयाच्या नव्वदीतही ते नागरी हक्कांसाठी विविध मोर्च्यांत भाग घेतात, सामाजिक, राजकीय बदल घडविण्यासाठी भारतभर फिरतात. तुम्ही खरंच आमच्या मनातील एक महान आणि आदरणीय व्यक्ती आहात, तुम्ही तुमच्या कार्याप्रति दर्शविलेली तळमळ आणि निष्ठा याला तोड नाही. तुम्ही ९३ वर्षांचे तरुण आहात. उत्तम आरोग्याचे मूर्तीमंत चित्र आहात. परंतु मला असे वाटते की, तुम्ही थोडी विश्रांती घ्यावी तुम्हाला इतके दीर्घ आयुष्य मिळावे, जेणेकरुन तुम्ही कधी अज्ञात क्षेत्रात उपक्रम राबविता त्याप्रमाणे भारतात जे बदल घडवत आहात, त्या सामाजिक राजकीय सुधारणांबाबत आम्हालाही शिकत राहता येईल. आमचे भविष्य घडविण्यासाठी आम्ही तुमच्याशिवाय इतर कोणाकडून कसे शिकणार ?

'प्रार्थना समाजाचा इतिहास' या १९२७ साली प्रकाशित झालेल्या ग्रंथाची द्वितीय आवृत्ती २०१९ साली प्रकाशित झाली. या आवृत्तीचे संपादक डॉ.राजा दीक्षित यांनी लिहिलेल्या प्रस्तावनेत लिहिले आहे की, राज्य आणि राष्ट्रीय पातळीवर डॉ.बाबा आढाव आणि त्यांच्या आंदोलनाला स्थान मिळायला तसा उशीर झाला. तथापि, बाबांचे योगदान हे महात्मा फुले यांच्या सत्यशोधकी वैचाकिर वारशाशी जोडलेले आहे. यासाठी हा संदर्भ उद्धृत केला. भारतीय कामगार चळवळीच्या इतिहासात डाव्या, उजव्या आणि समाजवादी संघटना नेत्यांची नावे सतत घेत आलो आहोत. या संघटनांच्या पलीकडे महाराष्ट्रातले एक नाव अपरिहार्य आहे आणि ते अर्थातच बाबा आढाव यांचे आहे. त्यांच्या नावाखेरीज हा इतिहास पूर्ण होऊ शकत नाही. महाराष्ट्रातील सामाजिक चळवळीची ६५ वर्षे बाबांच्या नावाशी जोडलेली आहेत. याच काळात त्यांनी देशातील असंघटित कामगार वर्गाच्या प्रश्नाची सोडवणूक करण्यासाठी लढे दिले, दिल्लीला जाऊन आंदोलने केली. या वर्गाला पेन्शन देऊन त्याला सामाजिक सुरक्षा द्या, असा आग्रह धरला. आजही तीच चिंता त्यांच्या मनात आहे. स्थालांतरित मजुरांच्या प्रश्नाने ते अस्वस्थ आहेत. ज्या तळमळीने त्यांनी साऱ्या अंगमेहनत करणाऱ्या वर्गाचा प्रश्न मांडला, सोडवला, तो सगळा लढा आपल्या सामाजिक न्यायाच्या इतिहासात नमूद करावाच लागेल !

स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर आठ–दहा वर्षांत पुण्यात 'हमाल पंचायत' स्थापन होते ; बिगारी आणि वेठबिगारी कष्टकऱ्यांच्या श्रेणीतील हा मजूर प्रतिष्ठेचे स्थान मिळवतो. बाबांनी सुरु केलेल्या या 'हमाल पंचायत' कल्पनेचे विशेष स्वागत अनेक अभ्यासक, संशोधकांनी केले आहे. हमाल हा माणूस आहे, त्याची प्रतिष्ठा जपली पाहिजे, त्याला रोजगार सुरक्षा दिली पाहिजे हा आग्रह बाबांनी धरला आणि पुण्यातून सुरु झालेली ही चळवळ महाराष्ट्राच्या छोट्या तालुक्यापर्यंत पोहोचली.

हमाल, कष्टकरी जागे झाले, आपल्या हक्कांसाठी लढू लागले. हा एक मोठा सामाजिक संघर्ष होताच ; पण तो बदलाचा टप्पाही होता. हमालांच्या वर्गणीतून 'हमाल भवन' उभे राहिले. आज तेथे बाबांचे ज्येष्ठ सहकारी नवनाथ बिनवडे काम करत असतात. अप्पा कोरपे हे जुने सहकारी. त्यांनी 'मी तो हमाल' हे आत्मकथन लिहिले. ते अहमदनगरचे या सगळ्या वाटचालीत राज्य सरकारने 'हमाल माथाडी महामंडळ' स्थापन करणारा कायदा केला. तो एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. हा कायदा १९६९ साली झाला आणि देशातील अशा स्वरुपाचा अभिनव कायदा, ज्यामुळे हमाल वर्गाला कामाची आणि रोजगाराची सुरक्षा मिळाली. वैद्यकीय व्यवसाय आणि अल्पकाळ केलेले संसदीय राजकारण, यातून बाहेर पडून पूर्णपणे सामाजिक सेवेला वाहून घ्यायचे बाबांनी ठरवले, तेव्हा ते जेमतेम तिशीत होते. यानंतरच त्यांच्या सामाजिक कामाचे नवनवे पैलू आपल्याला बघायला मिळाले. संसदीय राजकारण सोडून सामाजिक न्यायाच्या संघर्षशील समाजकारणाकडे बाबा आढाव गेले, हे माझ्या दृष्टीने त्यांच्या आयुष्यातील ऐतिहासिक वळण आहे. त्याचबरोबर हे वळण महाराष्ट्राच्या सामाजिक आणि

समतेच्या चळवळीचेही ऐतिहासिक असेच म्हणावे लागेल ! बाबांच्या सामाजिक न्यायाच्या आंदोलनात, ज्या वर्गांना न्याय मिळाला असे वर्ग कोणते होते ?

वर म्हटल्याप्रमाणे हमाल, कष्टकरी, वंचित वर्गातील स्त्रिया, कचरावेचक महिला, प्रकल्पग्रस्त शेतकरी, शेतमजूर, विस्थापित झालेले लोक, देवदासी, महापालिकेतील सफाई कामगार, झोपडपट्टीतील गरीब, तलाक पीडित महिला, मोलकरीण भगिनी, तंबाखू कारखान्यातील महिला कामगार, भटके-विमुक्त, अपंग वर्ग .... अशा सर्व वर्गांसाठी बाबा काम करत राहिले. आजही हे काम थांबलेले नाही. धरणग्रस्त आणि प्रकल्पग्रस्त शेतकरी व विस्थापित यांच्यासाठी १९६२ साली बाबांनी ही संघटना स्थापन केली. त्यातून पुढे 'आधी पुनर्वसन, मग धरण' ही भूमिका बाबांनी आग्रहाने मांडली. त्यातूनच राज्य सरकारने पुनर्वसनाचा कायदा केला. त्यासाठी बाबा आढाव महाराष्ट्रातील अनेक मोठ्या धरणांच्या ठिकाणी सत्याग्रह करण्यासाठी गेले होते. त्यांनी तिथे यासंदर्भात मेळावे देखील घेतले. त्यामुळेच राज्य सरकारला पुनर्वसनाचा कायदा करणे भाग पडले. यामुळे प्रकल्पग्रस्त आणि धरणग्रस्त या वर्गाला निश्चितच न्याय मिळाला. आज या प्रश्नाबाबत मेधा पाटकर यांचे नाव जागतिक पातळीवर सन्मानाने घेतले जाते. मात्र या लढ्याची सुरुवात बाबांनी केली होती, याचे विस्मरण सामाजिक इतिहास लिहिताना होऊ नये, ही अपेक्षा व्यक्त केली तर ती गैरवाजवी ठरु नये.

आज आपण स्थलांतरित आणि असंघटित कामगार असे शब्द प्रयोग सतत वापरत आहोत. बाबांनी विषमतेविषयी आंदोलन उभे करताना काही सूत्रे समोर ठेवली होती. हमाल पंचायत स्थापन केल्यानंतर या सामाजिक प्रबोधनाची म्हणून काही मार्गदर्शक तत्त्वे बाबांनी ठरवली होती. त्यामुळे संघटनेचे स्वरुप व्यापक वैचारिक पायावर उभे राहत होते. ही चार तत्त्वे होती ; पहिले संवादाचे, दुसरे जागृती निर्मितीचे अर्थातच प्रबोधनाचे, तिसरे कल्याणकारी उपक्रम आणि विकासाचे काम, चौथे अर्थातच संघर्षाचे किंवा आपल्या हक्कांचा लढा करण्याचे.

महात्मा फुले, शाहू महाराज, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि डॉक्टर राम मनोहर लोहिया यांच्या विचारांच्या आधारे बाबा आपली आंदोलने उभी करत राहिले. त्यामुळे आर्थिक उपेक्षा किंवा अन्याय नव्हे, तर विषमतेच्या विरोधातील भूमिकेचीही जोड या आंदोलनांना मिळाली हे विशेषत्वाने लक्षात घेतले पाहिजे.

बाबांच्या एकूण आंदोलनांचे चित्र आणि व्यापक स्वरुप आपण समजून घेतले तर लक्षात येते, की या देशातील काही कोटी लोकांच्या अन्यायाच्या प्रश्नाची दखल त्यांनी घेतली. हे लढे करताना ते अहिंसात्मक मार्गाने आणि संसदीय लोकशाहीच्या परिघात कसे राहतील, याची काळजी बाबांनी नेहमीच घेतली. साधारणत: १९८० च्या दरम्यान पुण्यामध्ये कष्टकरी महिलांची एक महागाई विरोधी परिषद बाबांनी आयोजित केली होती. याच काळात ग्रामीण कष्टकरी परिषद, शेतमजूर अल्पभूधारक आणि रोजगार हमी वरील मजुरांच्या परिषदाही आयोजित करण्यात आल्या होत्या. या सर्व परिषदांमधून असंघटित वर्गांसाठी विविध मागण्या करण्यात आल्या होत्या. या सर्व मागण्या खूप महत्त्वाच्या होत्या. यात पहिली मागणी होती ती म्हणजे, जीवनाश्यक वस्तू रेशनिंग मिळाव्यात. या परिषदेमध्ये जे ठराव केले, त्यामध्ये या अकरा जीवनावश्यक वस्तुंची यादी दिलेली होती. तसेच असंघटित कामगारांनाही भविष्य निर्वाह निधीचा लाभ मिळावा आणि त्याला जोडून विमा योजना असावी, अशी मागणी करण्यात आली होती. या साखळीतील एक महत्त्वाची सत्यशोधक महिला परिषद माजी पंतप्रधान विश्वनाथ प्रतापसिंह यांच्या उपस्थितीत १९९० साली महात्मा फुले यांच्या स्मृती शताब्दी वर्षाचे औचित्य साधून भरवण्यात आली होती.

असंघटित कामगारांना पेन्शन मिळावी, ही मागणी घेऊन बाबांनी वयाच्या ८२ व्या वर्षी नवी दिल्लीत पेन्शन परिषद भरवली होती. देशातील अनेक मान्यवर या परिशदेला हजर

होते. अजूनही या प्रश्नावर समाधानकारक तोडगा निघाला आहे, असे बाबांना वाटत नाही. सामाजिक सुरक्षा कायदा २००८ साली झाला ; पण त्याची अंमलबजावणी होण्यात अजूनही राजकीय इच्छाशक्ती अपुरी पडते असे बाबांना वाटते. या चळवळीला व्यापक अर्थाने इतिहास स्वरुप देण्याचे कामही बाबांनी 'पुरोगामी सत्यशोधक' मासिकाच्या रुपाने केले आहे. गेली ४५-४६ वर्षे हे त्रैमासिक नियमितपणे प्रकाशित होते आहे.

बाबांच्या सत्यशोधकी वाटचालीतील आणि महाराष्ट्राच्या सामाजिक चळवळीच्या इतिहासातील 'एक गाव एक पाणवठा' हा फार महत्वाचा ऐतिहासिक टप्पा आहे, हे विसरुन चालणार नाही. महात्मा फुले यांनी स्थापन केलेल्या सत्यशोधक समाजाची शताब्दी १९७३ मध्ये होती. त्यानिमित्ताने बाबांनी सामाजिक मंथनाची भूमिका घेऊन या मोहिमेला सुरुवात केली. या दौऱ्यात बाबांनी महाराष्ट्रातील ७० ते ७५ तालुक्यांतून १८३ गावांचा लेखाजोखा घेतला. या सर्व वाटचालीत नवा समाज निर्माण करणाऱ्या तरुणांना साद घालत बाबांनी त्यांना चळवळीशी जोडून घेण्याचा प्रयत्न केला. या 'एक गाव, एक पावठा', मोहिमेतील अनुभवांची आपली शिदोरी १९७६ साली प्रसिद्ध झालेल्या याच नावाच्या पुस्तकात आपल्याला तपशीलवार वाचायला मिळते. बाबांचे हे पुस्तक म्हणजे महाराष्ट्रातील सामाजिक विषमतेचे स्वरुप उघड करणारे आणि पुरोगामी महाराष्ट्राच्या डोळ्यात अंजन घालणारे समाजाचे चित्र आहे.

गांधीजींनी ज्या शेवटच्या माणसाचे गाऱ्हाणे ऐका असे सरकारला आणि समाजाला सांगितले होते, त्या शेवटच्या माणसापर्यंत त्या शेवटच्या माणसाचे दु:ख समजून घेऊन त्याला आधार देण्याचे काम बाबा करत आले आहेत. महात्मा फुले यांची प्रेरणा बाबांनी आपल्या कार्यात स्विकारली आहे. त्या महात्म्याचे निवासस्थान हे राष्ट्रीय स्मारक व्हावे म्हणून बाबांनी सतत प्रयत्न केले. शेवटी १९९३ मध्ये महात्मा फुले यांचा वाडा हे राष्ट्रीय स्मारक म्हणून घोषित झाले आणि उभारले ही गेले, याचे श्रेय ज्याप्रमाणे त्यावेळेच्या महाराष्ट्र सरकारला द्यावे लागेल ; त्यापेक्षाही जास्त श्रेय बाबांचे आहे हे विसरुन चालणार नाही.

महाराष्ट्रातील विचारी जनांना, कलावंतांना, कार्यकर्त्यांना एकत्र येऊन बाबांनी सामाजिक चळवळी आणि आंदोलनांचा डोलारा उभा केला. त्यात पुण्यात हमाल बांधवांची स्वत:ची घरे उभी राहिली. जे सामाजिक कार्यकर्ते विषमतेविरुद्ध लढू पाहत होते, त्यांच्यासाठी 'सामाजिक कृतज्ञता निधी' या विश्वस्त संस्थेची स्थापना झाली. त्यामुळे महाराष्ट्रातील विविध आंदोलनातील तरुण कार्यकर्त्यांना मदतीचा हात मिळाला. हमीद दलवाई, राम बापट, नरेंद्र दाभोलकर, ताहेरभाई पूनावाला, श्रीराम लागू असे कितीतरी मान्यवर बाबांच्या चळवळीशी जोडले गेले.

आजही 'महात्मा फुले समता प्रतिष्ठान' टिंबर मार्केटमधील कार्यालयात ठरलेल्या वेळी बाबा आलेले असतात. महाराष्ट्रातून तरुण कार्यकर्ते, अनेक संघटनांचे लोक त्यांना भेटायला येत असतात. त्यांना बाबांचे मार्गदर्शन हवे असते. बाबांशी संवाद करायला ते उत्सुक असतात. आज सामाजिक चळवळींची एकूणच पाटी कोरी असल्यामुळे बाबा हाच एक आधार या सर्वांना वाटतो. आज नव्वदाव्या वर्षीही बाबा कार्यरत आहेत. आपल्या सरकारने, समाजाने त्यांची नेहमीप्रमाणे गौरव - सन्मानाबाबत उपेक्षा केली आहे. तरीही बाबांची याविषयी तक्रार नाही. आपल्या भारत सरकारने आणि महाराष्ट्र सरकारने सरकारी स्तरावरील गौरव देताना बाबा आढाव यांना नेहमीच दुर्लक्षिले आहे ; पण आज देशातील कष्टकरी वंचित वर्गातील महिला, तसेच पुरुष बांधवही त्यांना जे प्रेम देतात ते खरोखर अभूतपूर्व आहे.

तेजश्री बाळू घोलप
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

ग्रंथ हेच गुरु ...

जन्माला आल्यापासून.... नव्हे तर गर्भात असल्या पासूनच ''आई'' हा आपला गुरु पहिला असतो. तिचे आचार विचार याचा आपल्यावर परिणाम होत असतो. अभिमन्युची गोष्ट सर्वांना माहीत असेलच तो गर्भात असतानाचा युद्धाचे सर्व डावपेच शिकला होता.

या जगात आल्यावर आई वडील हेच आपले चालते बोलते ग्रंथालय असते. आणि त्याची सुरुवात होते ते आपल्या बोबड्या बोलांनी... आई सारखा गुरु मग ते स्पष्ट बोलता यावे यासाठी प्रयत्न करते. बाबा बोट धरुन चालायला शिकवतात. पुढे शाळेत गेल्यावर वाचनाची सुरुवात होते ती एक दोन अंक आणि अ आ इ ई या बाराखडी पासून.

शाळेत निरनिराळे विषय शिकवणारे गुरुजन आपले ज्ञान समृद्ध करतात. पण प्रत्येक वेळी गुरु हा मानवी रुपातच असतो असे नाही. तो वर्तमानपत्र, पुस्तक, कथा, कादंबरी, कविता आणि धार्मिक, आध्यात्मिक ग्रंथांच्या रुपातही भेटतो. चांगल्या शरीर प्रकृतीसाठी पौष्टिक अन्न खाणे गरजेचे असते. तसे बुद्धीची पौष्टिकता ही चांगल्या वाचनाने वाढते.

पुर्वी टी.व्ही., मोबाईल नव्हते तेव्हा वाचन हेच एक विरंगुळ्याचे साधन होते. त्यामुळे वाचनाची आवड आपोआपच वाढत गेली. आणि पाठोपाठ आपसुकच मिळणारे ज्ञान... ज्या ज्या गोष्टींमुळे आपल्याला ज्ञान मिळते, विचारांना चालना मिळते, बुध्दीवर्धन होते ते सर्वच ''गुरु'' आहेत असे म्हणायला हरकत नाही.

एक सच्चा आणि योग्य मार्गदर्शन करणारा मित्र हा सुद्धा गुरुच असतो. मानवी गुरुला गुरुदक्षिणा द्यावी लागते. पण पुस्तक रुपी, ग्रंथ रुपी गुरुला मात्र गुरुदक्षिणा द्यावी लागत नाही. त्यांच्यामुळे आपल्या ज्ञानात भर पडते. एकलव्याला गुरु दक्षिणा म्हणून अंगठा द्यावा लागला होता, पण ग्रंथ गुरु मात्र अंगठे बहाद्दराला भरभरुन ज्ञान देऊन जातो. आध्यात्मिक आणि व्यवहारी ज्ञान, गणित ज्ञान, विज्ञान औषध शास्त्र आयुष्याला दिशा देण्याचे काम करतात.

बडबड गीते, चांदोबा, परिकथा, राक्षस कथा, विक्रम वेताळ, अकबर बिरबल, इसापनीती पासून वाचनाला सुरुवात होते, आणि मग वयानुसार त्यात बदल होत जातात. ख्रिस्ताचे बायबल, मुस्लिमांचे कुराण, शिखांचे ग्रंथ साहिब आणि हिंदुचे रामायण, महाभारत, भगवद्गीता किती किती म्हणून गुरु ग्रंथ आहेत. ते जसे चांगले काय करायचे तसे वाईट काय करु नये हे एकाच वेळी शिकवतात.

महाभारतात कर्णासारखे दानशूर, मित्रनिष्ट असावे हे सांगतानाच, निव्वळ मित्र प्रेमापोटी द्रौपदी सारख्या परस्त्रीचा अर्वाच्च शब्द वापरुन, भर सभेत अपमान करणे सर्व नाशास कारण ठरते या वरही प्रकाश टाकते... रुप गर्विता द्रौपदीने कर्णाचा लग्न मंडपात केलेला आणि दुर्योधनाचा मयसभेत अपमान हा तिच्या वस्त्रहरण होण्यास कारणीभूत झाला होता. ही तिची महान चूक महाभारत घडण्यास जेवढी कारणीभूत होती तेवढीच घरातील मोठ्या, कर्त्या लोकांनी डोळ्यावर पट्टी बांधली तर त्या घरात महाभारत हे होणारच. ही शिकवण त्यातून दिली आहे. महाभारत वाचताना दुर्योधनाच्या वाईट प्रवृत्तींवर लक्ष केंद्रित करण्यापेक्षा एक बलशाली योध्दा म्हणून बघणे, त्या बरोबरच कानात विष टाकणाऱ्या शकुनी मामामुळे त्याचा कसा शेवट झाला ते बघणे महत्त्वाचे आहे. कुणाचे केव्हा आणि किती ऐकावे याची समज त्यातून दिली आहे. योग्य निर्णय घेताना कुणाशी टक्कर घ्यायची आहे, याचा विचार न करता कर्म करण्याकडे लक्ष ठेवावे. हे कृष्ण अर्जुनाला सांगतो. हा मामा भाचा, हा मामा, हा काका, हा आजोबा, हा गुरु यापेक्षा चुकीच्या माणसाला साथ द्यायची नाही ही शिकवण कुरुक्षेत्रावर

सांगितलेल्या गीतेतून मिळते.

संस्कृत भाषेतील महान साहित्यकार महाकवी कुलगुरु कालिदास याच्या साहित्याशिवाय संस्कृत भाषेचा अभ्यास पूर्ण होऊ शकत नाही. मेघदुत ही काव्य रचना, शाकुंतल हे संस्कृत नाटक – महाकाव्य या बद्दल काय सांगावे.

रघुवंशम् यात राम सीता लक्ष्मण दशरथ यांच्या आदर्श वादाचे वर्णन असलेली मानवता सत्यता यांच्या जवळची आहे.

''वाचाल तर वाचाल''

त्याचबरोबर वाचाल तसे वागाल तर आपण चांगले आयुष्य जगू हेच खरे.

सोनाली धनंजय भूतांबरे
टी.वाय.बी.एस्सी. (रसायनशास्त्र)

पर्यावरण संतुलन

पर्यावरण हा शब्द दोन शब्दांची संधी होऊन झालेला आहे. शब्द कोशाप्रमाणे परी म्हणजे सर्व बाजुंनी व आवरण म्हणजे झाकलेले वातावरणाने आपणास सर्व बाजुंनी झाकलेले आहे. हेच ते पर्यावरण या पर्यावरणाचे मुख्य चार घटक आहे.
१) मृदावरण २) जलावरण ३) वातावरण व जीवावरण हे चार असुन त्यांना संलग्न असे काही घटक आहेत, त्यात माती व वनस्पती मुख्य आहेत, कारण वनस्पतीवर जलसंपत्ती अवलंबुन असते. जलसंपत्तीवर भुसंपत्तीचे अस्तित्व असते. जीव सृष्टीचे जीवण सर्वस्वी पर्यावरणारच अवलंबून असते. त्याच्या प्राथतिक गरजाची पूर्तता पर्यावरणातच होते व पर्यावरणातच त्यांचा विकास होतो. निसर्ग हे एक पर्यावरणाचे घर आहे. वृक्ष हे खांब, हवेच्या भिंती व आभाळाचे छत असुन हे पर्यावरण आप, तेज वायु, पृथ्वी आकाश या पंचमहाभुतांच्या संतुलित अविष्कारातुन निर्माण झालेले आहे म्हणून त्यांची व्याख्या अनेक प्रकारे केली जाते.

१) पर्यावरण म्हणजे भुतलावरील जैविक व भौतीक वस्तुंचे संतुलन.

२) मानवाच्या सभोवताली असणारी नैसर्गिक परिस्थिती म्हणजे पर्यावरण होय.

३) कोणताही सजीव निर्माण होतो, त्याची वाढ होते व नाश पावते या तीन क्रिया पूर्ण होण्यासाइी ज्या सभोवतालच्या घटकांची गरज असते त्याला पर्यावर असे म्हणतात. सभोवतालची परिस्थिती म्हणजे अनेक सजीव आणि निर्जीव उदा. सजीव, विषाणू, जीवाणू किटक वनस्पती व प्राणी, मानव, दगड, माती, प्राणी, हवा, तापमान इत्यादी हे सर्व नैसर्गिक घटक आणि त्यांच्यातील परस्पर संबंध व अंतर क्रिया यासाऱ्यासाठी पर्यावरण हा शब्द म्हणून वापरला जातो.

आजुबाजुच्या नैसर्गिक आणि कृत्रिम परिस्थितीतून निर्माण होणारे समिश्र परिस्थितीचा जीव सृष्टीवर परिणाम होत असतो त्याला पर्यावरण असे संबोधले जाते. थोडक्यात पर्यावरण म्हणजे वचाातवरणातला साधला जाणारा समतोल होय, पर्यावरण शब्दांत सृष्टीतील विविध पदार्थाचे एकमेकांशी

असणारे संबंध गृहित धरले आहे ते एकमेकावर अवलंबून असणारे परिणाम करणारे विविध घटक म्हणजे पर्यावरण होय.

विद्यार्थी मित्रांनो, या भुतलावर लाखो प्रकारचे वनस्पती व प्राणी आहेत त्यांच्यात सकारात्मक संतुलन असते. हे संतुलन राखण्याचे काम निसर्ग करत असतो. निसर्गातील प्रत्येक सजीवासाठी निसर्गदत्त कर्तव्य आहे. त्याचे पुरक प्रमाणात कार्य चालू असते. तो पर्यंत निसर्गाचे संतुलन व्यवस्थित असते. कुठल्याही कारणाने एखाद्या घटकावर एखादा परिणाम झाला तर त्याचा सर्व परिणाम सर्व जीवसृष्टीच्या वाट्याला येतो. कारण जेथे नैसर्गिकता संपते तेथे प्रदुषण निर्माण होते. असा हा निसर्ग आणि त्यातून निर्माण होणारे पर्यावरणाच्या केंद्रस्थानी मानव आहे. निसर्गातील जमीन, पाणी, हवा, प्रकाश या चार प्रमुख अंगापासुन आपण सर्व प्रकारची सुखे भोगत असतो. म्हणून माणसांच प्राणीमात्राच जीवण या काळ्या मातीशी वरच्या आभाळाशी, झाडांशी, पाण्याशी अतिनिगडित आहे. वरतून पडणारा पाऊस आणि धरती हे सर्व जीव सृष्टीला जगवित असतात, त्याकरिता विनाशा खेरीज विकास साधावा लागेल. पृथ्वी तलावर प्रत्येक सजीवाच्या अस्तित्वाचे ठरावीक महत्त्व आहे. वास्तविक पाहता मानवाचा जगण्याचा जेवढा अधिकार निसर्गावर आहे, तेवढाच किंबहूना त्यापेक्षा अधिक अधिकार प्राणीमात्राचा आहे.

मानवाने स्वत:च्या सुखसोयीसाठी निसर्ग नियमाचा विचार केला नाही, निसर्ग निर्मीती होत असताना त्यात निर्माण करण्यात आलेल्या सर्व घटक एकमेकावर कसे अवलंबून आहेत, हे पाहण्यासाठी निसर्ग ग्रंथ समजावून घेणे खुप महत्वाचे आहे. कारण या विश्वातील प्रत्येक घटक निसर्ग ग्रंथातील अक्षर आहे, तात्पर्य असे की, पर्यावरणाचे संतूलन या वाक्य प्रकाराची व्याप्ती म्हणजे मानव आणि तिच्या अवती भोवती असणाऱ्या निसर्ग यांच्या परस्परावलंबीत्वाची जाणीव ठेवणे होय, त्याच्यामधील समतोल कायमचा ढासळत जाणार नाही, त्याबद्दल प्रयत्न करीत राहणे हे मला योग्य वाटते.

विद्यार्थी मित्रहो वने ही मानवाच्या अगोदर अस्तित्वात आली यापूर्वी आदि मानवाचे संपूर्ण जीवण हे वनावरच अवलंबुन होते मानवाला अन्न, वस्त्र, निवारा वनाने पुरविला व मानवाने स्वत:च्या प्रगतीसाठी वापरलेली साधनसंपत्ती वनक्षेत्रातुनच उपलब्ध करुन घेतली म्हणुन मानवाचे निसर्गाशी पूर्वापार अतुट नाते आहे. मानव हा एक निसर्गाचा अविभाज्य घटक आहे.

मानवी उत्क्रांतीचा इतिहास पुढे-पुढे सरकत जाऊन ओसाड-उजाड आणि पर्यावरणाचे संतुलन हरवून बसलेल्या संस्कृती पर्यंत आला आहे. त्यामुळे निसर्गाचे संतुलन राखणे व पर्यावरणाचे रक्षण करणे आवश्यक बाब झाली आहे. म्हणुन मानव जातीने शास्त्रांची मर्यादा मोडु नये. या निसर्गाची वाट मोडू नये कारण जेथे विज्ञानाची हद्द संपते तिथे निसर्गाची हद्द सुरु होते. वरील विषयास अनुसरुन मी माझ्या मनातील निसर्गावरील, पर्यावरणावरील संतुलन व संवर्धन याबद्दल मी माझे मत मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे तरी मी माझी छोटीसी वाक्यरचना इथेच थांबवतो.

पर्यावरण संतुलन व संवर्धन ...!

वैष्णवी बाळासाहेब बोऱ्हुडे
टी.वाय.बी.एस्सी. (रसायनशास्त्र)

पार

पार रात्रंदिवस माणसांच्या वरदळीने गजबजलेला असे. गावातील जनतेचा सुखदु:खात तो साक्षीदार असे. हा पार गावातील अनेक गोष्टीचा साक्षीदार असे. गावातील यात्रेच्या निमित्ताने होणाऱ्या तमाशाचा फड असेल, धार्मिक सप्ताह निमित्ताने होणारा प्रवचन कीर्तनाचा कार्यक्रम असेल, निवडणुकीमध्ये होणाऱ्या राजकीय पक्षांच्या सभा असो, गावातील ग्रामसभा असो हे सर्व कार्यक्रम गावातील मध्य ठिकाणी असणाऱ्या पारावरच होत असत. पार हे गावातील आणि ग्रामीण जनतेच्या जीवनातील एक संदेश वहन करणारा अविभाज्य घटक आहे.

पिंपळ, वड, नींब अशा दाट सावली देणाऱ्या झाडाभोवती दगडी बांधकाम करुन ओटा बांधला जातो, त्यास पार म्हणतात. गावातील सगळ्या घटकांचा साक्षीदार पार असतो. गावातील वृद्ध लोकांपासून तरुणांपर्यंत सर्व मंडळी पारावर बसलेली असतात. आपला वेळ घालवण्यासाठी गाव गप्पा करण्यासाठी लोक एकत्र येत. पारशावर बसून गाव गाड्याविषयी अघळ पघळ चर्चा होत असत. पारावर एखादा विषय चर्चिला गेला की, तो गावभर पसरत असे. गावाच्या राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक घडामोडीत पाराला महत्वाचे स्थान आहे. ग्रामीण संस्कृतीचा अविभाज्य घटक म्हणून याकडे पहावे लागेल. आज जी माध्यमे भूमिका बजावत आहेत तशी भूमिका पूर्वी पार बजावत होते. पूर्वी टेलिव्हीजन, विविध वाहिन्या नव्हत्या. वर्तमानपत्रे देखील गावापर्यंत पोहोचत नव्हते. अशावेळी संदेश वहनाचे व गावातील व परीसरातील खबरा मिळण्याचे ठिकाण पार होते. आजच्यायुगात सोशल मिडीया ज्याप्रकारे संदेश वहणाचे कार्य करतो आहे तशाच प्रकारे पूर्वी पार हे संदेश वहनाचे माध्यम होते. पारावरील गप्पांना विषयाचे बंधन नव्हते. गावातील राजकारणापासून ते थेट दिल्ली पर्यंतच्या गप्पा पारावर रंगत असत. विधानसभा, लोकसभा निवडणूकीत याच पाराचे व्यासपीठ व्हायचे. अनेक राजकीय नेत्यांची भाषणे गावानी याच पारावरुन ऐकली आहेत.

कीर्तन, सांस्कृतिक कार्यक्रम दिग्गज गावकऱ्यांची भाषणे गावातील पोरा–सोरांनी पाराभोवती बसून ऐकले आहेत. गावाची ग्रामसभा सुद्धा पाराभोवतीच घेतली जायची. पार हा केंद्रस्थानी असल्यामुळे गावात नवीन पाहुणे आले की, त्यांना गावाची सर्व माहिती येथे बसलेल्या लोकांकडून समजत असे.

दररोज सकाळी गावातील कर्ती–धर्ती मंडळी पाराकडे एक चक्कर मारुन मगच आपल्या काम धंद्याकडे जात असे. धार्मिक लोक मंदिरात दर्शन करुन वाट करुन पाराजवळून घराकडे जात. पाराजवळ असलेल्या लोकांबरोबर दोन–चार मिनीट गप्पा मारुनच गावातील मंडळी आपली दिनचर्या सुरु करीत. पाराजवळच दुध डेअरी असायची त्यामुळे शेतकरी दुध घालायच्या निमित्ताने आलेले असायचे, आपल्या शेतातील भाजीपाला विक्रीसाठी घेऊन बसलेल्या महिला व अशा अनेक प्रकारचे लोक वेगवेगळ्या कामासाठी पाराकडे सकाळी आलेली असतात. कोणाची भेट घ्याची असेल, कोणाला निरोप द्यायचा असेल,शेती कामासाठी मजूर पाहिजे असतील, शेतीकामासाठी उसणार नांगर, पाभर अशी औजारे पाहिजे असतील तसेच याव्यतिरिक्त ही एक वर्ग आहे. तो म्हणजे रिकामटेकडा अशा सर्व प्रकारचे लोक पाराभोवती पहावयास मिळायचे सगळी परिसरातील लोक एकमेकांना आधार याच ठिकाणी दयायचे. गावात अचानक दुर्घटना घडली की मदतीसाठी पाराकडेच आशेने पाहिले जायचे व अशावेळी नि:स्वार्थीपणे धावपळ करणारी मंडळी ही पारावरचीच असायची. दिवस मावळल्यानंतर सगळी माणसं पुन्हा आपल्या घराकडे परत येत असत. पारावरच्या गप्पामध्ये सहभागी झाल्याशिवाय दिवसभराच्या कामाचा शिण हलका होत नव्हता. गप्पांना विषयाचे बंधन नव्हते. तरुण मुले वेगवेगळ्या विषयावर पैजा लावायचे, गाव, परिसर, तालुक्याच्या घडामोडीची चर्चा रोज संध्याकाळी पारावर रंगायच्या. वेगवेगळ्या विषयांवरील गरमागरम चर्चा व्हायच्या. ज्यांचा अभ्यास चांगला अशी व्यक्ती बोलायला लागली की, सगळी माणसं कान देऊन ऐकायची

आणि तो तीखट – मीठ लावून सांगायचा आणि अशा बातम्यांची खातरजमा करण्याची कोणतीच सोय नसल्याने लोक ही खरं मानायचे.

मला आठवते की, रात्री रेडीओवरील अमिन सयानी यांची हिंदी सिनेमातील सुमधूर गीतांचा कार्यक्रम तसेच बिनाका गीतमाला ऐकण्यासाठी पारावर गर्दी व्हायची. पूर्वी टेलिव्हिन तर नव्हते, रेडिओ सुद्धा सर्वांकडे नसायचा. ज्याच्याकडे रेडीओ असायचा तो खूप भाव खायचा. रात्री पारावर गप्पा रंगल्या की वेळेचे भान राहत नसे. काही वेळा पारावरच झोपणाऱ्यांच्या अंथरुणात घुसून झोपायचे व पहाटे उठून वस्तीकडे जायचे असा काहींच्या बाबत बऱ्याच वेळा घडायचे.

इतिहासाची साक्ष देणारे पार हे आजही ग्रामीण भागात दिसतात. बदलत्या काळानुसार मात्र ती ओस पडल्याचे दिसते. नव्या पीढीला पाराची ओळख आणि महत्त्व जुन्या मराठी चित्रपटातून होते. इंटरनेटच्या युगात सोशल मिडीयाच नव्या पीढीचे पार आहेत. मात्र जुन्या पाराचे अस्तित्व व आठवणी याचा आनंद घेण्यासाठी नव्या पीढीला पारावरच जगावे लागेल.

विशाल अशोक चव्हाण
टी.वाय.बी.ए. (भूगोल)

शिक्षण काल आणि आज

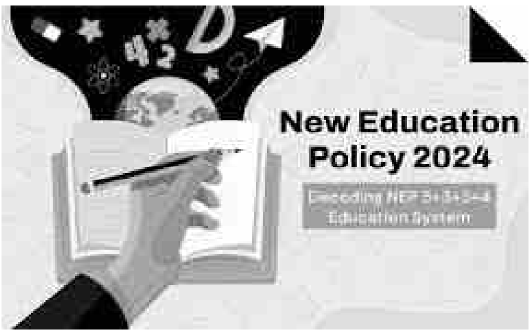

अध्ययन आणि अध्यापन यातून निर्माण होते ते शिक्षण शिक्षण हा आपल्या जीवनातील एक अविभाज्य घटक आहे. जीवन लहान असो वा मोठे प्रत्येक जीव आपल्या आयुष्यात काहींना काही शिक्षण घेतच असतो. सर्व जीवसृष्टीत सर्वात भाग्यवान सजीव म्हणजे मनुष्य होय. परमेश्वराने आपल्याला तल्लख बुद्धीमत्ता दिलेली आहे. त्याच्या एवढ्या आयुष्यात, जन्माला आल्यापासून ते शेवटच्या श्वासापर्यंत तो शिक्षण घेतो. त्याला शिक्षण देते परिस्थिती, मार्गदर्शक गुरु, निसर्ग, शिक्षण ही एक अशी गोष्ट आहे जी फक्त औपचारिकरित्या नव्हे तर अनौपचारिकत्याही घेता येते. अनौपचारिकरित्या ती नकळत मिळत जाते. नकळत ती आपल्याला घडवते, शिकवते व एक चांगला नागरिक बनवते.

स्त्री शिक्षणात ज्यांचा महत्वपूर्ण वाटा होता, असे महात्मा ज्योतीबा फुले यांनी म्हटले आहे,

विद्येविना मती गेली,
मतीविना नीती गेली,
नीतीविना गती गेली,
गतीविना वित्त गेले,
वित्ताविना शुद्र खचले,
इतके सगळे अनर्थ एका अविद्येने केले !

यातून महात्मा फुले यांनी ‘विद्येचे’ म्हणजे ‘शिक्षणाचे’ महत्व स्पष्ट केले.

पूर्वीच्या काळी गुरुकूल शिक्षण पद्धती होती. ती गुरुकेंद्रीत असत. त्यात आपल्या मार्गदर्शकाला, आपल्याला घडवणाऱ्या व्यक्तीला ‘गुरु’ म्हणत. जो व्यक्ती घडणार आहे त्याला ‘शिष्य’ म्हणत मुलाने काही विशिष्ट वयोमर्यादा ओलांडली की त्याला पालक गुरुच्या स्वाधीन करत ते मूल शिक्षण घेऊन परिपक्व होईपर्यंत ! ते मूल तेथे गुरुच्या आश्रमात

राहत असत, म्हणजेच 'गुरुकुलात' राहत असत. ते मूल सतत गुरुच्या सहवासात राहायचे त्यामुळे त्याच्या मनात गुरुविषयी प्रचंड आदर होता. गुरु हा त्याच्यासाठी सर्वस्व असत. कुठल्याही परिस्थितीत, संकटात त्याच्यासाठी प्राणार्पण करण्याची तयारी त्याची असायची. गुरुप्रति निष्ठा, प्रेम, आदर असायचा ते शिष्य सतत म्हणत असत.

गुरु ब्रह्मा, गुरु विष्णु, गुरु देवो महेश्वरा,
गुरु साक्षात परब्रह्म तस्मै श्री गुरुवे नम:

शिक्षण पूर्ण झाल्यावर गुरु आपल्या शिष्याला त्याच्या भावी आयुष्यासाठी, वाटचालीसाठी, सुख-समाधानाने जगण्यासाठी एक मंत्र देत असत. त्यास 'कानमंत्र' असे संबोधतात. त्यानंतर शिष्य आपल्याला घडवल्याबद्दल, संस्कारित, चारित्र्यसंपन्न बनवल्याबद्दल, आपल्याला एक उत्तम व्यक्ती बनवल्याबद्दल उपकारांची परतफेड म्हणून गुरुने मागितलेली इच्छा पूर्ण करतात. त्यास 'गुरुदक्षिणा' देणे असे म्हणतात. ही होती पौराणिक काळातली गुरुकूल शिक्षणपद्धती. यात अनेक महान व्यक्ती घडल्या. परंतु ही पद्धती परिपूर्ण नव्हती कारण स्त्री शिक्षण ही संकल्पना या पद्धतीतही रुजली नव्हती.

आता जाऊयात सध्याच्या, आजच्या शिक्षण पद्धतीकडे. आजची शिक्षणपद्धती पाहता 'गुरु' व 'शिष्य' हे शब्द हरवून 'शिक्षक' व 'विद्यार्थी' हे शब्द आले. आजचा विद्यार्थी हा शिक्षणासाठी गुरुकडे त्याच्या घरी न जाता. 'शाळेत' जाऊ लागला. शिक्षक व विद्यार्थी यांचा सहवास तुटक व्हायला लागला. पालकांसमवेत विद्यार्थी जास्तीत जास्त वेळ राहू लागला. त्याच्या मनातील शिक्षकाप्रतीचा आदर कमी होतोय याचे हे मुख्य कारण संस्कृती आपल्यापासून दुरावली.

आजच्या युगात तर गुरुकुल शिक्षणपद्धतीची आणखीनच गरज भासते. कारण समाजात अनेक चारित्र्यहिन, गुणवत्ताहिन व्यक्ती घडत आहेत व त्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतेय. ती जर कमी करायची असेल तर आपल्याला परिपूर्ण शिक्षण घ्यावेच लागेल. स्वत:ला चांगलं घडवावं लागेल.

आजच्या शिक्षण पद्धतीत महिलांनाही परिपूर्ण शिक्षण दिलं जात. महिला साक्षर व्हाव्यात हा उद्देश ठेवून शासन अनेक योजना राबवत आहे. सध्याची शिक्षण पद्धती ही 'विद्यार्थी केंद्रित' आहे. विद्यार्थी हाच केंद्रबिंदू मानून शिक्षण दिले जाते. विद्यार्थ्यांना हसत-खेळत शिक्षण दिले जाते. त्याच्या किंवा तिच्या मनावर जाणीवपूर्वक कोणत्याही वाईट गोष्टीचा प्रभाव पडणार नाही याची दक्षता घेतली जाते. शेवटी शिक्षण कालचे असो वा आजचे त्याचे महत्त्व तेवढेच आहे.

आकांक्षा गोरख गोरडे
टी.वाय.बी.एस्सी.

ग्रंथ देवो भव

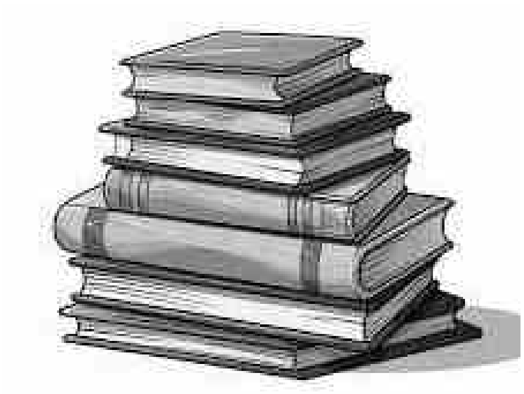

भारतीय संस्कृतीत गुरुचे स्थान पूजनीय आहे. कोणत्याही व्यक्तीला यशस्वी होण्यासाठी गुरुची आवश्यकता असते. आपल्या संस्कृतीत गुरुची महती 'गुरुब्रह्मा गुरुविष्णु गुरुदेवो महेश्वरा' अश्या पद्धतीने गायली आहे. गुरु प्रमाणेच ग्रंथ हा एक असा खजिना आहे, ज्याचा जितका उपयोग आपण करु तितकेच समृद्ध होत जाऊ. ग्रंथ अज्ञानाचा अंधकार दूर करुन प्रकाश निर्माण करतात. ग्रंथातून असीम ज्ञान एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे सोपविले जाते. आज विज्ञानाने जी प्रगती केली आहे तिचे रहस्य याच ग्रंथामध्ये दडलेले आहे. ग्रंथ आपल्याला खूप काही शिकवतात. ग्रंथाच्या मदतीने आपल्याला आपली संस्कृती व धर्माबद्दलची माहिती मिळते. ग्रंथात लिहिलेल्या गोष्टी आपल्याला योग्य मार्गावर चालण्याची शिक्षा देतात.

बालवयात सांगितल्या गेलेल्या गोष्टी मुलांच्या बालमनावर खूप परिणाम करतात. आजी आजोबा कडून ऐकण्यात आलेल्या गोष्टी मुलांना खूप प्रभावित करतात. या सर्व गोष्टी ग्रंथामध्ये लिहिलेल्या असतात. ग्रंथ एकाकीपणात आपल्याला धीर देतात. म्हणून अनेक महान लोकांनी ग्रंथाचे महत्त्व सांगितले आहे. लोकमान्य टिळकांनी मंडालेच्या तुरुंगात आपला प्रसिद्ध ग्रंथ गीतारहस्य लिहिला. महात्मा गांधीनी माझे सत्याचे प्रयोग हा प्रसिद्ध ग्रंथ लिहिलेला आहे. महान लोकांद्वारे लिहिलेले हे सर्व ग्रंथ अथांग ज्ञानाचा सागर आहेत.

ग्रंथ आपल्याला अनेक गोष्टी शिकवतात. प्राचीन भारतीय ग्रंथ जसे वेद, गीता, रामायण, महाभारत, ज्ञानेश्वरी, दासबोध इत्यादी अनेक ग्रंथ जीवन जगण्याची पद्धत शिकवतात. भारतीय वेद हे जगातील प्रथम धर्मग्रंथ आहेत. याच वेदांपासून इतर धर्मांची उत्पत्ती झाली आहे. वेद परमेश्वराद्वारे ऋषी मुनींना सांगण्यात आले होते. वेद प्राचीन ज्ञानाचा अथांग सागर आहेत. प्राचीन ग्रंथापैकी एक श्रीमद्भगवद्गीता भगवान श्रीकृष्णांनी अर्जुनाला महाभारत युद्धाच्या वेळी सांगितली होती. गीतेमध्ये १८ अध्याय आहेत. गीतेमध्ये एकेश्वरवाद, कर्मयोग, ज्ञानयोग, भक्तीयोग इत्यादींची सुंदर पद्धतीने चर्चा केली आहे.

मी अनेक ग्रंथ वाचले आहेत व अजुनही वाचत आहे. मला वाचायला खूप आवडते वाचन हा माझा छंदच आहे. संत ज्ञानेश्वरांनी लिहिलेला ग्रंथ ज्ञानेश्वरी अनेक भाषांमध्ये प्रकाशित आहे. या ग्रंथाला त्यांनी १२९० साली लिहिले होते. हा ग्रंथ भगवद्गीतेचा मराठी अनुवाद होता. या ग्रंथाद्वारे ज्ञानेश्वरांनी संस्कृत भाषेतील ज्ञान सर्वांना समजेल अशा पद्धतीने प्राकृत भाषेत समजावून दिले.

प्रेम बाळासाहेब सोनवणे
टी.वाय.बी.एस्सी. (भौतिकशास्त्र)

पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज

पर्यावरणाला प्रदूषण आणि शोषण यपासून वाचवण्याच्या प्रक्रियेला 'पर्यावरण संवर्धन' म्हटले जाते. पर्यावरणाचे रक्षण आजच्या पिढीला समजावणे खूप आवश्यक आहे. आज मानव प्रगतीमुळे पर्यावरण प्रदूषित होत आहे. प्राचीन काळात ऋषी मुनी आपल्या आश्रमाबाहेर अनेक झाडे लावत असत. यामुळेच त्यांचे आयुष्य निरोगी व अनेक वर्षे राहत असे.

आपल्या चारही बाजूंना असलेल्या सुंदर निसर्गात परमेश्वराने एकाहून एक अद्‌भुत गोष्टी बनवल्या आहेत. सुंदर फुले, हिरवी झाडे, वेगवेगळे रंग आणि रुप असलेले पशुपक्षी इत्यादी गोष्टी आपले मन मोहून घेतात. मानवी जीवनात झाडांचे महत्त्व विशेष आहे. झाडे मनुष्यासाठी अत्यंत उपयुक्त आहेत, ती मनुष्य जीवनाची आधार आहेत. याशिवाय पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी वृक्षांचे महत्त्व भरपूर आहे. परंतु आज मानवाने आपल्या नवनवीन शोधांच्या अभिलाषेमुळे पर्यावरणाला नुकसान पोहचवणे सुरु केले आहे. अशा काळात पर्यावरण संवर्धन ही काळाची गरज झाली आहे. पृथ्वीवरील अनेक प्राणी आपल्या अन्नासाठी, वृक्षांवर अवलंबून आहेत. मनुष्य हवेत असलेला ऑक्सिजन प्राणवायू श्वासाद्वारे ग्रहण करतो. अशा पद्धतीने वृक्ष मनुष्यासाठी अत्यंत उपयुक्त आहेत. मागील काही वर्षांमध्ये देशातील कारखान्यांची संख्या वाढली आहे. या कारखान्यांत लागणारा कच्चा माल तसेच देशातील वाढती लोकसंख्या अशा अनेक गोष्टी वृक्षतोडीसाठी कारणीभूत आहेत.

देशात होत असलेला पर्यावरणाचा ऱ्हास वेळीच रोखण्यात आला नाही तर येत्या काळात ही खूप मोठी समस्या बननू जाईल. पर्यावरण संवर्धनाचे महत्त्व जगभरातील देश वृक्षलागवड व जास्तीत जास्त सीएनजी गॅसचा उपयोग करु लागले आहेत. पर्यावरण आपले भविष्य आहे म्हणून याच्या संरक्षणासाठी आपल्याला वेळीच लक्ष द्यावे लागेल.

पर्यावरणाला प्रदूषण मुक्त करण्यासाठी सर्वात आधी जल प्रदूषणाला रोखावे लागेल. कारखान्यांचे खराब पाणी, घरातील दुषीत पाणी, नाल्यामधून वाहणारा मल इत्यादी समुद्रात जाण्यापासून रोखले गेले पाहिजे. कारखान्यातून निघणारे विषयुक्त पाणी पिऊन जलचर व उभयचर प्राण्यांचा मृत्यू होतो. दूसरीकडे त्याच प्रदूषित पाण्याला शेतात वापरले जाते व दूषित पाण्यात उगवलेला भाजीपाला खाऊन आपले आरोग्य बिघडण्याचा धोका असतो. म्हणून सांगण्याचे तात्पर्य एवढेच आहे की जर आपणास उद्या आरोग्यदायी बनवायचे आहे तर आजपासून प्रयत्न करायला हवे.

जल प्रदूषणानंतर वायू प्रदूषणाने पर्यावरणाला खूप हानी पोहोचवली आहे. मोठमोठ्या कारखान्यांच्या चिमण्यांमधून निघणारे धूर, रेल्वे व इतर पेट्रोल, डिझेलवर चालणारी वाहनांमधून निघणारा धूर वायू मंडळात मिसळून वातावरण प्रदूषित करतो. या शिवाय ध्वनी प्रदूषणाची समस्या ही मोठ्या प्रमाणात आहे. आज लग्न तसेच इतर समारंभात मोठमोठ्या आवाजात गाणी वावली जातात. ज्यामुळे ध्वनी प्रदूषण होऊन बहिरेपणा व डोकेदुखी या समस्या निर्माण होतात.

जगभरात '५ जुन' ला विश्व पर्यावरण दिवस साजरा केला जातो. या दिवशी प्रत्येक देशात पर्यावरणाच्या संवर्धनासाठी महत्वाची माहिती व सेमिनार आयोजित केले जातात. अनेक ठिकाणी वृक्ष लागवड अभियान ही राबवले

जातात. अशा पद्धतीने आपणही पर्यावरण संरक्षणात योगदान देऊन संपूर्ण मानव जातीची सहायता करु शकता.

'निसर्ग' हे मानव, वन्यजीव, जलचर प्राणी, पक्षी अन् वनसंपत्ती यांना लाभलेलं मोठं वरदान आहे. या पार्श्वभूमीवर निसर्गाचे संवर्धन करण्यासाठी आधी आपल्याला पर्यावरणाचे रक्षण करणं गरजेचं आहे. कारण, पर्यावरणाचा समतोल बिघडणे म्हणजे मानवाच्या अस्तित्वाला धोका निर्माण होण होय. सध्याच्या काळात जल, वायू व ध्वनिप्रदूषणामुळे वसुंधरेच स्वास्थ्य बिघडत चाललं आहे. कारण, प्रदूषणामुळे पर्यावरणाचं नुकसान होत असल्याची जाणीव नसणं, हे बौद्धिक मागासलेपणाचे लक्षण आहे. पर्यावरणाच्या संवर्धनातून वसुंधरेचा बचाव करण्यासाठी जागतिक पातळीसह देशस्तरावर पर्यावरणवादी, चळवळीची व्याप्ती वाढीस लागणे, ही दिलासा देणारी गोष्ट आहे. पुढे जाऊन ती लोकचळवळ झाली तर ते सर्व घटकांच्या दृष्टीने अधिक लाभदायक ठरेल, हे निश्चित पृथ्वीवरील मानवजातीचे अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी पर्यावरणाचे रक्षण व संवर्धन व्हावे, तसेच जल अन् वायूप्रदूषण थांबावे, या उद्देशाने ५ जून १९७२ रोजी स्वीडनमधील स्टॉकहोम येथे आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन करण्यात आले होते. या परिषदेत १३० देशांनी हजेरी लावली होती. त्यातून 'पर्यावरण' हा विषय सर्वदूर शालेय जीवनापासून अभ्यासक्रमात समाविष्ट करण्यात आला. हे पर्यावरण संवर्धन करण्यासाठी टाकलेलं पहिलं पाऊल आहे. वैश्विकस्तरावर ५ जून हा दिवस १९७४ सालापासून 'जागतिक पर्यावरण दिन' या घोषवाक्याने पहिला जागतिक पर्यावरण दिन साजरा केला गेला. तेव्हापासून पर्यावरण समस्यावर जागतिक पातळीवर ठोस उपाय शोधले जात आहेत.

तथापि, बदलती जीवनशैली, वाढणारे शहरीकरण, त्यातून होणारी प्रचंड वृक्षतोड, पाण्याचा अमर्याद वापर, बांधकामासाठी टेकड्या – पर्वतांचे खोदकाम, नद्या–खाड्यांमधून होणारे रेती उत्खनन, जल–वायुप्रदूषण, अणू–चाचण्या, वाढत्या वाहनांमुळे होणारे वायू–ध्वनिप्रदूषण या सर्व गोष्टींमुळे पर्यावरणाचे अन् त्या परीने वसुंधरेचं बेसुमार नुकसान होत आहे. जीवसृष्टीच्या दृष्टीने जीवनरक्षक कवच असलेला 'ओझोन वायूचा थर' कमजोर होणं, म्हणजे मानवाच्या अस्तित्वाला धोका निर्माण होणं होय. पर्यावरणाचा असमतोल झझल्याने अवकाळी पाऊस, चक्रीवादळ अतिवृष्टी, अतिउष्णतामान ऋतुमानात होणारे बदल, भूकंपाचे हादरे येणे. या समस्यांमध्ये सातत्याने वाढ होत आहे. हे सर्व थांबविण्यासाठी प्रत्येक सुजाण नागरिकाने सरकारला जल–वायूप्रदुषण रोखण्यासाठी स्वयंस्फूर्तीने हातभारासाठी हिरिरीने पुढे यावे, असे आवाहन करण्यात येते.

वृक्षारोपण मोहिमेत राष्ट्रीय कर्तव्य म्हणून तन–मन–धनाने भाग घ्यावा. 'एक मूल, एक झाड' लावून, त्याची निगा राखण्याची जबाबदारी घेतली पाहिजे. पर्यावरणाचे रक्षण व संवर्धन करण्यासाठी केंद्र व राज्य सरकारने कडक कायदे करुन जंगलांमधील वृक्षतोड कुठल्याही परिस्थितीत रोखली पाहिजे. इतकेच नव्हे, तर जंगलांच्या संवर्धनासाठी वन्यप्राण्यांचे रक्षण करणे अत्यावश्यक आहे. 'वाघ' हा खरा जंगलाचा राजा असल्याने, त्याची संख्या कशी वाढेल, यादृष्टीने वनविगाने ठोस उपाययोजना कराव्यात. जलप्रदूषण थांबविण्यासाठी औद्योगिक आस्थापनाद्वारे सोडले जाणारे केमिकलयुक्त पाणी नद्या, खाड्या, समुद्राच्या पाण्यात मिसळणार नाही, यासाठी राज्याचा उद्योग विभाग आणि राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने कठोर निर्बंध लादावेत. जेणेकरुन जलप्रदूषणास आळा बसू शकेल. 'आपणही जगा अन् इतरांनाही जगू द्या' हे ध्येय उराशी बाळगून नागरिकांनी आपले जीवन मार्गक्रमित करावे, म्हणजे पर्यावरणाचे संवर्धन होऊन 'वसुंधरा बचाव' लोकचळवळ यशस्वी होऊ शकेल.

पर्यावरण रक्षण व संवर्धनाच्या कामात राज्यातील युवा–युवतींसह शालेय विद्यार्थी, ज्येष्ठ नागरिक अन् महिला मंडळे सर्वशक्तिनिशी सामील झाल्यास त्याला लोकचळवळीचे

स्वरुप प्राप्त होईल. प्राथमिक व माध्यमिक शाळांमधील मुलं–मुली अन् शिक्षक, कॉलेजचे विद्यार्थी, प्राध्यापक हे सर्व मोठ्या आवडीने या मोहिमेत भाग घेताना दिसत आहेत, ही आनंदाची गोष्ट असून, त्याचे आपण स्वागतच केले पाहिजे. 'मी कचरा करणार नाही अन् इतरांना करु देणार नाही' ही भावना प्रत्येकात रुजावी, हेच प्रयत्न शासकीय पातळीवर झाले पाहिजे.

''जैवविविधतेचे जतन व संवर्धन करणे मानवी अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी अत्यंत गरजेचे आहे. यास्तव वसुंधरेचं देणं फेडण्यासाठी पर्यावरणाचे रक्षण व संवर्धन करण्याची जबाबदारी तुमची–आमची–सर्वांची आहे, हे आजच्या जागतिक पर्यावरण दिनानिमित्त लक्षात घेणे गरजेचे आहे''

सायली भाऊसाहेब वाळुंज
टी.वाय.बी.एस्सी. (भौतिकशास्त्र)

मी बळीराजा बोलतोय

मी जगाचा पोशिंदा, बळीराजा पण एक गरीब शेतकरी बोलतोय.

बोलतोय म्हणजे माझ्या व्यथाच आणि कथा तुम्हाला सांगतोय. डोळ्यात प्राण आणून जरुर ऐका सर्वांनी. काय सांगू, कसे सांगू कुठून सुरुवात करु असा मला प्रश्न पडलाय.

मी, माझी पत्नी, माझे वृद्ध वडील आणि दोन लोकरे असा माझा पंचकोनी संसार आहे. हाता तोंडाची गाठ घालताना माझे खूप हाल होत आहे. जगाचे पोट भरतोय पण आमच्या कुटुंबाचे पोट मात्र भरत नाही कधीकधी खुप वेळा मन मारुण जगावे लागतेय.

तीन एकर जिरायती शेती आहे. पावसाच्या पाण्यावर शेती असल्याने दोन पिकेच घेऊ शकतो. त्यातही त्या पिकाला योग्य भाव मिळेल. याचीही काहिच खात्री नाही.

काळ्या ढेकळात डोळा हिरव सपान पाहतो,
डोळा सपान पाहतो काटा पायात रुततो,
काटा पायात रुतता लाल रगात सांडत,
लाल रगात सांडत हिरव सपान फुलत ...!

प्रा. विठ्ठल वाघ यांच्या कवितेतून उतरलेले हे गीत मला आठवते.

काळ्या आईची सेवा करताना आनंद वाटतो पण कष्टाच्या घामाला सीमाच नाही. रस्त्यावरुन जाताना मला दिसता चमचमत्या लाईट मध्ये सजवून ठेवलेल्या चपला, बुट आणि आमचा भाजीपाला मात्र रस्त्याच्या कडेला धुळ खात गिऱ्हाईकाची वाट बघत बसलेला. मिळेत त्या भावात स्वत:ला विकून घेणारा बळीराजा असतो.

सकाळपासून आमचे सारे घर कामाला सुरुवात करते. एक गाय आहे. धारा काढून, चारा पाणी करावे लागते. थोडस दुध घरी ठेवून बाकीचे विकून येतो. नंतर शेतीच्या कामाला सुरुवात होते. जर माझ्या शेतात काम नसेल तर दुसऱ्याच्या

शेतातही कामाला जावे लागते.

लेकारांना झेडपीच्या शाळेत टाकले आहे म्हणून खर्च कसातरी भागतो. पण पोर मोठी झाल्यावर मोठ्या शिक्षणाचा खर्च मी नाही करु शकणार.

सणवाराला मुलं नवे कपडे मागतात पण नाही घेऊ शकत. माझी मुलं बिचारी आम्हाला शेतीच्या कामात मदत करतात. अभ्यासाला वेळ मिळत नाही.

गरीबी, कर्जबाजारी, निरक्षरता या कारणांमुळे आम्ही आमचा माल शहरापर्यंत नेऊ शकत नाही. नेमका याचाच फायदा दलाल घेतात. आमचा माल कवडीमोलाने घेवून तो शहरात विकून मालामाल होतात.

एकदा माझ्या शेतात मी कांदे पिकवले होते. आदल्या वर्षी कांद्याला चांगला भाव आल्याचे कळले होते. म्हणून पण माझ्या सरख्याच इतरांनी हाच विचार करुन कांद्याचे पिक घेतले. झालं परिणाम व्हायचा तोच झाला. बाजारात बगतो तर काय सगळीकडे कांदेच कांदे, इतक्या मेहनीतीने कष्टाने पिकवलेले कांदे कमी भावाने विकताना डोळ्यात अश्रू आले कांदा साठविला असता पण तशी सोय माझ्याकडे नाही कांद्याची चाळ मी बांधलेली नाही.

शेतीवर असणाऱ्या संकटांची मालिका तर न संपणारी आहे. शेतीला दुष्काळाचा शापही आहेच. कधी जास्त पाऊस झाला तर कधी कोरडा दुष्काळ आणि हवामान बिघडले तर रोगराई आहेच पिकांवर. यातूनही पीक वाचलेच तर योग्य भाव मिळत नाही.

तर विचार करा कसा जगत असेल माझा बळीराजा ?

राहुल जबाजी शिंदे
टी.वाय.बी.ए. (राज्यशास्त्र)

हिंदी विभाग

पत्थर पूजे हरि मिले तो मै पूजूं पहाड,
नहीं तो जा से तो चक्की भली पीस खाए संसार ।।

(अगर पत्थर पूजनेसे हरि मिलते है तो मैं पुरा पहाड पूजनेको तैयार हूँ...
अगर फिर भी नहीं मिलते तो चक्की भली
जिससे पिसकर पेट तो भरा जा सकता हैं ..!)

- संत कबीर

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	छात्रों के नाम
१.	भ्रष्टाचार	शुभांगी उमाप
२.	स्वामी विवेकानंद	आकाश यादव झावरे
३.	प्रदूषण एक समस्या	पूजा शिवाजी गुंडा
४.	परोपकार	प्रतीक्षा रामदास रोडे
५.	मैं किसान बोल रहा हूँ	कायनात ख्वाजा नवाब खान
६.	राजनीति में महिलाओं की भूमिका	आदित्य उमेश जाधव
७.	रोटी	प्रियंका सुभाष गोडे
८.	भारतीय अध्यात्म से वैज्ञानिक दृष्टि की ओर	जयदीप संतोष पिंगळे
९.	नक्सलवाद	कैलाश हरीभाऊ भोबाळ
१०.	ग्रंथ	समीर दिनेश शिंदे
११.	आधुनिक खेल का खिलाडियों पर प्रभाव	ओम गोपीनाथ वाघमारे
१२.	परोपकार	संदीप दत्तात्रय नरवडे
१३.	एक विद्यार्थी एक पेड़	धनश्री बाळू गोफणे
१४.	नक्सलवाद	किर्ती मनोज सूर्यवंशी
१५.	पर्यावरण संवर्धन	अविनाश पवार
१६.	भारत का आंतरराष्ट्रीय व्यापार में योगदान	काजल रावसाहेब ठाणगे
१७.	एक विद्यार्थी एक पेड़	दर्शन दशरथ रोकडे
१८.	संस्कार	वैशाली दिलीप आंधळे
१९.	मेरी माटी मेरा देश	सागर सुखदेव घनदाट
२०.	पर्यावरण संवर्धन (कविता)	चंद्रशेखर अरुण अल्हाट

भ्रष्टाचार

भ्रष्टाचार का शाब्दिक अर्थ है, भ्रष्ट + आचरण । ऐसा कार्य जो अपने स्वार्थ, सिद्धि की कामना के लिए समाज के नैतिक मूल्यों को ताक पर रख कर किया जाता है । भ्रष्टाचार कहलाता है । भ्रष्टाचार पूरे देश में महामारी की तरह फैल रहा है । यह दीमक की तरह पुरे देश को धीरे–धीरे खतम कर रहा है । आजकल लाखों–करोडो का घोटाला होना तो जैसे एक आम बात हो गई है । जिस घाोटालों से हम अपने–आप को बचने के लिए न्याय की उम्मीद करते हैं, वह न्याय व्यवस्था भी भ्रष्टाचार से अछूता नहीं रहा है । भ्रष्टाचार के लिए ज्यादातर हम देश के राजनेताओं को जिम्मेदार मानते हैं पर सच यह है कि देश का आम नागरिक भी भ्रष्टाचार के विभिन्न स्वरुप में भागीदार हैं । वर्तमान में कोई भी क्षेत्र भ्रष्टाचार से अछूता नहीं है ।

भारत में भ्रष्टाचार हर क्षेत्र में बढ रहा है, कालाबाजारी, जानबूझकर चीजों के दाम बढना, अपने स्वार्थ के लिए चिकित्सा जैसे–क्षेत्र में भी गलत ऑपरेशन करके पैसे ऐठना, हर काम पैसे लेकर करना, किसी भी समान को सस्ता में लाकर महंगे में बेचना, चुनाव की धांधली, घुस लेना, टैक्स चोरी करना, ब्लैकमेल करना, परीक्षार्थी का गलत मूल्यांकन करना, हफ्ता वसूली, न्यायाधीशों द्वारा पक्षपात का निर्णय, वोट के लिए पैसे और शराब बांटना, उच्च पद के लिए भाई–भतीजावाद, पैसे लेकर रिपोर्ट छापना, यह सब भ्रष्टाचार है । यह दिन–ब–दिन भारत के अलावा अन्य देशों में भी बढ रहा है । ऐसा कोई क्षेत्र नहीं जो भ्रष्टाचार से नहीं बचा ।

''भारत'' में भ्रष्टाचार मूर्त और अमूर्त दोनों ही रुपों में नजर आता है । यहाँ भ्रष्टाचार की जडें इतनी अधिक गहरी हैं कि शायद ही ऐसा कोई क्षेत्र बचा हो, जो इससे बचा रहा है । राजनीति तो भ्रष्टाचार का पर्याय बन गयी है । घोटालों पर घोटाले, दलबदल, सांसदों की खरीद –फरोख्त, विदेशों में नेताओं के बँक खाते, अपराधीकरण – ये सभी भ्रष्ट राजनीति के सशक्त उदाहरण है । चुनाव जीतने से लेकर मंत्री पद हथियाने तक भ्रष्टाचार दिखाई पड़ता है । ठेकेदार, इंजीनियर निर्माण कार्यों में लाखों– करोडों का हेर–फेर कर जाते है ।

शिक्षा विभाग भी भ्रष्टाचार का केंद्र बनता जा रहा है । एडमिशन से लेकर समस्त प्रकार की शिक्षा प्रक्रिया तथा नौकरी पाने तक, ट्रांसफर से लेकर प्रमोशन तक भ्रष्टाचार मिलता है । चिकित्सा विभाग भी भ्रष्टाचार में कुछ कम नहीं है । बैंकों से लोन लेना हो, पटवारी से जमीन की नाप–जोख करवानी हो, किसी भी प्रकार का प्रमाण–पत्र इत्यादि बनाना हो, तो रिश्वत दिये बिना तो काम नहीं होता है । हम कही भी जाए हमें भ्रष्टाचार हर कोने पर मिल ही जायेंगे । जैसे–जैसे हम बडे होंगे वैसे – वैसे हमें भ्रष्टाचार के बहुत से प्रकार देखने को मिलेंगे ।

उमाप शुभांगी
एस.वाय.बी.ए. राज्यशास्त्र विभाग

स्वामी विवेकानंद

१२ जनवरी १८६३ को कोलकाता के पवित्र और दिव्य स्थान में नरेंद्रनाथ दत्त के रुप में जन्मे स्वामी विवेकानंद एक महान भारतीय सुधारक थे । वह ''उच्च विचार और सादा जीवन'' वाले व्यक्ति थे । वह एक महान धर्मनिष्ठ नेता, दार्शनिक और महान सिद्धांतो वाले धर्मनिष्ठ व्यक्तित्व थे । उनके प्रसिद्ध दार्शनिक कार्यों में ''आधुनिक वेदांत'' और ''राज योग'' शामिल हैं । वह ''रामकृष्ण परमहंस'' के प्रमुख शिष्य थे और रामकृष्ण मठ और रामकृष्ण मिशन के प्रवर्तक थे । इस प्रकार उन्होंने अपना पूरा जीवन महान भारतीय संस्कृति में निहित मूल्यों के प्रसार में बिताया ।

बचपन के दिन –

श्री विश्वनाथ और माता भुवनेश्वरी देवी के पुत्र स्वामी विवेकानंद को प्रारंभिक दिनों में ''नरेंद्रनाथ दत्त'' के नाम से पुकारा जाता था । नरेंद्र निर्विवाद विशेषज्ञता और बौद्धिक क्षमता वाला बच्चा था जो पहली ही नजर में अपने स्कूल की सभी शिक्षाओं को समझ लेता था ।

इस उत्कृष्टता को उनके गुरुओं ने पहचाना और इस प्रकार उनके द्वारा उन्हें ''श्रुतिधर'' नाम दिया गया । उनके पास तैराकी, कुश्ती सहित कई प्रतिभाएं और कौशल थे जो उनके कार्यक्रम का हिस्सा थे । रामायण और महाभारत की शिक्षाओं से प्रभावित होकर उनके मन में धर्म के प्रति अथाह सम्मान था । ''पवन पुत्र हनुमान'' उनके जीवन के आदर्श थे ।

नरेंद्र स्वभाव से वीरता प्रेमी एवं रहस्यवादी थे । आध्यात्मिक परिवार में पालन–पोषण होने के बावजूद, बचपन में उनका व्यक्तित्व तर्कशील था । उनकी संपूर्ण मान्यताओं को उनके पीछे एक उपयुक्त तर्क और निर्णय द्वारा सहायता प्रदान की गई थी । इस तरह के गुण ने उन्हें सर्वशक्तिमान के अस्तित्व पर भी सवाल खडा कर दिया था । इस प्रकार उन्होंने कई संतों से मुलाकात की और प्रत्येक से पूछा ''क्या आपने भगवान को देखा है ?'' उनकी आध्यात्मिक खोज तब तक अनुत्तरित रही जब तक उनकी मुलाकात ''रामकृष्ण परमहंस'' से नहीं हुई ।

रामकृष्ण परमहंस से मुलाकात और भारतीय संस्कृति का समन्वय –

रामकृष्ण परमहंस से पहली मुलाकात तब हुई जब वे कोलकाता में अपने मित्र के अवास पर गए । स्वामी विवेकानंद की अलौकिक शक्तियों से परिचित होकर उन्हें दक्षिण बुलाया । उन्हें इस बात की गहरी समझ थी कि स्वामीजी का जन्म सृष्टि के उत्थान के लिए मानव जाति के लिए एक वरदान था । अपनी आध्यात्मिक जिज्ञासा की पूर्ति के कारण उन्होंने अंततः रामकृष्ण परमहंस को अपने ''गुरु'' के रुप में स्वीकार किया । उन्हें उनके ''गुरु'' द्वारा अंधकार से प्रकाश की ओर ले जाया गया । अपने गुरु के प्रति उनकी गहरी कृतज्ञता और श्रद्धा ने उन्हें अपने गुरु की शिक्षाओं के प्रसार के लिए चारों दिशाओं की यात्रा करने के लिए प्रेरित किया ।

स्वामीजी ने शिकागो में अपने कुशल भाषण से दर्शकों को ''अमेरिका की बहनों और भाइयों'' कहकर सभी का दिल जीत किया ।

विवेकानंद ने इन शब्दों को उद्‌धृत किया 'मुझे ऐसे धर्म से होने पर गर्व है जिसने दुनिया को सहिष्णुता और सार्वभौमिक स्वीकृति दोनो सिखाई है । हम न केवल सार्वभौमिक सहिष्णुता में विश्वास करते हैं, बल्कि हम सभी धर्मों को सच्चा मानते है ।' इस प्रकार उन्होंने संस्कृतियों में विविधता के बावजूद सार्वभौमिक स्वीकृति, एकता और सद्‌भाव के मूल्यों को प्रदर्शित करते हुए भारतीय धर्म के महत्व को सामने रखा ।

नेताजी सुभाष चंद्र बोस ने एक बार कहा था, ''स्वामीजी ने पूर्व और पश्चिम, धर्म और विज्ञान, अतीत और वर्तमान में सामंजस्य स्थापित किया और इसीलिए वह महान हैं ।'' उन्होंने शेष विश्व से भारत की सांस्कृतिक दूरी को समाप्त करने में प्रमुख भुमिका निभाई ।

उच्चतम आदर्शों और महान विचारों की प्रतिमूर्ति, स्वामीजी भारत के युवाओं के लिए एक प्रेरणा थे । अपने

शिक्षाओं के माध्यम से वह युवा मस्तिष्क को आत्म–बोध, चरित्र निर्माण, आंतरिक शक्यिों को पहचानने, दूसरों की सेवा करने, आशावादी दृष्टिकोन, अथक प्रयासों और बहुत शक्तियों से भरना चाहते थे ।

स्वामी विवेकानंद के अन्य महान कार्य –

उनके प्रसिद्ध उद्धरणों मे ंशामिल हैं, **''उठो, जागो और तब तक मत रुको जब तक लक्ष्य प्राप्त न हो जाए ।''** उन्होंने यह भी कहा कि किसी बच्चे को शारीरिक, बौद्धिक और आध्यात्मिक रुप से कमजोर बनाने वाली किसी भी चीज को जहर के रुप में खारिज कर दिया जाना चाहिए । उन्होंने ऐसी शिक्षा पर भी जोर दिया जो चरित्र निर्माण की ओर ले जाए ।

उनकी ''रामकृष्ण मठ'' और ''रामकृष्ण मिशन'' की स्थापना ''गुरु भक्ति'', उनके त्याग, तपस्या और भारत के गरीबों और वंचित लोगों की सेवा का प्रतीक थी । वह बेलूर मठ के संस्थापक भी थे ।

उन्होंने देवत्व का संदेश और धर्मग्रंथों के सच्चे उद्देशों का प्रसार किया । धरती माता के इस महान देशभक्त भिक्षु ने ४ जुलाई १९०२ को बेलूर मठ में अपनी अंतिम सांस ली ।

निष्कर्ष –

स्वामीजी ने भारतीय संस्कृति और हिंदू धर्म की समृद्ध और विविध विरासत, अद्वैत, निस्वार्थ प्रेम और राष्ट्र के प्रति सेवा का संदेश दिया । सर्वोच्च गुणों से युक्त उनके सम्मोहक व्यक्तित्व ने युवा मन को आलोकित कर दिया । उनकी शिक्षाओं ने उनमें आत्मा की शक्ति का बोध जगाया ।

इस प्रकार, हम उनके ''अवतरण दिवस'' १२ जनवरी को राष्ट्रीय युवा दिवस के रुप में बडे उत्साह के साथ मनाते है ।

झावरे आकाश यादव
टी.वाई,बी.एस्सी. (इलेक्ट्रॉनिक विज्ञान)

प्रदूषण एक समस्या

भारत में वैज्ञानिक उन्नति के साथ–साथ प्रदूषण की समस्या भी बढती जा रही है । भौतिक सुखों को प्राप्त करने के लिए आवश्यकता या औद्योगीकरण के चक्कर में अनेक छोटे – बडे, कल–कारखानों और उद्योगों की स्थापना की गई । जनसंख्या में अनवरत् वृद्धि के कारण ग्राम, नगर और महानगरों का विस्तार हुआ है । बिना किसी पूर्वनिर्धारित योजना के नगर बसने लगे । इसके लिए जंगलों को काटकर साफ कर दिया गया हैं । कारखाने से दिन–रात धुआँ उगलने लगे निससे प्रदूषण होने लगा हैं । इन उद्योगों में उत्पादित बेकार पदार्थों को नदियों में डाला जाने लगा हैं । फलस्वरुप दूषित वातावरण का निर्माण होने लगा और जन स्वास्थ में भारी गिरावट दिखाई देता हैं।

कल–कारखानों के निरंतर स्थापित होते जाने और जंगलो की अंधाधुंद कटाई के कारण जीव–जन्तु समाप्त हो रहे हैं, कुछ प्राणी तो प्राय: लुप्त हो गए है । यही कारण है कि प्रकृति की स्वाभाविक क्रिया में असंतुलन उत्पन्न होने लगा है और उसकी शोधक क्षमता शिथिल हो गई है । कारखाने दूषित और अनियंत्रित जल तथा अन्य बेकार पदार्थ बाहर निकाल, दुर्गन्धयुक्त गैस फैलाकर वायु को दूषित कर रहे हैं ।

वायु–प्रदुषण से मानव के अस्तित्व के लिए एक बडा खतरा उत्पन्न हो रहा है । दूषित वायु में साँस लेने के कारण फेंफडों के रोग पनपते हैं । आँखे खराब होती है । यातायात के साधनों और मशीनों के शोर से ध्वनि प्रदूषण फैलता है । जिससे कान बहरे हो जाते है । इस तरह मनुष्य कई मानसिक एवं शारीरिक रोगों से ग्रस्त होता हुआ दिखाई देता हैं ।

वैज्ञानिक उन्नति और औद्योगिकरण के वर्तमान वातावरण में हम एक तरफ तो प्राकृतिक साधनों को नियंत्रित

कर रहे हैं और दूसरी ओर स्वयं कृत्रिमता की चकाचौध से अंधे होकर उसके पीछे भागते जा रहे है, अत: इससे बचने के लिए हमें प्राकृतिक और मानव-निर्मित कृत्रिम वातावरण में संतुलन कायम करना होगा, ताकि प्रकृति का सुंदर स्वरुप बना रहे और मानव सभ्यता के विकास की सम्भावनाए भी बनी रहे।

ग्रामीण जीवन की खुशहाली पर महानगरों का जीवन आश्रित है। ग्रामीण संस्कृति को भी नगरीय संस्कृति के सामने फलने-फुलने का अवसर प्राप्त होना चाहिए। कारखानों को शहरों, नगरो से दूर स्थापित किया जाना चाहिए। जिससे उनसे निकलने वाला धुआँ, जहरीली गैस का प्रभाव लोगों तक न पडे। मानव को साँस लेने के लिए शुद्ध ऑक्सीजन की आवश्यकता है। वायु प्रदूषण को रोकने के लिए खाली भूमि पर अधिक से अधिक संख्या में वृक्षारोपण करना चाहिए। लोगों को अपने आवास के आस-पास पेड़ लगाने के लिए प्रोत्साहित करना चाहिए। सौर ऊर्जा का प्रयोग करना चाहिए, जिससे अनावश्यक शोर न हो। यह सब तरीके अपनाने के बाद हम अपनी पृथ्वी को प्रदूषण से मुक्त कर सकेंगे और साथ ही साथ इसे स्वच्छ भी रख सकेंगे।

गुंड पुजा शिवाजी
एस.वाय.बी.ए. राज्यशास्त्र विभाग

परोपकार

मानव जीवन में परोपकार का बहुत महत्त्व होता है ं। समाज में परोपकार से बढ़कर कोई धर्म नहीं होता हैं। ईश्वर ने प्रकृति की रचना इस तरह से की है कि आज परोपकार उसके मूल में ही काम कर रहीं हैं। परोपकार प्रकृति के कण-कण में समाया हुआ हैं। परोपकार वृक्ष कभी भी अपना कल नही खोता है, नदी अपना पानी नही पीती हैं, सुर्य हमें रोशनी देकर चला जाता हैं।

इसी तरह प्रकृति अपना सर्वस्व हमको दे देती हैं। वह हमें इतना कुछ देती हैं लेकिन बदलें में हमसे कुछ भी नहीं लेती हैं। किसी भी व्यक्ति की पहचान परोपकार से की जाती हैं। जो व्यक्ति परोपकार के हिए अपना सब कुछ त्याग देता है वह अच्छा व्यक्ति होता हैं। जिस समाज में दुसरो की सहायता करने की भावना जितनी अधिक होगी वह समाज उतना ही सुखी और समृद्ध होगा। परोपकार की भावना मनुष्य का एक स्वाभाविक गुण होता है।

परोपकार का अर्थ – परोपकार दो शब्दों से मिलकर बना है। परा+उपकार परोपकार का अर्थ होता हैं दुसरों का अच्छा करना। परोपकार का अर्थ होता हैं दुसरों की सहायता करना। जब मनुष्य खुद की या 'स्व' की संकुचित सीमा निकलकर दुसरों की या 'पर' के लिये अपने सर्वस्व बलिदार दे देता है। उसे ही परोपकार कहा जाता है ं। परोपकार का संबंध सीधा दया, करुणा और संवेदना से होता हैं। हर परोपकारी व्यक्ति की मदद करता है और न ही कोई पुण्य। जो व्यक्ति दुसरों की सुख देकर खुद दु:ख को सहता हैं। वास्तव मे वही मनुष्य होता हैं।

परोपकार मानव समाज का आधार होता हैं। परोपकार के बिना सामाजिक जीवन गति नही कर सकता हैं। हर व्यक्ति का धर्म होना चाहिए की वह एक परोपकारी बने। दूसरो के प्रति अपने कर्तव्य को निभाए। कभी-भी दूसरो के प्रति हिन भावना नही रखनी चाहिए।

रोडे प्रतिक्षा रामदास
एस.वाय.बी.एस्सी.

मैं किसान बोल रहा हूँ ।

भारत, एक कृषीप्रधान राष्ट्र है । जिसकी ७०% आबादी अपना जीवनज्ञापन करने हेतु सिर्फ और सिर्फ खेती के उपर निर्भर है ।

मेरा तो मानना ये है के किसान के बिना मानव जाती का गुजारा करना कठिन ही नही असंभव हैं । आज सबके अनाज की जरुरत पूरी करनेवाला किसान किस हालात मे है । इस विषय पन चिंतन करना हर एक मानव को कितना जरुरी है । इसी हालात में किसान कर्जे में, खेत सिंचाई की व्यवस्था न होना, कोई किसान मौसम, साहुकार, कर्जा इन सबसे झंजता है । अपना खेत जोत कर दीन-रात मेहनत करके अनाज फल,सब्जी, मसाले और बहुत सारी जीवन आवश्यक वस्तुएँ तयार करता है । उन्हे मार्केट नही मिलता । हमें हमारी मेहनत का कोई फल नहीं मिलता है । इन सबसे हार के कोई किसान आत्महत्या कर ले तो कोई बुध्दीजीवी वर्ग हम किसान को कायर कह कर हमारा मज़ाक उडाता है ।

ये और ऐसी बहुत सारी चीजों के बारें सोचते हुऐ मुझे खयाल आया की किसान अगर हड़ताल करे तो कैसा होगा तो पुरे दुनिया को दिक्कतें सहनी पडेगी तब जाकर हमें किसान, किसान का दर्द उसकी पीडा समझेगी ।

अगर किसान ने अनशन किया तो एक-एक रोटी के लिए गले काटे जायेंगे । अर्थ व्यवसाय चुप हो जाएगी कहीं पे भी, कुछ भी, किसी भी प्रकार का काम नहीं होगा । कारखाने, ट्रान्सपोर्ट, हॉटेल्स, शहरी व्यवस्था पुरी तरीके से बंद हो जायेंगी । खाना ही नही मिलेगा तो कोन इंसान काम कर पायेगा ।

किसान के खान-पान पर रहन-सहन पर कुछ लोग हसते है । उन्हें गवार बोला जाता है । मगर जब यही गवार किसान अगर अपनी खेती कि फसल मार्केट में देना बंद कर दे तो सोने चांदी या फिर मेहंगी बर्तनों में काटा-चम्मच से खाने वाले और नहीं तो आज के क्लिक जमाने में खना मंगवाने वाले Application से मोबाईल पर खाना मंगवा कर खाने वाले सभी So-called बुद्धीजीवी क्या खायेंगे ।

पेट्रोल, डिझेल, गॅस या और ऐसे ही हर एक कारखाने से नीकालने वाली चीजो का एम.आर.पी. तय होता है । पर सब्जी, अनाज भाव न मिलने पर सडकपर फेकने की नौबत आती है । तब उस किसान पर क्या गुजरती होगी । जिसके खुन-पसिना एक करके अपने पेट को मारके छह माह या गन्ने जैसी खेती कैसे १२-१४ माह मेहनत करके उसके हाथ कुछ न लगे तो वह किसान किसानी छोड गुलामो की नोकरी करने लगा हैं ।

किसान जैसा बडे दिल वाला कोई नही होता है । उसके खेत में आए कितनी भी महंगी चीजे हो भर भरके देता है । मौल से एक पैसा कम नही होता वहा ब्रॅंड बोल कर सब चलता है । मगर जो ब्रॅंड का निर्माता है उसकी अहवेलना क्यों ?

''मैं संपूर्ण विश्व के अन्नदाता किसान ...
बोल रहा हूँ ... मैं हूँ, तो हम है ।''
धन्यवाद ...!

खान कायनात ख्वाजा नवाब
एस.वाय.बी.एस्सी. ।

राजनीति में महिलाओं की भूमिका

हाल के वर्षों मे पूरी दुनिया में राजनीति में महिलाओं का एक नया आयाम सामने आया है । अब अधिक से अधिक महिलाएँ राजनीति में प्रवेश कर रही है । पारंपारिक राजनीति पुरुष चिंताओं को प्रतिबिंबित करती थी और इसलिए महिलाएं राजनीति में उल्लेखनीय रुप से अनुपस्थित थी ।

कल्याणकारी नीतियों का निर्माण किया गया और पत्नियों और माताओं के रुप में महिलाओं की पारंपारिक स्थिति को सुदृढ किया गया । महिलाओं ने उन्हें प्रभावित करने वाले मुद्दों पर संघर्ष किया है, विशेष रुप से १९ वी सदी में संपत्ति और वोट के उनके अधिकार और २० वी सदी में गर्भपात, समान वेतन और नर्सरी प्रावधान । भारत में आजादी से पहले और बाद के सुधार आंदोलनों ने महिलाओं को राजनीति में भी कुछ शक्ति हासिल करने में मदद की है । स्वतंत्रता के बाद उन्होंने पंचायतों और अन्य सार्वजनिक निकायों में उनके लिए सीटों के आरक्षण के साथ एक अभूतपूर्व राजनीतिक सफलता हासिल की है ।

यह जानकर खुशी होती है कि भारतीय महिलाएँ संयुक्त राज्य अमेरिका और कई पश्चिमी देशों की तरह बिना किसी राजनीतिक आंदोलन के अपना राजनीतिक अधिकार (वोट देने का अधिकार) पाने वाली सबसे शुरुआती महिलाओं में सक्रिय भाग लेने वालों मे अग्रणी थे । भारतीय महिलाओं को यू.एन.ओ. सचिव (विजय लक्ष्मी पंडित), प्रधान मंत्री (इंदिरा गांधी), मुख्यमंत्री (सुचेता कृपलानी, जयललिता, उमा भारती, मायावती और वसुंधरा राजे) और यहाँ तक कि राष्ट्रपति (प्रतिभा पाटिल, द्रोपदी मुर्मू) बनने का गौरव प्राप्त है ।

ग्राम पंचायत या किसी अन्य नागरिक निकाय में प्रधान या वार्ड सदस्य या राज्य विधानसभा या संसद का सदस्य बनने से, उनके आत्मसम्मान, आत्मविश्वास और निर्णय में वृद्धि के अलावा परिवार के साथ-साथ समुदाय में भी सम्मान बढता है । बनाने की क्षमता रखती है ।

आदित्य उमेश जाधव

रोटी

मैं आटे की गोल रोटी हूँ । मैं गेहूँ के आटे से बनती हूँ । खेतों में जन्मलेकर आपके रसोई तक पहुँचता हूँ । माँ पानी से आटे को गूंध छोटे गेहूँ उगाता है । फिर चक्की मैं पिस आटा रसोई तक पहुँचता है ।

माँ पानी से आटे को गूंध छोटे-छोटे गोल बनाती है । फिर चकले बेलन पर बेल वह मुझे तवे पर सेंकती है । मैं खुशी से फूल तुम्हारी थाली पर पहुँचती हूँ । मुझे तुम्हारा पेट भरने में बहुत आनंद आता है । मैं तुम्हारे शरीर में पहुँचकर उसे स्वस्थ बनाती हूँ । मुझमें बेसन,पालक,मेथी मिलाकर मेरा स्वाद और पोषण दोन्हों बढाए जा सकते है । गोभी,मूली,आलू आदि भर मेरे पराँठे बच्चों को बहुत लुभाते है । थाली में रोटी छोडकर उसका अनादर नदी करना चाहिए । मेरी जगह तुम्हारे पेट मैं है कूडें में नही ।

मै एक मामुली और सबकी प्यारी रोटी हूँ और ये कहानी मेरी है । मैं यह बहुत बात पर गर्व से कहती हूँ की देखने में कितनी सुंदर लगती हूँ । मुझे अपने पास लाने के लिए सभी उत्सुक रहते है ।

चाहे कितना ही कोई बडा अमीर क्यों न हो मेरे बगैर रहना असंभव है । सिर्फ रुपयो, पैसो की बोरिया से कभी भुख नहीं बुझाई जा सकती । मैं ही आखिर में लोगों के काम आती हूँ।

अर्थात सबके जीव में बहुत महत्त्व रखती हूँ । गरीब और अमीर बच्चे औरत बूढे मर्द और औरत मुझे हासिल किए बिना चैन की साँस नही ले सकते ।

रोटी बनकर पूरा बचपन बीता । जीवन की दहलीज पर जब पहुँची मुझें मिटाने की तैयारी ।

रोटी गरीब अमीर की भूख मिटाती है ।

मानव का अस्तित्व ही रोटी है ।

मेरी खुशी किसी को भी बर्दाश्त नही हुई । रुक मामूली, गरीब किसान जी मुझे देखकर बहुत प्रसन्न प्रतीत होता था ।

गोडे प्रियांका सुभाष

एस.वाय.बी.ए.

भारतीय अध्यात्म वाद से वैज्ञानिक दृष्टी की ओर ...

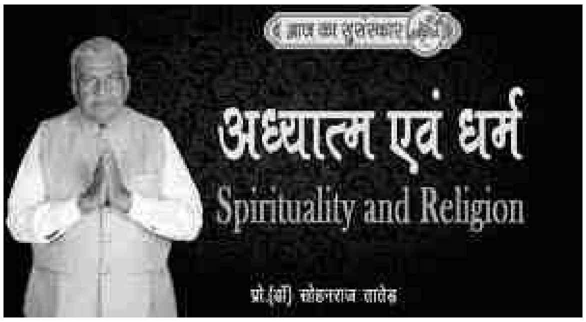

अध्यात्मिक परिषद गोपालगंज बिहार के राष्ट्रीय अध्यक्ष श्री.प्रकाश बरनवाल के अनुसार अध्यात्मिक का अर्थ परमात्मा का आत्मा से मिलन. मन से संबंध स्थापित करना होता है अथवा अनिवार्यत: आत्मा आध्यात्म्य की एक सामान्य परिभाषा यह हो सकती है । यह ईश्वरीय उद्दीपन की अनुभुति प्राप्त करने का एक दृष्टिकोन है । जो धर्म से अलग है । अध्यात्म को ऐसी परिस्थितियों में अक्सर धर्म की अवधारणा के विरोध मे रखा जाता है । जहां धर्म को संहिताबद्ध, प्रामाणिक, उकणेर, दमनकारी या स्थिर के रुप मे ग्रहण किया जाता है । जबकि अध्यात्म एक विरोधी स्वर है । जो आम बोलचाल की भाषा में स्वयं आविष्कृत, प्रथाओं या विश्वासो को दर्शाता है । उन प्रथाओ और विश्वासों को जिन्हे बिना किन्ही औपचारिक निर्देशन के विकसित किया गया है । इसे एक अभौतिक वास्तविकता के अभिगम के रुप में उलिखित किया गया है । एक आंतरिक मार्ग जो एक व्यक्ति को उसके अस्तित्व के सार की खोप में सक्षम बनाता है । या फिर गहनतम मूल्य और अर्थ जिसके साथ लोग जिते है । आध्यात्मिक व्यवहार जिसमें ध्यान, प्रार्थना और चिंतन शामिल है । एक व्यक्ति के आंतरिक जीवन के विकास के लिए अभिप्रेत है । ऐसे व्यवहार अक्सर एक सत्य से जूडने की अनुभूति मे फलित होती है । जिससे अन्य व्यक्तियों या मानव समुदाय के साथ एक व्यापक स्व. की उत्पत्ति होती है । प्रकृति या ब्रम्हांड के साथ या दैवीय प्रभूया के साथ अध्यात्म को सलाम । विज्ञान और अध्यात्म, वैज्ञानिक है और पश्चिम से अधिक उन्नत है । योग, मंत्र और साधना व्यक्ति को निरोगी बनाते है । इनके माध्यम से आत्मबल में वृद्धि होती है ।

भारतीय अध्यात्म वैज्ञानिक है और पश्चिम से अधिक उन्नत है । विज्ञान और अध्यात्म एक दूसरे से जुडे है । योग, मंत्र, साधना व्यक्ति को निरोगी बनाते है । इनके माध्यम से आत्मबल में वृद्धि होती है । यह बात शासकीय स्नातकोत्तर कला एवं विज्ञान महाविद्यालय में विज्ञान एवं आध्यात्म विषयपर विशिष्ट व्याख्यान में वरिष्ठ पर्यावरणविद प्रोफेसर पी.बी.रेड्डी ने कहा हैं । सेमिनार व्यक्तित्व विकास प्रकोष्ठ की ओर से था । प्रभारी प्राचार्य डॉ.सरोज जोशी तथा प्रोफेसर पी.सी.पाटीदार विशिष्ट अतिथि थे ।

आधुनिक युग में जिस तरह वैज्ञानिकों का काम अनुसंधान करना और अभियंताओं का काम उन अनुसंधानो

को उपयोग कर सृजन करना है उसी प्रकार प्राचीन काल में ऋषियों के भी दो वर्ग थे । एक वर्ग में अगस्त्य चरक, विश्वामित्र जैसे अनेक चितंक एवं साधक ऋषि हुए जो निरन्तर तत्वमीमांसा या अनुसंधान में लगे रहते थे । महर्षि चरक ने औषधियों की खोज की तो महर्षि विश्वामित्र ने उस युग में ऐसे हथियारों पर भी भारी है । दुसरा वर्ग राजर्षि वशिष्ठ, गुरु द्रोणाचार्य जैसे ऋषियों का था जो उन अनुसंधानों उपलब्धियों और चिंतन अनुशंसा पर सम्राट नीतिया बनाते थे और प्रजा उनका परिपालन करती थी । रणक्षेत्र में नवीन अविष्कृत आयुधो का प्रयोग होता था । अंतिम श्रेणी प्रवचनकारों और कथाकारों की होती थी ।

जो कभी कथा तो कभी प्रवचन के माध्यम से अदयतन आचार संहिता एवं अर्जित ज्ञान को जन सामान्य तक पहुंचाते थे । देवालय तो मात्र प्रवेश द्वार है जहाँ मानव अपनी भौतिक संसार की निजता को त्यागकर अनंत के साथ एकाकार होने के मार्ग पर आगे कदम बढा सकता है । मंदिर की साकार अप्रतिम प्रतिमा, माध्यम बनती है दर्शनार्थी को विराट अनंत के साथ जोडने की ।

आराधक की पहचान करवाती है उस निर्गुण सत्ता से जिसका वह हिस्सा है । उस अपरिमित्र से जो नक्षत्रों और निहारिकाओं से परे कोटि–कोटि ब्रह्माण्डो का विस्तार है । किंतु यह बोध यात्रा आंरभ होने से पूर्व ही उपासक प्रवेश द्वार पर केवल शीश नवाकर लौट जाता है । धार्मिक ग्रंथ भी उस विराट अलौकिक ब्रह्मांड की यात्रा आरंभ करने की कुंजी मात्र है । धार्मिक ग्रंथो को अपने समझ लिया उनकी शिक्षांओ पर आचरण भी करने लगे किंतु आध्यात्मिक यात्रा तो तभी आगे बढेगी जब उनमें नए अध्याय जोडने का काम होगा ।

विज्ञान के बढते कदमों का रहस्य यही है कि हर नया सोपान चढने के बाद वहा विश्राम नहीं किया जाता तो फिर आध्यात्मिक यात्रा में ठहराव क्यो ? आधुनिक संसार में योगी कौन है ? तप और साधना का अर्थ मात्र जप या ध्यान लगाकर बैठना नहीं है । विज्ञान के अनुसंधानों में लगे हमारे वैज्ञानिक किसी ऋषि से कम नही सृजन में लगे हमारे अभियंता किसी योगी से कम नही और न ही अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र आदि विषयों मे शोध दिखाई देता है ।

मनुष्य को आचार संहिता में तो बांधते है किंतु वे चिंतन के स्वातंत्र्य को नही बांधते क्योंकि यह मानव स्वभाव के विपरीत है । वे लोग जो धर्म के नाम पर समाज के चिंतन स्वातंत्र्य को अवरोधित करते है क्योकि समाज के आगे बढने से इनके व्यक्तिगत हितों पर चोट पहुंचती है । समाज इन लोगो से जितनी शीघ्रता से छुटकारा प्राप्त करेगा, उतनी ही तीव्रता से उपलब्धियाँ प्राप्त करेगा ।

हमारे अध्ययन और चिंतन की यात्रा में व्यक्तिगत रुप से हमने पाया है कि विज्ञान के क्षेत्र में चिंतन, अनुसंधान, अविष्कार, शोध और उपलब्धियाँ जितनी तेजी से आगे बढी है ।

अध्यात्म का वैज्ञानिक पक्ष उसके हर कदम नही हो पाया है अथवा सामानांतर नही चल पाया है । जिसकी जीवन के उदात्त मूल्यों के लिए आवश्यकता है ।

इस दिशा में नव ऋषियों के रुप में गंभीर चिंतन और चितको की आवश्यकता है ।

जयदिप संतोष पिंगळे
टी.वाय.बी.ए.

नक्सलवाद

१९६० के दशक से नक्सलवाद एक बडा संकट है । नक्सलवादी हिंसाचार मुख्य रुप में कई विशिष्ट समुदाय और साहित्य की तरफ ध्यान देता नही । उसका गुस्सा, आक्रोश और असंतोष परिणाम होता है ।

देश में नक्सलवाद की सुरुवात भले ही किसान आंदोलन सु हुई है । उन्हे आदिवासी और दलित समाजपर केंद्रित किए जाते है । कानुन व्यवस्था के खामियों से भारत की आजादी के ७५ साल के बाद भी नक्सलवादी समस्या खत्म नहीं हुई है ।

नक्सलवाद क्या है ?

नक्सलवाद शब्द पश्चिम बंगाल के नक्सलवादी गाँव के नाम से उद्‌धृत हुआ । सांगा की यह १९६७ की बात है । जब एक भुमि पर स्थानीय जमींदार से मिलकर एक किसान की पिटाई की थी रू सारे किसानों ने एक किसान को विद्रोह किया जाता था ।

शहरी नक्लवाद –

शहरी नक्सलवाद भी पैदा कर रहा है । यह माओवादियोंकी एकपुरानी रणनीति हैं । जिसके नेतृत्व करने के लिए शहरपर लक्ष केंद्रित किया जाता है । जनता को एकत्रित करते है । एक संयुक्त मोर्चा बनाते है । सैन्य कार्य करते है कि जैसे की कर्मचारियों की सामग्री और ताणतणाव की संलग्नता प्रदान करते है । पृथक और कठोर क्षेत्र में स्थित क्षेत्रीय प्रथम आधारभुत संघटन और संरक्षण । दुसरा प्रगतशिल विस्तार, पुलिस स्टेशनपर हमले, तोडफोड, आतंकी रणनीती, पर्यायी लोक अधिकारी का खात्मा और युद्ध से गोला-बारुद की खरीद । मोबाईल युद्ध दीर्घ संघर्ष, वार्तालाप और सुत्रधार होता है ।

वनों अनुचित प्रयोग –

वनों का अनुचित प्रयोग भी नक्सलवाद के प्रसार का एक प्रमुख कारण है । ब्रिटिश काल की बात है जब अंग्रेजो ने वन एव एकाधिकारी नियम बनाएँ जाते है । ब्रिटीश सरकार के अधिकारी न हो । वन में प्रवेश बंद किया जाता है । अब चुकि आदिवासी और दलित मजदूर का काम वनों से ही चलता । नक्सलवाद आंदोलन की नीव ब्रिटिश सरकार से ही मानी जाती है । भारत सरकार की संसाधन पुर्ण दोनों उद्देशोसे कटाई और औद्योगिक क्षेत्र पर दबाव दिया जाता है । क्योंकि दुरध्वनी द्वारा जनजाति नक्सलवादी आंदोलन की ओर किया जाता है । अव्यवस्थित रुप से जनजातिय समुह की नीति का अंक जन तथा जनवादी समुह विकास तयार करने के लिए नियम रणनीति स्वार्थ साधन और औद्योगिकीकरण के द्वारा आपका स्वार्थ साधन औद्योगिकीरणोसे ही नष्ट हो जाता है । आदिवासी समुदायों में नक्सलवाद की परिस्थिती चिंतनीय है ।

भारतीय नक्सलवाद से प्रभावित राज्य और जिले । गृह मंत्रालय के अनुसार ११ राज्यों में ९० जिलों को वामपंथी उग्रवाद (एल.डब्लू.ई.) से प्रभावित है ।

आंध्रप्रदेश : आंध्रप्रदेशातील जिलों में समाविष्ट पुर्व की गोदावरी, गुंटुर, श्रीकाकुलम, विशाखापट्टनम, विजयनगरम, पश्चिम गोदावरी । बिहार के वामपंथी उग्र प्रभाव जिलों मे समाविष्ट अरवल, औरंगाबाद, बाका, पूर्वी चंपारण, गेली, जमुई, जघनाबाद, कैमुर, लखीसराय, मुंगेर, मुजफ्फरपुर, नालंदा, नवादा, रोतास, वैशाली, पश्चिम चंपा, केरल के ३ जिले यह सुपी में समाविष्ट है । मल्लमपुरम, पलक्कड, वायनाड दरम्यान मध्यप्रदेश २ जिलों मे समाविष्ट है । चंद्रपुर, गडचिरोली, गोंदिया, काल ओडिसा में इन जिलों मे समाविष्ट है । अंगुल,

बरगढ, बोलांगीर, बौध, देवगढ कालाहांडी, कंधमाल, कोरापुट, मलकानगिरी, नबरंपुर, गढनुआपाडारा, दगड, संभलपुर, सुंदरगड । तेलंगाना ८ जिला की सुचीमें अदिलाबाद, भदाद्री, कोठा गुडेम, जयशंकर-भुपल्ली, खम्मम, कोमाराया, भीममंचेरियल, पेदापल्ले, वारंगल, ग्रामीण उत्तरप्रदेश के तीन जिले चंदोली, मिर्जापुर और सोनभद्र नक्सलवाद के प्रभावित इलाके घोषित है । पश्चिम बंगाल के एक जिला झारग्राम वामपंथी उग्रवाद प्रभावित जिलोंकी सुची में समाविष्ट है ।

नक्सलवाद के प्रथमचरण १९६७-१९७५ के बीच माना जाता है । नक्सलबाडी की घटना कम्युनिस्ट क्रांतिकारियो की अखिल भारतीय समीकरण समिति (एल.आय.सी.सी.आर.) का गठन सीपीआई लेनिनवादी मार्क्सवादी की नींव (१९६९) पडी । चारु मुजुमदार की गिरफ्तारी १९७२ नक्सलवाद के दुसरे चरण १९७५ से २००४ के बीच माना जाता है । दीर्घ युद्ध की रणनीती अंतर्गत आपके संघर्ष जारी रखा है । भाकपा (मलि) १९८० में पीपुल्स वॉर ग्रुप में संचार हुआ है । साथ ही बिहार में मॉईस्ट कम्युनिस्ट ऑफ इंडिया । भारत में भुमि सुधारणे का खरावी । भारत में स्वतंत्रता जारी करने के बाद जितनी की अपेक्षा होती है । बेकारी की उच्चदर तक आदिवासी सुदृढ ग्रामीण बहुत बडे पहाड और बनते ।

भोबळ कैलास हरिभाऊ
एस.वाय.बी.ए.

ग्रंथ हमारे गुरु है

ग्रंथ हमारे गुरु है । वे हमें ज्ञान और शिक्षा प्रदान करते है । वे हमें सही और गलत के बीच अंतर करना सिखाते है । वे हमे जीवन जीने का सही मार्ग दिखाते है । ग्रंथों में ज्ञान का भंडार है । वे हमें इतिहास, विज्ञान, धर्म, दर्शन, साहित्य, संगीत और कला आदि के बारे मे जानकारी प्रदान करते है । वे हमें विभिन्न संस्कृतियों और परंपराओं के बारे में सिखाते है ।

ग्रंथ हमे जीवन के विभीन्न पहलुओं के बारे में सिखाते है । वे हमे अपने जीवन को बेहतर बनाने के लिए प्रेरीत करते है । ग्रंथ हमारे लिए एक संपत्ती है । हमें इनकी रक्षा करनी चाहिए और इनका सम्मान करना चाहिए । हमें इनका अध्ययन करना चाहिए और इनसे सीखना चाहिए । ग्रंथो का हमारे जीवन में बहुत महत्त्व है ।

समीर दिनेश शिंदे
टी.वाय.बी.ए.

आधुनिक खेलों का खिलाडी के उपर प्रभाव

खेल एक शारीरिक क्रिया है । जिसके खेलने के तरीकों के अनुसार उसके अलग – अलग नाम होते है । खेल लगभग सभी बच्चों द्वारा पसंद किए जाए है । चाहे वे लडकी हो या लडका । आमतौर पर लोंगो द्वारा खेलो के महत्त्व के विषय मे कई सारे तर्क दिए जाते है । और हरेक प्रकार का खेल शारीरिक, मानसिक, मनोवैज्ञानिक और बौद्धिक स्वास्थ्य के साथ गहराई से जुडा हुआ है । यह एक व्यक्ति के शारीरिक और मानसिक स्वास्थ्य को बनाए रखने में मदद करता है । नियमित रुप से खेल खेलना हमारे मानसिक कौशल्य के विकास में काफी सहायक होता है । यह एक व्यक्ति के मनोवैज्ञानिक कौशल्य में भी सुधार करता है । यह हमारे अंदर प्रेरणा, साहस अनुशासन और एकाग्रता लाने का कार्य करता है । स्कुलों में खेल खेलना और इनमें भाग लेना विद्यार्थियों के कल्याण के लिए आवश्यकता कर दिया गया है । खेल कई प्रकार के नियमों द्वारा संचलित होने वाली एक प्रतियोगी गतिविधी है । खेल सदा ही हमारे बीच लोकप्रिय रहा है । प्राय सभी व्यक्ति कोई न कोई खेल अवश्य खेलते है । किसी का प्रिय खेल क्रिकेट है । तो किसी का फुटबॉल तो किसी का बैडमिंटन आदि । खेल हमारे शारीरिक और बौद्धिक विकास के लिए आवश्यक है । इन खेलों में मस्तिष्क के ज्यादा शरीर का इस्तेमाल होता है ।

खेल एक व्यक्ति को अच्छी भावना प्रदान करता है और स्वस्थ जीवन जीने के लिए प्रेरित करता है । यह व्यक्ति के वृद्धि तथा विकास के साथ ही शरीर के लिए भी उपयोगी होता है । हम नियमित रुप से खेलने के महत्त्व को कभी भी अनदेखा नहीं कर सकते है । यह हमें हमेशा तंदुरुस्त और स्वस्थ रखने के साथ ही मादक पदार्थो की लत अपराध और विकारों की समस्याओं से दुर रखता है ।

ओम गोपीनाथ वाघमारे

परोपकार

परोपकार मनुष्य–जीवन को सार्थक बनाता है । आज तक जितने भी मनुष्य कहलाने योग्य हुए है, जिनके चित्र हम अपने घरो पर लगाते है । या जिनकी हम पूजा करते है । वे सब परोपकारी थे । उनकी इसी परोपकार भावना उन्हे उँचा और महान बनाया है ।

किसी भी व्यक्ति को अपने जीवन में परोपकारी बनाना चाहिए यह एक ऐसी भावना है जो शायद कोई सिखा नही सकता, यह किसी के भीतर खुद आती है । परोपकार मानवता का दुसरा नाम है । हमे बढ–चढ कर इस क्रिया में भाग लेना चाहिए । किसी व्यक्ति की सेवा या उसे किसी भी प्रकार के मदद पहूचाने की क्रिया को परोपकार कहते है । ऐसा उपकार जिसमें कोई अपना स्वार्थ न हो उसे परोपकार कहते है । परोपकार को सबसे बडा धर्म कहा गया है । और करुणा, सेवा सब परोपकार के ही पर्यायवाची है । जब किसी व्यक्ति के अंदर करुणा का भाव होता है तो वह परोपकारी भी होता है ।

परोपकार शब्द पर और उपकार शब्दों से मिल कर बना है जिसका अर्थ है दुसरो पर किया जाने वाला उपकार । कहते है की मनुष्य जीवन हमे इसलिये मिलता है ताकि हम दूसरों की मदद कर सकें । हमारा जन्म सार्थक तभी कहलाता है जब हम अपने विवेक, कमाई या बल की सहायता से दूसरों की मदद करते है ।

एक साधारण व्यक्ति भी किसी की मदद अपने बुद्धि के बल पर कर सकता है । बस समय–समय की बात है, की कब किसकी जरुरत पड जाये । अर्थात जब कोई जरुरत मंद हमारे सामने हो तो हमसे जो भी बन पाए हम उसके लिए करे । यह एक जरुरतमंद, जानवर भी हो सकता है और मनुष्य भी । हमें

बच्चों को शुरु से यह सिखाना चाहिए और जब वे आपको इसका पालन करते हुए देखेंगे, वे खुद भी इसका पालन करेंगे । परोपकारी बनें और दुसरो को भी प्रेरित करें । परोपकार एक ऐसी भावना होती है जो हर किसी को अपने अंदर रखना चाहिए । इसे हर व्यक्ति का अपनी आदत के रुप में विकसित भी करनी चाहिए । यह एक भावना है जिसके तहत एक व्यक्ति की सफलता कहाँ जाता है की क्या उसका हित है और क्या अहित, वह अपनी चिंता किये बगैर नि:स्वार्थ भाव से दूसरों की मदद करता है और बदले में उसे भले कुछ मिले या न मिले कभी इसकी चर्चा भी नहीं करता ।

हमारी भारतीय संस्कृति इतनी धनि है की यहाँ बच्चे को परोपकार की बातें बचपन से ही सिखाई जाती है । अपितू यहाँ कई वंशों से चला आ रहा है ; परोपकार की बातें हम अपने बुजुर्गों से सुनते आये है और यही नहीं इससे संबंधित कई कहाँनिया हमारे पौराणिक पुस्तकों में भी लिखे हुए है ।

नरवडे संदिप दत्तात्रय
एस.वाय.बी.ए.

एक विद्यार्थी एक वृक्ष

पेड हमें अच्छे स्वच्छ हवा, लकडी, फल, ईधन, इमारती और लकडी जैसी महत्त्वपूर्ण चीजें देते है । इनके औषधीय और आध्यात्मिक उपयोग भी है । इन सभी लाभों के लिए हमें बहुत सारे पेंडो की आवश्यकता है । दुर्भाग्य से आजकल व्यवसायों के लिए अधिकाधिक वनों को काटा जा रहा है । जिसे वनों की कटाई कहाँ जाता है इसलिए हमारे लिए यह महत्त्वपूर्ण है कि हम अधिक से अधिक पेड लगाना शुरु करे ।

पेड लगाने में योजना बनाना, बीज या पौधे जमीन में डालना उन्हे पानी देना और उनकी देखभाल करना शामिल है । वायु, प्रदुषण, ग्लोबल वार्मिंग और मानवीय कार्यो के कारण होने वाले जलवायु परिवर्तन जैसी चीजो के कारण हम गंभीर समस्याओं का सामना कर रही है । यही कारण है कि पेड लगाना इतना महत्त्वपूर्ण है । यह सिर्फ उस चीज के बारे में नही है । जिसकी हमें अभी आवश्यकता है । बल्कि यह सुनिश्चित करने के बारे में भी है कि अगली पीढी का भविष्य अच्छा हो ।

सरल शब्दों में पेड लगाना अपने बाद आने वाले लोगों के लिए बेहतर जीवन में निवेश करने जैसा है । पेड हमारे लिए जीवन समर्थन प्रणाली की तरह है । जो हमें हर दिन उपयोग की जाने वाली कई चीजे प्रदान करते है । जैसे रबर, लकडी, कागज और हमारे द्वारा खाया जाने वाला भोजन । अपने पर्यावरण को विविध और स्वस्थ बनाए रखने के लिए अधिक पेड लगाकर मदद करना हमारा काम है । किसी क्षेत्र में अधिक हरियाली और पौधे जोडने के लिए पेड लगाना महत्त्वपूर्ण है । पेड, जानवरों और पौधों के लिए घर है । और पौधे जोडने के लिए पेड लगाना महत्त्वपूर्ण है । पेड जानवरों और तो हम उनके घरों को छीन रही है । यदि हम बहुत सारे पेड लगाए तो काटते है । तो हम उनके घरों को छीन रहें है । यदि हम बहुत सारे पेड लगाएँ तो इससे हमारी अर्थव्यवस्था को भी बढाने में मदद मिल सकती है ।

पेड लगाकर हम अपने ग्रह को ग्लोबल वार्मिंग और जलवायु परिवर्तन के बुरे प्रभावों से बचा सकते है । सरकार लोगों को इसमें शामिल करने की कोशिश कर रही है । और एनजीओ जैसे समुह भी मदद कर रहे है । चिपको आंदोलन पेडों को बचाने के लिए लोगों कि मिलकर काम करने का एक अच्छा उदाहरण है ।

स्कूल और कॉलेज चाहते है की छात्र समझे कि पेड़ो की देखभाल करना कितना महत्त्वपूर्ण है । यह सिर्फ बडे समूहो

का काम नहीं है । यह सुनिश्चित करने के लिए कि हमारे पास एक स्वस्थ घर है । हममें से प्रत्येक को भाग लेगे और पेड लगाने की आवश्यकता है ।

जीवन का वास्तविक अर्थ पेड लगाना है । भले ही हमें उनसे व्यक्तिगत रुप से कोई लाभ न हो । जब हम पेडो का बुद्धमानी और सावधानी से उपयोग करते है । तो हमारी पास पृथ्वी पर सबसे महत्त्वपूर्ण चीजो में से एक है । लोग अक्सर पेडों को पृथ्वी के फेफडे कहते है और ऐसा इसलिए है । क्योंकि वे जीवन के लिए महत्त्वपूर्ण है । पेडो के बिना, पृथ्वी पर जीवन नहीं होता पेड-पौधे कई तरह से पर्यावरण को स्वस्थ रखने में बहुत योगदान देते है ।

इस बारे में बात करना अत्यंत महत्त्वपूर्ण है ।

धनश्री बाळू गोफणे

नक्सलवाद

नक्सलवाद भारतवर्ष का प्रगतीशीलों का एक हिंसा भरा आंदोलन है । यह एक प्रगतशील आंदोलन है । यह भारतवर्ष में बराबरीकी माँग करता है । जब सरकार समता नही ला पायी तो नवयुवकोंन हथियार उठा लिया । यह आंदोलन धनीयोका धन छीन लेने मे विश्वास करता है । यह अपने उद्देश की प्राप्ति के लिए हिंसा का प्रयोग औचित्यपुर्ण मानता है । यह सत्ता मे भी भागीदारी चाहता है । यह भारत के गरिबों का एक प्रभावशाली आंदोलन है । यह मार्क्सवाद के उसुलों पर चलता है ।

यह एक राजनितीक आंदोलन है । सभी प्रगतशील पार्टियो का इसे समर्थन प्राप्त है । यह भारत के ८०% गरीब लोगों को उन्नति और विकास का समर्थक आंदोलन है । यह भुमिहीनों को भुमी दिलाने का पक्षधर आंदोलन है । यह अमिरो के खिलाफ आंदोलन है । यह समाज मे सबकी बराबरी का पक्षधर है ।

इसका स्वरुप क्रांतीकारी है । यह शोषण का विरोध करता है । यह शोषकों का विरोध करता है । हिंसा को नक्षलवाद अपना हथियार मानता है । यह पुरे भारतवर्ष मे फैला हुवा है । पुंजीपतियों, उद्योगपतियों एवं व्यापारीयों को अपना दुश्मन मानता है । हिंसा का सहारा लेना छोड दे तो हम ऐसी प्रगतशीलता संवर्धन करेंगे यह पुरे भारतवर्ष मे फैला आंदोलन है वह खत्म होगा । यह नवयुवोकों का आंदोलन है । भारत कि सरकार इस आंदोलन से डरती है । बिहार सरकार भी इसके विरोध कदम उठाने मे हिचकिचाती है । यह आंदोलन बिहार, उत्तरप्रदेश, बंगाल, छत्तीसगड, आंध्रप्रदेश, केरल, झारखंड, महाराष्ट्र आदि राज्यों में अपनी जडे मजबुत कर चुका है । अन्य राज्योमें इस आंदोलन ने अपनी पहुच बना ली है । १९६० ई मे नक्सलवाद आंदोलन का प्रारंभ बंगाल के एक किसान आंदोलन के रुप में हुआ था १९६७ ई. मे इसे नक्सली आंदोलन कहा गया । १९६९ मे मार्क्सवादी पार्टि का गठन हुआ ।

नक्सलवादी आंदोलन के तीन उद्देश थे । खेत जोतनेवालों को खेत का मालिकाना हक मिले । विदेशी पुंजीका देश से खात्मा हो और वर्ग एवं जाति के विरुद्ध संघर्ष छेडा जाए । इसकी नई खाई बन गयी - पीपुल्स वार ग्रुप, मोओवादी

कम्युनिस्ट सेंटर, भारत कम्युनिस्ट पार्टि और रिवोल्युशनरी डेमोक्रेटिक फ्रंट नक्सली हिंसा के कारण देश मे हजारों मौतें हो चुकी है ।

सरकार हिंसा का विरोध हिंसा के सहारे कर रही है । सरकार नक्सलियों और आधारभूत ढाँचे तथा सहायक प्रणाली के विरुद्ध एक समन्विक प्रभावी पुलीस कार्यवाही को प्रभावी बनाने के लिए समुन्नत सुचना संग्रह और साझा तंत्र का निर्माण कर इस आंदोलन को समुल नष्ट कर देना चाहती है । इस लिए नक्सली सरकार के बातचित के धोखे मे नही पडते है ।

नक्सलवाद आंदोलन हिंसा संचलित होने के कारण दबता – उगता – जोणित होता चल रहा है । यह आंदोलन कभी मरेगा नहीं, लेकीन यह भी उतना ही सत्य है कि जनतंत्र में हिंसा के लिए कोई स्थान नही है ।

किर्ती मनोज सुर्यवंशी
एस.वाय.बी.ए.

पर्यावरण संवर्धन

पर्यावरण विभिन्न तत्वों का नाजूक संतुलन है । वह पृथ्वी पर जीवन को बनाए रखता है । इसमें वायुमंडल, जलमंडल और जीवमंडल शामिल है । ये घटक विभिन्न प्रकार के जीवों के लिए मिलकर काम करते है । हालाँकि मानवीय गतिविधियों ने इस संतुलन को बाधित कर दिया है, जिससे प्रदूषण, वनों की कटाई और जलवायू परिवर्तन जैसी पर्यावरणीय समस्याएँ हो गई है ।

प्रदूषण पर्यावरण के लिए बडा खतरा है । वायुमंडल में हानिकारक गैसों और कणों के छोडे जाने के कारण होने वाला वायु प्रदूषण, हमारे द्वारा साँस लेने वाली हवा की गुणवत्ता को प्रभावित करता है । जल निकायों मे प्रदूषण को छोडे जाने से उत्पन्न जल प्रदूषण, जलीय जीवन और मानव स्वास्थ के लिए खतरा पैदा करता है । मिट्टी मे विषाणु पदार्थों के जमा होने के कारण होने वाला मृदा प्रदूषण, पौधों की वृद्धी को प्रभावित करता है । हमारे द्वारा खाए जाने वाले भोजन को दूषित करता है ।

वनों की कटाई और कृषी और शुद्धीकरण के लिए वनों की कटाई, निवास स्थान पुकसान और जैव विविधता मे गिरावट मे योगदान करती है । ग्रीनहाऊस और उत्सर्जन में वृद्धी से प्रेरीत जलवायु परिवर्तन, बढते तापमान कारण होता है, जलीय परिस्थितिकी तंत्र के स्वास्थ और मानव उपयोग के लिए स्वच्छ पाणी की उपलब्धता को खतरो मे डालता है ।

स्थानमंडल या पृथ्वी की ठोस बाहरी परत, पौधों और जानवरो के जीवन को सहारा देने के लिए आवश्यक है । कृषि और शहरी क्षेत्रों के विस्तार से प्रेरीत वनों की कटाई के परिणामस्वरुप निवास स्थानो की हानी और जैव विविधता का ऱ्हास होता है । अस्थिर कृषि पद्धतियों के कारण होने वाला मृदा अपरब्न, भूमि की गुणवत्ता को और भी खराब कर देता है ।

जीवमंडल में सुक्ष्म जीवाणुओं से लेकर विशाल वृक्षों और राजसी जानवरों तक सभी जीवित जीव शामिल है । इनमें से प्रत्येक घटक नाजुक संतुलन बनाए रखनें मे महत्त्वपूर्ण भुमिका निभाता है जो जीवन के विभिन्न रुपों की पनपनें की अनुमती देता है ।

नायट्रोजन, ऑक्सिजन और कार्बन डाईऑक्साईड जैसी गैसों से बना वातावरण, पृथ्वी के चारों और एक सुरक्षात्मक परत बनाता है । हालाँकि मानवीय गतिविधियों विशेष रुप से जीवाश्म इंधन जलाने से वायुमंडल मे बढती मात्रा है, गर्मी फँसती है और वैश्वीक तापमान मे वृद्धी होती है ।

जलवायु परिवर्तन की परिणामों मे बर्फ का पिघलना, समुद्रस्तर के स्तर मे वृद्धी और अधिक लगातार और गंभीर

मौसमी की घटनाएँ शामील है ।

जलमंडल मे पृथ्वी पर महासागरों और नदियों से लेकर झीलों और भुजल तक सभी जल निकाय शामिल है । जलप्रदूषण जो मुख्य रुप से औद्योगिक, कृषि अपवाह और अनुचित अपशिष्ट निपटान के चरन मे मौसम की घटनाओं और परिस्थितीक तंत्र मे व्यवधान का कारण बनता है ।

इन चुनौतियों से निपटने के लिए व्यक्तियों और समुदायों के लिए टिकाऊ प्रथाओं को अपनाना आवश्यक है । इसमें जीवाश्म ईंधन के उपयोग को कम करना, पानी का संरक्षण करना, जिम्मेदार अपशिष्ट प्रबंधन का अभ्यास करना और संरक्षण प्रयासों का समर्थन करना शामिल है ।

अविनाश आर. पवार
एस.वाय.बी.ए.

भारत का आंतरराष्ट्रीय व्यापार में योगदान

''मेरे देश की धरती । यहाँ उगते हिरे मोती ।
मेरी देश की धरती ।''

भारत पहले से ही आर्थिक स्तर पर एक स्वयंपुर्ण देश है । आंतरराष्ट्रीय व्यापार वस्तुओं और सेवाओं का आंतरराष्ट्रीय आयात और निर्यात । सेवाओं में पिरवहन, बीमा, बैकिंग, यात्री खर्च जैसी चीजें शामील है । वस्तुओं के व्यापार को 'दृश्य व्यापार' और सेवाओं के व्यापार को 'अदृश्य व्यापार' भी कहा जाता है । शुरुआती दिनों में विभिन्न देशों के बिच आदान प्रदान केवल वस्तुओं तक ही सिमीत था । अठारहविं सदी के अंत से सेवाओं और पूंजी का तेजी से आयात और बिर्यात होने लगा ।

पंद्रहवी शताब्दी तक आंतरराष्ट्रीय एवं आंतरिक वित्तीय लेन–देन सीमित थे । उत्पादन का ध्यान मुख्यत: हस्तशिल्प पर था । साधारण उपकरणों की सहायता से छोटे पैमाने पर वस्तुओं का उत्पादन किया जाता था । समाज के अधिकांश लोगों को केवल भोजन, वस्त्र और आवास की दैनिक आवश्यकतों को पुरा करने के लिए ही मिलता था । सरदार बडे निर्माता, पुजारी जैसे मुठ्ठी भर परिवार अमिर थे । घरेलू व्यापार उन्हे विलासिता की अपुर्ती करने तक ही सीमित था । रेशम, कांच के बर्तन, सोने और चांदी के बर्तन, शराब, इत्र आदि एक देश से दुसरे देश में बेचें जाते थे । समाज के अधिकांश लोग इन्हें वहन नहीं कर सकते थे । इस काल तक अधिकांश व्यापार आंतरिक था ।

मध्य युग के अंत तक, दुनिया धीरे – धीरे बदल रही थी । पंद्रहवी शताब्दी के अंत मे, आर्थिक जीवन, विशेषकार व्यापार में एक क्रांती आई । व्यापार का आचार विश्व के कोने–कोने तक पहुँचा । इस बढ़ती आंतरराष्ट्रीय में तीन चीजों ने योगदान दिया । उस समय समाज की बौद्धीक जागृती, नए क्षेत्रो की खोज और जनसंख्या में भारी वृद्धी हुई ।

आंतरराष्ट्रीय व्यापार में वृद्धी आने का बढ़ती जनसंख्या यह एक महत्त्वपुर्ण कारण था । १९ वी सदी में, युरोपीय देशों ने नए उपनिवेश स्थापित करके और दु–दराज के क्षेत्रों पर विजय प्राप्त करके अपने साम्राज्य का विस्तार करना जारी रखा । इस शाही विस्तार करना जारी रखा । इस शाही विस्तार का परिणाम आंतरराष्ट्रीय व्यापार में वृद्धी थी । इस व्यापार की प्रकृती मुख्य रुप से निर्दिष्ट देश से कच्चे माल का आयात और उस देश में तैयार माल का निर्यात था । आंतरराष्ट्रीय व्यापार का यह रुप लंबे समय तक जारी रहा । यह

पुँजी मुख्य रुप से परिवहन वाहनों, खनिजों और रबर, चाय, कॉफी, जुट आदि के बागानों में निवेश की गई थी । इसी क्षेत्र पर हमारा निश्चीत रुप से गॅरंटी थी । प्रथम विश्व युद्ध के बाद की अवधी मे यह गती बढ़ गई । उसी प्रगती को एक बड़ा झटका महामंदी के दौरान लगा । महामंदी के बाद व्यापार में फिर से तेजी आ गई और फिर से भारत दुसरों देशों के साथ व्यापार तेजी से बढ गया । और भारत जब द्वितीय महायुद्ध के दौरान भारत के आंतरराष्ट्रीय व्यापार पर बाधा आ गई । और भारत फिर से महामंदी की ओर चला गया विश्वयुद्ध खत्म होने के बाद देश ने और एक अच्छी करवट ले लिया । और देश धिरे धिरे आंतरराष्ट्रीय व्यापार की ओर कदम बढ़ाने लगा ।

तभी हमारे देश में हरीत क्रांती आग गई । देश ने गेहू, दुध, अनाज और विभिन्न तरह के खनिजे जैसे मैगनिज, दगडी कोल और कपास और फल जैसे आदी वस्तुओं का तेजी से उत्पादन बढने लगा । तभी भारत अपने देश को पुरा अनाज बाँटकर भी जो अनाज और फलो को परदेशों मे व्यापार करने लगा । आज भी भारत ने आंतरराष्ट्रीय स्तर पर व्यापार में अपनी मजबुत पकड बना ली है ।

भारत देश अपनी आवश्यकता से अधिक उत्पादनल करे अधिकांश वस्तुओं का निर्यात करता है । ऐसी वस्तुए जिसका वह आसानी से उत्पादन कर सकता है । और विदेशों में उन वस्तुओं की किमत ज्यादा है ।

आज इसी आंतरराष्ट्रीय व्यापार से भारत एक मजबुत अर्थ-व्यवस्था बन गई है । व्यापार की दृष्टी से देखा जाएँ तो भारत को महत्त्वपूर्ण देशों मे भी स्थान दिया गया है ।

''भारत ही एक ऐसा एकमात्र देश है उनकी सभी धार्मिक विविधता, भाषिक विविधता, प्राकृतिक विविधता, भौगोलिक विविधता है । पर इतना होने के बाद भी उनके विविधताओं में भी एकता है । इसे हमें गर्व है ।

''इसलिए हमें गर्व है की हम भारतीय है ।''

काजल रावसाहेब ठाणगे
एस.वाय.बी.ए.

एक विद्यार्थी एक झाड ...

हम पेडों के बिना किसी दुनिया की कल्पना नही कर सकते क्योंकि उनके बिना कोई दुनिया नही होगी । पेड़ पृथ्वी ग्रह पर सबसे आवश्यक में से एक है । वे जिवित प्राणी जिस हवा में सांस लेते है उसे साफ करने के लिए लगातार काम करते है । इसके अलावा वो हमे, असंख्य उपहार देकर दुनिया में रहने के लिए एक बेहतर जगह बनाते है । पेडों पर यह निबंध आपको यह समझने मे मदत करेगा कि वे हमारे लिए कितने महत्त्वपूर्ण है । पेड़ हमरे ग्रह पर सबसे महत्त्वूपर्ण चीजों मे से एक है । वे मनुष्य के स्वास्थो को बेहतर बनाने और और उन्हे फिट और खुश रखने में मदत करते है । आप इसे उन लोगो में देख सकते है जो पेड़ो से घिरे हुए है, बजाय उन लोगो मे जो पेड़ो से घिरे हुए नही है । इसके अलावा हम सभी को अपने उपर उपकार करने के लिए पेड़ो पर निर्भर है, वे नही है । जीवन के कई माइनो मे

इनका अत्यधिक महत्त्व है । सबसे पहले वे हमे, ताजी हवा देते है । यह हमे खुलकर सांस लेने और स्वास्थ जीवन जीने की अनुमती देता है । इस प्रकार पेड़ो से हमे भोजन भी मिलता है । दुसरी और, वे हमे छाया और आश्रय प्रदान करते है । हम सुरज की गर्मी और बारिश से अपनी रक्षा करते है । सबसे महत्त्वपुर्ण बात यह है की हमारी बहुतसी औषधियाँ पेड़ो से ही आती है । पेड़ो के अर्क से इन दवाओं को बनाने मे मदत मिलती है, न केवल ये औषधियाँ, बल्की पेड़ो मे भी औषधीय गुण होते है ।

जिनका हम कई तरिकों से उपयोग कर सकते है । जब हम पेड़ो के आसपास होते है, तो हम शांती और सुकुन महसुस कर सकते है । इसी तरह इनकी उपस्थिती हमे आराम करने में मदत करती है । वे तापमान को भी नीचे लाते है और धुप या गर्मी के दिनों रक्षक होते है । साथ ही पेड़ जल संरक्षण के साथ–साथ मिट्टी के कटाव को भी रोकने का काम करते है । इस प्रकार विभिन्न तरिको से उनका अत्यधिक महत्त्व है, जिसे पेड़ो पर निबंध हमें समझने मे मदत करेगा ।

पेड़–पौधे न केवल इंसानो के लिए बल्कि जानवरो के लिए भी महत्त्वपूर्ण है । हमे पेड़ो को बचाने के लिए अपना सर्वश्रेष्ठ प्रयास करना चाहिए । ताकि हर कोई अच्छा जीवन जी सके । सबसे पहले हमे, कागज बर्बाद नही करना चाहिए . कम कागज के उपयोग से पेड़ कम कटेंगे । इसके अलावा नई किताबे खरीदने के बजाय किताबे उधार लेना और साझा करना बेहतर है । आपको कागज की खत्म मे मदत मिलेगी, इसी तरह आप अपनी पुरानी किताबे भी उन लोगो को दान कर सकते है जिन्हे उनकी जरुरत है । इससे ग्रह और जरुरतमंदो, दोनो को मदत मिलेगी ।

इसके अलावा अधिक से अधिक पेड़ लगाए । अधिक पेड़ लगाना वास्तव मे ग्रह की मदत कर सकता है । क्योंकि यह समय की मांग है । साथ ही बच्चों को जंगलो के महत्त्व से अवगत करने के लिए जंगलो का भ्रमण करे । हम सभी अपना योगदान दे सकते है और दुनिया को एक हरा–भरा स्थान बना सकते है ।

निष्कर्षत: पृथ्वी ग्रह पर जीवन के हर रुप के लिए पेड़ बहुत महत्त्वपूर्ण है यदि हमारे पास पेड़ नही है तो जीवित रहना बहुत मुश्कील है ।

वास्तव मे सभी प्रजातीयों, पेड़ो के बिना इसे बनाने में सक्षम नही होंगी । इसलिए हमे अपनी आने वाली पिढीयों को एक बेहतर और हरित दुनिया देने के लिए पेड़ो को बचाने और अधिक से अधिक पौधे लगाने के लिए लगातार काम करना चाहिए । हमारे जीवन मे पेंड़ महत्त्वपूर्ण है क्योकी वे हमे बहुत सारे लाभ देते है । जिस हवा में हम सांस लेते है । पेड से लेकर जो फल हम खाते है, वह सब हमे पेड़ो से ही मिलता है । इसी तरह वे जल संरक्षण और मिट्टी के कटाव को रोकने के लिए भी काम करते है । वह दुसरी और पेड़ो से हमे कई औषधीया भी मिलती है ।

पेड़ो पर निबंध आपको यह सिखने को मदत कर सकता है कि पेड़ो का संरक्षण कैसे किया जाए । कागज बचाए और आप पेड़ बचाएंगे । इसी तरह फर्निचर खरिदते समय लकडी के विकल्प खरीदने का प्रयास करे । दुसरी ओर दैनिक जीवन में कागज के तौलिए या टिश्यु का अत्यधिक उपयोग न करें । पुरानी किताबो को फेंके नही बल्की उन्हे दान करें । ताकी कागज और अंतत: पेड़ो को बचाया जा सके ।

इसलिए हम सभी छात्रो को यह मन मे निश्चय करना चाहिए की एक छात्र, एक – पेड़ लगाना चाहिए ।

दर्शन दशरथ रोकडे
एस.वाय.बी.ए.

संस्कार

मानवी जीवन में शिक्षा एवं संस्कारो का बडा महत्त्व माना गया है । मानव तथा पशु जीवन में यही मूलभूत अंतर है क्योकि मनुष्य संस्कारों की परंपरा के मध्य अपना जीवन व्यतित करता है । वह सामाजिक बंधनों को स्वीकार कर उनकी परिधि में कार्य करता है जबकि पशुओं के मामले में ऐंसा कुछ नही है । हमारे देश की महान संस्कृति की एक देन संस्कार भी है । जिनका प्रत्येक व्यक्ति के जीवन के आभूषण समझे गये है । एक तरह से संस्कार जीवन के आभूषण समझे गये है । व्यक्ति का समाज में मूल्य तथा सम्मान बहुत बढ़ जाता है । जिस तरह हीरे एवं सोने का खनन के समय कई अवशिष्टों के साथ धूल, मिट्टी से सना होता है । उसे अच्छी तरह साफ किया जाता है । फिर उसे तरासने के बाद ही चमक मिलती है । हीरे को तरासने के बाद उसकी महीन घिसाई की जाती है । उसके बाद ही वह पत्थर हिरा बनता है । हमारे लिए बहुमुल्य आभूषण तैयार किए जाते है । हिरे के कीमत संस्कारों के बाद ही बढ़ती है । संस्कारों के बिना उसकी कोई किमत नहीं रह जाती है । प्रकृति की छोटी से छोटी वस्तु से लेकर बडी से बडी चीज से उपयोग में लाने के लिए संस्कारों की आवश्यकता पडती है । जिस अन्न से हमारी काया बनती है । उसे खेत में बोने के बाद दाने निकालकर उसका प्रसंस्करण कर चक्की से आटा पीसने के बाद ही यह हमारे लिए रोटी बनाने योग्य बनता है । ये समस्त संस्कार के उदाहरण है ।

हमने इतिहास में ऐसे कई विलक्षण उदाहरणों को देखा है । जिन्होंने जीवन की शुरुआत में ही माँ–बाप अथवा अपने गुरुजनों के आचरण से प्रभावित होकर संस्कारवान बनकर अपना नाम बनाया है । वीर भारत में ऐसे कोई विलक्षण उदाहरणों को देखकर ही महान वीर बन सका जो आगे जाकर महान सम्राट बने और हमारे देश का नाम भी उन्ही के नाम पर पडा था । जीजाबाई के कारण ही छत्रपती शिवाजी जैसे देशभक्त हुए । ध्रुव अपनी माताजी के संस्कार उन्ही की प्रेरणा के चलते अमर हुए । महाभारत के महान योद्धा अभिमन्यु के जीवन पर उनके माता पिता के संस्कारों का बडा असर रहा जिसके चलते उन्हें महान यौद्धाओं में गिना जाता है ।

संत महात्मा बने है । उनके जीवन निर्माण संस्कार के ही परिणाम है । आदरणीय स्वामी विवेकानंद का जीवन संस्कार से चरित्र निर्माण का बेहतरीन अनुभव है । व्यक्ति में जितने अधिक अच्छे संस्कार हो उनका चरित्र उतना ही अच्छा बन जाता है । जिस व्यक्ति में बुरे संस्कारो की प्रबलता अधिक होती है । उनका चरित्र हीन बन जाता है । कोई इंसान अच्छे विचार रखे सत्कर्म करे तो उसके विचारो एवं संस्कारों से आने वाली पिढीयाँ संस्कारित होगी और यह युवा पीढी में बढ़ते बुरे संस्कारों को रोकने में प्रभावी हो सकता है । संस्कारों और जीवन के संबध में महर्षि अरविंद के विचार एवं सत्कार्यो से आनेवाली पुश्ते संस्कारित जीवन के अस्तित्व के साथ आरंभ होते है । अत: श्रेष्ठ संस्कार को अपनाने वाले मनुष्य में दैवीय गुणों का जन्म होता है ।

ध्रुव अपनी माताजी के संस्कार उन्हीं की प्रेरणा के चलते अमर हुए । महाभारत के महान योद्धा अभिमन्यु के जीवन पर उनके माता पिता के आदर्श संस्कारों का बडा असर रहा है । संस्कार परम्परा के कारण मानव में दैवीय गुण उत्पन्न हो जाते है, अब तक जितने भी संत महात्मा बने है । उनके जीवन निर्माण संस्कार के ही परिणाम है । व्यक्ति में जितने अच्छे संस्कार हो उनका चरित्र उतना ही अच्छा बन जाता है । जिस व्यक्ति मे बुरे संस्कारों की प्रबलता अधिक होती है । उसका चरित्र हीन बन जाता है । संस्कार शब्द का मूल अर्थ है शुद्धीकरण यानि वे कृत्य जिनसे एक बालक को समुदाय का योग्य सदस्य बनाने के लिए शरीर, मन और मस्तिष्क से पवित्र किया जाए । इन संस्कारों से जन्म से ही बच्चे अभीष्ट गुणों को विकसित किया जा सकता है ।

वैशाली दिलीप आंधळे
टी.वाय.बी.ए.

मेरी माटी, मेरा देश

१) मेरी माटी, मेरा देश :-

मेरी माटी मेरा देश यह एक ऐसी महत्त्वपुर्ण पहल है जिसका उद्देश देश की समृद्धि और विकास के प्रति समर्पण दिखाना है । यह अभियान भारतीय समाज के हर व्यक्ति को उनके देश के प्रति कर्तव्यों की प्राथमिकता के प्रतिक के रुप में स्वीकार करता है ।

२) मेरी माटी, मेरा देश का महत्त्व :-

हमारा देश अपने सांस्कृतिक धरोहर, विधिता और महान व्यक्तियों की विरासत से समृद्ध है । ''मेरी माटी, मेरा देश'' अभियान हमें याद दिलाता है कि हमारी मातृभुमि के प्रति हमारी जिम्मेदारी बढ गयी है । और हमें इसे सुरक्षित और समृद्ध बनाने के लिए योगदान करना होगा ।

३) मुख्य उद्देश :-

इस अभियान का प्रमुख उद्देश भारतीय समाज को सशक्त और समर्पित बनाना है । यह अभियान महिला सशक्तिकरण, गरिबी और भुखमरी की समस्याओं का समाधान और स्थायी विकास के माध्यम से देश को नए उँचाइयों तक पहुँचाने के लिए निरंतर प्रयास करता है ।

४) महत्त्वपुर्ण कदम :-

१. महिला सशक्तिकरण :-

अभियान के अंतर्गत महिलाओं को उनके अधिकारों और कर्तव्यो की जागरुकता दिलाई जाती है, ताकि वे समाज में अपनी भुमिका का सच्चा समर्थक कर सकें ।

२. गरिबी और भुखमरी का निवारण :-

यह अभियान गरिबी और भुखमरी की समस्याओं को हल करने के उपयों की और सार्थक कदम उठाता है, जिससे समाज में समृद्धि और समानता महसुस हो सके ।

३. स्थायी विकास :-

''मेरी माटी, मेरा देश'' अभियान धीरे-धीरे और स्थायी विकास की दिशा में कदम बढाने का प्रयास करता है, जो सिर्फ आज के ही लिए नही बल्कि आने वाली पीढियों के लिए भी सार्थक हो ।

५) मिट्टी का महत्त्व :-

मिट्टी हमारे जीवन का आधार होती है । हम सभी उसी मिट्टी से बने हुए है और उसी मिट्टी में लिपटे रहते है । मिट्टी ही हमे आहार प्रदान करती है । जिसके बिना हमारा जीवन संभव नही है । विभिन्न प्रकार की फसलें जैसे की अनाज, दाल, सब्जियाँ आदि मिट्टी में ही उगती है और हमें पोषण प्रदान करती है ।

६) भारतीय मिट्टी की विविधता :-

भारत विविधता में बटा हुआ एक देश है, और यह विविधता उसकी मिट्टी में भी प्रकट होती है । भारत की मिट्टी अनेक प्रकार की होती है । कानौनी, लाल, मिट्टीलोई, बालू, कच्ची बारेन आदि । हर प्रकार की मिट्टी का अपना महत्त्व होता है । और उसमें अपनी खासियतें होती है । यहि विविधता हमारे देश को खेती-बाडी, उद्योग आदी में भी आवश्यक सहायक होती है ।

७) मिट्टी का सांस्कृतिक महत्त्व :-

भारतीय संस्कृति में मिट्टी का विशेष महत्त्व है । हमारे पुर्वज ने मिट्टी को देवी माँ की भाँति पुजा है और उसे अपने जीवन में अत्यधिक महत्त्व दिया है । मिट्टी से बने उनके आवश्यक उपकरण, घर, खिलौने आदि हमारी संस्कृति की महत्त्वपुर्ण हिस्सा है ।

८) जैव विविधता का आदान – प्रदान :–

भारत की मिट्टी में अद्वितीय जैव विविधता होती है । यहाँ पर विभिन्न प्रकार की वनस्पतियाँ उगती है । जो हमारे पर्यावरण को संतुलित रखने में महत्त्वपुर्ण भुमिका निभाती है ।

९) सामाजिक एवं सांस्कृतिक महत्त्व :–

मिट्टी का समाज में विशेष महत्त्व होता है । किसान जन जीवन में मिट्टी के बिना कुछ भी संभव नही होता । भारतीय सांस्कृतिक मे कई पर्वों और त्योहारों में भी मिट्टी का महत्वपुर्ण योगदान होता है । जैसे कि दिवाली में मिट्टी के दिपक, होली में रंगो की मिट्टी आदि ।

निष्कर्ष :–

''मेरी माटी, मेरा देश'' अभियान हमें हमारे देश हमारे देश के प्रति कर्तव्यों का महत्त्व समझाता है और समर्पित और सशक्त नागरिक बनने की प्रेरणा प्रदान करता है ।

हम सभी को इस अभियान का सकारात्मक समर्थक करके अपने देश के उत्थान में योगदान करना चाहिए ।

सागर सुखदेव घनदाट
टी.वाय.बी.ए.

पर्यावरण संवर्धन

पर्यावरण की खातीर अगर हो सके तो

ना सुख बाट सको ना दुख बाट सको,
लेकीन पर्यावरण के खातीर कोशिश करो एक पेड़ भी न काट सको ।
ना दौलत कमा सको ना शौहरत कमा सको,
लेकीन पर्यावरण के खातीर कोशिश करो एक पेड़ तो लगा सको ।
ना दान कर सको ना धर्म कर सको,
लेकीन पर्यावरण के खातीर कोशिश करो कि जल को गंदा ना कर सको ।
ना मोटार ले सको ना स्कूटर ले सको,
लेकीन पर्यावरण के खातीर कोशिश करो कि
इस साफ हवा को गंदा ना कर सको ।

चंद्रशेखर अरुण अल्हाट
टी.वाय.बी.ए.

विभागीय अहवाल

ग्रंथ हे ज्ञानाचे भांडार आहेत,

जे आम्हाला जिवन जगण्याचा मार्ग दाखवितात .. !

- महात्मा गांधी

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विभागाचे नाव	अ.क्र.	विभागाचे नाव
१.	मराठी विभाग	१६.	राष्ट्रीय सेवा योजना
२.	हिंदी विभाग	१७.	राष्ट्रीय छात्र सेना
३.	इंग्रजी विभाग	१८.	अ‍ॅन्टी रॅगिंग
४.	इतिहास विभाग	१९.	विद्यार्थी विकास मंडळ
५.	भूगोल विभाग	२०.	सांस्कृतिक विभाग
६.	राज्यशास्त्र विभाग	२१.	आजी–माजी विद्यार्थी पालक मेळावा
७.	क्रीडा विभाग	२२.	शिस्तपालन कमिटी
८.	वाणिज्य विभाग	२३.	विद्यार्थीनी मंच अहवाल
९.	रसायनशास्त्र विभाग	२४.	कॉम्पिटिटिव्ह एक्झामिनेशन सेंटर, करिअर कट्टा, सॉफ्ट स्किल आणि पर्सनॅलिटी डेव्हलपमेंट समिती
१०.	भौतिकशास्त्र विभाग		
११.	प्राणीशास्त्र विभाग		
१२.	वनस्पतीशास्त्र विभाग	२५.	प्लेसमेंट सेल रिपोर्ट
१३.	गणित विभाग	२६.	सायन्स असोसिएशन
१४.	इलेक्ट्रॉनिक विभाग	२७.	परीक्षा विभाग व मूल्यमापन विभाग
१५.	ग्रंथालय विभाग		

मराठी विभाग

मराठी विभागामध्ये सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख म्हणून प्रा.लक्ष्मण कोठावळे व सहाय्यक प्राध्यापक प्रा.श्रीकांत आल्हाट कार्यरत आहेत.

१) दि. १२/०९/२०२३ रोजी मा.श्री.दत्तात्रय कुलट, टाकळी खातगाव, ता.नगर यांच्या शुभहस्ते मराठी वाङ्मय मंडळाचे उद्घाटन झाले या प्रसंगी त्यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

२) दि. १२/०१/२०२४ रोजी 'मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा' निमित्त सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ मराठी अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष मा.डॉ.संदीप सांगळे यांचे 'वाचन संस्कृती' या विषयावर व्याख्यान झाले.

३) दि. २८/०१/२०२४ रोजी निबंधलेखन, सुंदर हस्ताक्षर स्पर्धा आणि काव्यलेखन स्पर्धा घेण्यात आली.

४) दि. २७/०२/२०२४ रोजी कवीवर्य कुसुमाग्रज जन्मदिनानिम्ति 'मराठी राजभाषा दिन' साजरा करण्यात आला याप्रसंगी ग्रामीण कादंबरीकार प्रा.अरुण नरसाळे यांनी 'माय मराठी' या विषयावर विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे

१) शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये ९ शाळा, महाविद्यालयांमध्ये व्याख्याने दिली.

२) दि. ०५/०१/२०२४ रोजी नारायणगाव महाविद्यालयात झालेल्या राज्यस्तरीय कार्यशाळेत 'नवीन शैक्षणिक धोरण आणि मराठी भाषेपुढील आव्हाने' या विषयावर विषयतज्ञ म्हणून मार्गदर्शन केले.

३) दि. २५/०२/२०२४ रोजी ज्ञानज्योती बहुउद्देशीय संस्था, टाकळीभान, ता.श्रीरामपूर या संस्थेने दुसरे मराठी ग्रामीण साहित्य संमेलनामध्ये उत्कृष्ट मराठी अध्यापन सेवा कार्य गौरव हा राज्यस्तरीय पुरस्कार देऊन सन्मानित केले.

४) दि. ०८/०२/२०२४ रोजी 'नवीन शैक्षणिक धोरण' या विषयावर आपल्या महाविद्यालय झालेल्या राष्ट्रीय कार्यशाळेत 'नवीन शैक्षणिक धोरण आणि संतांचे मूल्यशिक्षण' या विषयावर शोधनिबंध सादर केला.

५) दि. २४/०२/२०२४ रोजी 'विज्ञान आणि पर्यावरणील शाश्वत विकासाच्या सीमा' या विषयावर आपल्या महाविद्यालयात झालेल्या राष्ट्रीय कार्यशाळेत 'संत साहित्यातील पर्यावरण' या विषयावर शोधनिबंध सादर केला.

प्रा. श्रीकांत आल्हाट

१) दि. ०५/०१/२०२४ रोजी नारायणगाव महाविद्यालयात झालेल्या राज्यस्तरीय कार्यशाळेत 'नवीन शैक्षणिक धोरण आणि मराठी भाषेपुढील आव्हाने' या विषयार विचार मांडले.

२) दि. ०८/०२/२०२४ रोजी 'नवीन शैक्षणिक धोरण' या विषयावर आपल्या महाविद्यालयता झालेल्या राष्ट्रीय कार्यशाळेत 'नवीन शैक्षणिक धोरण आव्हाने आणि संधी' या विषयावर शोधनिंबध सादर केला.

३) दि. २४/०२/२०२४ रोजी 'विज्ञान आणि पर्यावरणातील शाश्वत विकासाच्या सीमा' या विषयावर आपल्या महाविद्यालयात झालेल्या राष्ट्रीय कार्यशाळेत 'संत साहित्यातील पर्यावरण संवर्धन' या विषयावर शोधनिबंध सादर केला.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
मराठी विभाग प्रमुख

हिंदी विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ हिंदी विभाग में अध्ययन-अध्यापन के साथ-साथ विद्यार्थियों के सर्वांगीण विकास के लिए सावित्रीबाई फुले जयंती, महाराष्ट्र राष्ट्रभाषा सभा, पुणे द्वारा निबंध स्पर्धा और गाँधी विचार संस्कार परीक्षा, २०२३ का आयोजन किया है । दि. ०३/०१/२०२४ को ''सावित्रीबाई फुले जयंती'' का आयोजन किया गया है । प्रमुख अतिथि प्रो.व्ही.एस.राऊत ने ''सावित्रीबाई फुले का जीवन कार्य एवं सामाजिक सुधार में उनका योगदान'' इस विषय पर व्याख्यान दिया । महाराष्ट्र राष्ट्रभाषा सभा, पुणे द्वारा ६१ वी पश्चिम भारत हिंदी निबंध लेखन स्पर्धा दि. १४ दिसंबर, २०२३ को आयोजन किया । परीक्षा में महाविद्यालय के १५ छात्रों ने सक्रिय सहभाग लिया । परीक्षा का परिणाम कु. किशोर लहू औटी का दूसरा क्रमांक प्राप्त किया है । दि. ३०/१०/२०२३ ''गाँधी विचार संस्कार परीक्षा, २०२३'' का आयोजन किया । परीक्षा में महाविद्यालय के ७७ छात्रों ने सक्रीय सहभाग लिया । इस परीक्षा में कु.खान कायनात अहमदनगर जिल्हा में दूसरा क्रमांक, एक मेडल और हिंदी विभाग को स्मृति चिन्ह प्रदान किया है ।

विभाग प्रमुख डॉ. एकनाथ जाधव ने प्रथम वर्ष और एम.ए. प्रथम वर्ष विश्वविद्यालय पाठ्यक्रम पुनश्चर्य कार्यशाला में सक्रीय सहभाग लिया । YCM विश्वविद्यालय नाशिक का ''रोपवाटिका व्यवस्थापन - २'' का मराठी से हिंदी भाषा में अनुवाद ''नर्सरीप्रबंधन कार्यपुस्तिका - २'' का कार्य पूरा किया है ।

प्रा.डॉ. जाधव एकनाथ गणपती
हिंदी विभाग प्रमुख

Department of English

The Department of English at Shri Dhokeshwar College continues its mission to provide high-quality education in the English language, literature and related fields. With a dedicated faculty, a diverse curriculum and various extracurricular activities, we aim to foster a deep understanding and appreciation of English language and literature among our students.

Contribution to Committee Works :-

- Assistant Prof. R.M. Amolik : Member of the Cultural Committee, guiding students in various cultural activities and contributing to the preparation of the college magazine "Dnyanjyot."
- Assistant Prof. Pratik Mane : Chairman of the Competitive Examination Committee, conducting lectures on competitive exam preparation and also a member of the Earn and Learn Committee.

Seminars / Conferences / Workshops / STC Attended : Both Assistant Professors Rahul Amolik and Pratik Mane attended 2 National Level Conferences and presented papers on topics including NEP 2020 and Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment.

Asst. Prof. Rahul Amolik :
Paper 1) Holistic Skill development in Implementing New Education Policy 2020.
Paper 2) Climate Change Mitigation and Adaptation in Frontiers of Sustainable Development.

Asst. Prof. Pratik Mane :
Paper 1) NEP and Enhancement of English Language Teaching and Learning in rural area.
Paper 2) Urban Planning and Sustain ability.

Student's Excellence in Competitive Activities : Mayuri Kakade showcased exemplary talent, securing numerous accolades including first prizes in Rangoli and Handwriting competitions, and third prizes in Best Attire and Costume and Best Food Items competitions.

Asst. Prof. S.Z.Thombe
Head of the Department of English

इतिहास विभाग

- स्थापना : १९९६
- कार्यरत प्राध्यापक : गडगे शांता रंगनाथ (विभागप्रमुख), गावित प्रकाश महादू (सहायक प्राध्यापक)
- शैक्षणिक वर्ष २०२१–२२ इतिहास विभागाचा वार्षिक अहवाल खालीलप्रमाणे
- विभागाची २० जून २०२२ रोजी सभा होऊन वार्षिक नियोजन व विषय वाटप केले.
- तृतीय वर्ष कला इतिहास विभागातील विद्यार्थ्यांना उपयोजन इतिहास लेखन अंतर्गत महाराष्ट्रातील वृत्तपत्र मुद्रण, सिनेमा, दूरदर्शन इ. विषयावर प्रकल्प लेखन करुन घेतले.
- TYBA सर्व विद्यार्थ्यांसाठी २०२१–२२ पासून विभागामार्फत Generic Elective हा क्रेडिटचा विषय शिकवला जातो व मूल्यमापन केले जाते.
- विभागामार्फत २० फेब्रुवारी २०२२ रोजी शिवजयंती निमित्त प्रसिद्ध शिवव्याख्याते प्रा.प्रवीण सोनावणे यांचे विशेष व्याख्यान आयोजित केले होते. या उपक्रमात माजी विद्यार्थ्यांचा सहभाग व नियोजन महत्त्वाचे होते.
- तृतीय वर्ष इतिहासाच्या विद्यार्थ्यांनी पाचव्या सत्रात वैयक्तिक क्षेत्रभेट देऊन अहवाल लेखन केले.
- प्रा. गावित प्रकाश यांचा UGC लिस्ट संशोधक या जर्नलमध्ये एक शोध निबंध प्रकाशित झाला आहे. तसेच त्यांनी १ आंतरराष्ट्रीय व २ राष्ट्रीय चर्चा सत्र व १ राज्य परिषदेत भाग घेऊन शोध निबंधाचे वाचन केले आहे.
- प्रा. गावित यांनी दोन्ही सत्रात विद्यापीठ परीक्षेसाठी टी.वाय.बी.ए. वर्गासाठी पेपर सेट करण्यासाठी चेअरमन म्हणून काम केले आहे.
- गडगे शांता यांचा UGC लिस्ट मध्ये १ तसेच १ आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्र, २ राष्ट्रीय चर्चासत्रात व १ राज्य परिषदेत भाग घेऊन शोध निबंधाचे वाचन केले आहे.
- प्रा. गडगे यांनी दोन्ही सत्रात विद्यापीठ परीक्षेसाठी टी.वाय.बी.ए. वर्गासाठी पेपर सेट करण्यासाठी अनुक्रमे सदस्य व चेअरमन म्हणून काम केले आहे.
- प्रा. शांता गडगे ह्या अधिकारी, महाविद्यालयीन विकास समिती सदस्य, स्पर्धा परीक्षा केंद्राच्या समन्वयधक व प्रा.गावित प्रकाश हे महाविद्यालयीन विकास समिती सदस्य, कमवा व शिका योजना व एनईपी नोडल अधिकारी म्हणून काम करतात.

प्रा. गडगे शांता रंगनाथ
इतिहास विभाग प्रमुख

भूगोल विभाग

१. दि. १८ जानेवारी रोजी भूगोल दिनानिमित्त भूगोल विषयातील करिअरच्या संधी या विषयावर प्रा.डॉ.दत्तात्रय शेषराव घुंगार्डे, पारनेर कॉलेज, यांचे विशेष व्याख्यान आयोजित केले.

२. दि. १६ जानेवारी २०२४ रोजी भूगोल दिनानिमित्त आंतरमहाविद्यालयीन बहुपर्यायी प्रश्नमंजुषा online आयोजित केली होती. यामध्ये प्रथम येणाऱ्या अनुक्रमे तीन विद्यार्थ्यास रोख बक्षीस व प्रमाणपत्र असे विभागातील प्राध्यापकांमार्फत देण्यात आले.

३. दि. २२ सप्टेंबर २०२३ रोजी विभागाची एकदिवसीय सहल भंडारदरा व त्या परिसरातील पर्यटनस्थळे येथे आयोजित केली होती.

४. दि. २३ व २४ डिसेंबर २०२४ रोजी प्रा.सुरोशी व प्रा.के.डी.कांबळे यांनी एस.के.गांधी कॉलेज, कडा, ता.आष्टी, जि.बीड आयोजित दोन दिवशीय आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील कार्यशाळेत पेपर सादर केले.

५. दि. १२ व १३ जानेवारी २०२४ रोजी प्रा.किशोर कांबळे यांनी पद्मश्री विखे पाटील कॉलेज, प्रवरानगर व महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषद यांनी आयोजित केलेल्या दोन दिवसीय आंतरराष्ट्रीय कार्यशाळेत पेपर सादर केला. तसेच त्यांनी दि. २६ ऑक्टोबर ते ८ नोव्हेबर २०२३ या कालावधीत त्यांनी जामिया मिलिया इस्लामिया विद्यापीठ, नवी दिल्ली येथे रिफ्रेशर कोर्स ऑनलाईन पूर्ण केला. त्यांनी International Journal of Advance and Applied Research मध्ये पेपर प्रकाशित केला.

६. दि. ०८ व २४ फेब्रुवारी २०२४ रोजी श्री ढोकेश्वर कॉलेज आयोजित एकदिवसीय राष्ट्रीय परिषदेत विभागातील सर्व प्राध्यापकांनी सहभाग घेतला.

प्रा.डॉ. विजय सुरोशी
भूगोल विभाग प्रमुख

राज्यशास्त्र विभाग

प्रा. प्रा. वीरेंद्र धनशेट्टी – M.A. S.E.T., राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
प्रा. डॉ. जिजाभाऊ घुले – M.A.,B.Ed.,M.Phil.,S.E.T., Ph.D., B.J., M.J.

अ) विभागीय स्तरावरील उपक्रम

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने राबवण्यात आलेले उपक्रम

१) २६ नोव्हेंबर २०२३ रोजी संविधान दिन
२) २५ जानेवारी २०२४ रोजी मतदार जागृती दिन
३) २५ ते ३१ जानेवारी २०२४ रोजी संविधान जागरण अभियान इत्यादी उपक्रम राबविण्यात आले.
४) महाविद्यालयातील ELC कमिटी अंतर्गत प्रा.डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचे शिक्षक मतदारसंघासाठी अर्ज भरुन घेतले व पारनेर तहसील कार्यालय निवडणूक शाखा येथे जमा केले. यातील सर्व प्राध्यापकांची नावे शिक्षक मतदारसंघ मतदार यादीत आले अहेत.

ब) उच्च शिक्षण / संशोधन

१) प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांचे Ph.D. चे संशोधन कार्य चालू आहे असून संशोधन अंतिम टप्प्यात आहे.
२) प्रा.डॉ.जिजाभाऊ घुले यांचे टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठात B.J.(पत्रकारिता प्रमाणपत्र कोर्स) तसेच M.J. पत्रकारिता (प्रिंट मिडिया) प्रमाणपत्र कोर्स पूर्ण झाला आहे.

क) विशेष उपक्रम सहभाग

१) १९ व २० जानेवारी २०२४ रोजी देगलूर महाविद्यालय, देगलूर येथे झालेल्या राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन परिषदेस

प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांनी सहभाग नोंदवला.

२) प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांनी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे येथील राज्यशास्त्र विभागांतर्गत नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अनुषंगाने FYBA व MA च्या अभ्यासक्रम पुर्नरचनेत सहभाग.

३) प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांनी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे व राज्यशास्त्र विभाग, साहेबराव ढमढेरे कॉलेज, तळेगाव ढमढेरे ता.शिरुर यांच्या संयुक्त विद्यमाने झालेल्या नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अनुषंगाने FYBA अभ्यासक्रम पुर्नरचना कार्यशाळेत सहभाग.

४) प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांनी राज्यशास्त्र विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे येथील SYBA च्या प्रश्नपत्रिका बनवण्याच्या समितीवर काम केले.

५) प्रा.वीरेंद्र धनशेट्टी यांनी महाराष्ट्राच्या राजकीय प्रक्रियेची वाटचाल या ग्रंथात महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक १९६७– एक अन्वयार्थ हे प्रकरण लिहिले.

६) श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात ०८ फेब्रुवारी २०२४ रोजी झालेल्या National Education Policy : Implementation & Challenges या राष्ट्रीय परिषदेत दोघांनीही सहभाग नोंदवून शोधनिबंध सादर केला.

७) श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात २४ फेब्रुवारी २०२४ रोजी झालेल्या Frontiers of sutanable Development in Science & Environment या राष्ट्रीय परिषदेत दोघांनीही सहभाग नोंदवून शोधनिबंध सादर केला.

८) डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी महाराष्ट्राच्या राजकीय प्रक्रियेची वाटचाल या ग्रंथात लोकसभा निवडणूक १९६७–एक अभ्यास हे प्रकरण लिहिले.

९) डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी ऑगस्ट २०२३ मध्ये प्रकाशित झालेल्या 'राजकीय पक्ष' या पुस्तकात 'पक्षांतर विरोधी कायदा आणि राजकीय पक्ष' हे प्रकरण लिहिले आहे.

१०) डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी ऑगस्ट२०२३ मध्ये प्रकाशित झालेल्या "Political Party" या पुस्तकात "Anti-Defection Law and Political Parties" हे प्रकरण लिहिले आहे.

११) डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी ऑगस्ट २०२३ मध्ये प्रकाशित झालेल्या ''अमृत महोत्सवी भारत : दृष्टिक्षेप'' या पुस्तकात Social Media and Indian Society" हे प्रकरण लिहिले आहे.

१२) डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी नोव्हेंबर २०२३ मध्ये प्रकाशित झालेल्या B.Aadhar Multidisciplinary International Research Journal मध्ये ''सोशल मिडिया व भारतीय समाज'' हा शोधनिबंध लिहिला आहे.

१३) श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात १९ मार्च २०२४ रोजी झालेल्या मानव अधिकार कार्यशाळेत डॉ.जिजाभाऊ घुले यांनी मानवी हक्क चळवळ आणि भारत या विषयावर व्याख्यान दिले.

१४) Vasantrav Naik Govt. Institute of Arts & Social Sciences & Shri Binzani City College यांच्या संयुक्त विद्यमाने नागपूर येथे ३१ मार्च २०२४ रोजी झालेल्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत दोघांनीही सहभाग नोंदवून शोधनिबंध सादर केला.

१५) श्री योगानंद स्वामी कला महाविद्यालय वसमत जि.हिंगोली या महाविद्यालयात २७ मार्च २०२४ रोजी झालेल्या Education Policy : 2020 Development Opportunities & Challenges या एक दिवशीय आंतरराष्ट्रीय परिषदेत दोघांनीही सहभाग नोंदवून शोधनिबंध सादर केला.

प्रा.विरेंद्र धनशेट्टी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

Department of Sports

On the 25/08/2023, Ahmednagar District Sports Zonal meeting was organized in mahatma phule mahavidhyalay, Mirajgaon During the meeting all types of sports acitivities and its dates & places were mentioned.

Given below is the data from the year 2023-24. The programme had few activities, these are given below :

1) Chess (Girls) : On the 25/08/2023 inter-college level Chess game for Girls was organized in Loni college, Loni Our College's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Ku. Bhutambare Sonali Dhananjay	T.Y.B.Sc.
2.	Ku. Shinde Puja Devram	T.Y.B.Com.
3.	Ku. Kakade Mayuri Vitthal	T.Y.B.A.

2) Cross Country (Boys) : On the 23/09/2023 & 24/09/2023 an inter-college level cross country game both for boys was organized at Kharda College, Kharda. Shri Dhokeshwar College's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Gaikwad Iswar Darshan	T.Y.B.A.
2.	Shri. Kharmale Prathamesh	T.Y.B.A.
3.	Shri. Rokade Atul Sahebrao	T.Y.B.A.

3) Weight Lifting (Boys) : On the 05/10/2023 inter-college level Weight Lifting game for boys was organized in Babuji Avhad Mahavidyalaya, Pathardi Our Colleg's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
2.	Shri. Zaware Sadesh Santosh	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Manchare Ganesh Raosaheb	T.Y.B.A.

4) Boxing (Boys) : On the 09/10/2023 inter-college level Boxing game for boys was organized New Arts College, Parner. Our College's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
2.	Shri. Zaware Sadesh Santosh	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Manchare Ganesh Raosaheb	T.Y.B.A.

5) Kabaddi (Boys) : On the 18//10/2023 to 19/10/2023 inter-college level kabaddi game for boys was organized in Mirajgaon College, Mirajgaon. Our College's team has participated in this event.

7) Wrestling (Boys) : On the 31/10/2023 to 01/11/2023 inter-college level wrestling game for boys was held at New Arts, Commerce and Science College, Shevgaon. Our College's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Sonwane Pratik	T.YB.A.
2.	Shri. Zaware Sandesh Sanjay	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Fhulpagar Ajay	S.Y.B.Sc.
4.	Shri. Bhosale Roshan Rajendra	S.Y.B.A.
5.	Shri. Sonwane Pratik Rajaram	T.Y.B.A.

8) Power Lifting (Boys) : On the 28/11/2023 inter-college level Power Lifting game for boys organized at Shrirampur College Shrirampur. Our College team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
2.	Shri. Zaware Sandesh Santosh	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Manchare Arjun Annasaheb	T.Y.B.Sc.
4.	Shri. Khodade Mahesh Sambhaji	T.Y.B.Sc.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Gagare Navnath Ramdas	T.Y.B.Sc.
2.	Shri. Zaware Sandesh Sanjay	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Kurhade Tushar Rohan	S.Y.B.Sc.
4.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
5.	Shri. Gaikwad Darshan Iswar	T.Y.B.A.
6.	Shri. Tamboli Rahinj Ajij	T.Y.B.A.
7.	Shri. Sarode Prashant Ashok	F.Y.B.A.
8.	Shri. Wadhavane Omkar Hanuman	F.Y.B.A.
9.	Shri. Nimse Swapnil Rajaram	F.Y.B.Sc.
10.	Shri. Dhokare Darshan Shivaji	F.Y.B.Sc.
11.	Shri. Barve Omkar Shankar	S.Y.B.Sc.

6) Athletics (Boys & Girl) : On the 20/10/2023 to 22/10/2023 inter-college level Athletics game both for boys and girls was organized in Loni College, Loni Our College's team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Kharmale Prathmesh	T.Y.B.Sc.
2.	Shri. Zaware Sandesh Sanjay	F.Y.B.Sc.
3.	Shri. Hulawale Shrikrushna	S.Y.B.Sc.
4.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
5.	Shri. Gaikwad Darshan Iswar	T.Y.B.A.
6.	Ku. Rahinj Apeksha Jalindar	T.Y.B.A.
7.	Shri. Sarode Prashant Ashok	F.Y.B.A.
8.	Shri. Wadhavane Omkar Hanuman	F.Y.B.A.
9.	Shri. Nimse Swapnil Rajaram	F.Y.B.Sc.
10.	Shri. Dhokare Darshan Shivaji	F.Y.B.Sc.

9) Road RESS Cycling Track Boys and Girls Organized Games by our College

1) Track Cycling Boys & Girls Zonal on 01/12/2023 Shri Dhokeshwar College Takali Dhokeshwar. Place -Ahmednagar.

On 01/12/2023 inter-college level Road Ress Cycling game for boys organized at Takali Dhokeshwar College, Takali Dhokeshwar. Our coll;ege team had participated in this event.

No.	Name of Player	Class
1.	Shri. Zaware Sandesh Sanjay	F.Y.B.Sc.
2.	Shri. Pandit Atishkumar Jogindar	F.Y.B.A.
3.	Ku. Kokate Vaisnavi Vijay	F.Y.B.Sc.
4.	Ku. Dhakane Shraddha Santosh	F.Y.B.Sc.

On 08/12/2023 to 09/12/2023 1) Shri. Zaware Sandesh Sanjay 2) Shri. Pandit Atishkumar Jogindar 3) Ku. Thangar Shradha 4) Ku. Kokate Vaishnavi was selected for Inter Zonal Activity which is held at malegaon.

10) Organized Games by our College

Road Ress Cycling Boys & Girls Zonal on 01/12/2023 Shri Dhokeshwar College Takali Dhokeshwar.

Prof. D.M.Lokhande
Physical Director

वाणिज्य विभाग

वाणिज्य विभागामध्ये सन २०२३–२०२४ या वर्षामध्ये स.प्रा.पिंगट एस पी (विभागप्रमुख) स.प्रा.डॉ.वीर एस.ए., स.प्रा.जगताप ए.बी. हे तीन प्राध्यापक कार्यरत आहेत.

वाणिज्य विभागांतर्गत सन २०२३–२४ मध्ये पुढील उपक्रमांचे आयोजन करण्यात आले

- प्रथम सत्रात दि. ८ सप्टेंबर २०२३ रोजी सी.ए. सपना मेहेर यांनी Career Counseling Programme अंतर्गत वाणिज्य विभागातील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.
- द्वितीय सत्रामध्ये दि. २७ फेब्रुवारी २०२४ रोजी सी.ए. राजेंद्र डांगी यांनी Aatm - Nirbhar Career Options in Accounts and Taxation या विषयावर विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

विद्यार्थी यश संपादन

- वाणिज्य विभागातील सुयोग रोकडे व हसन शेख याची इंडियन नेव्हीमध्ये निवड.
- प्रियांका पानमंद या विद्यार्थिनीची महाराष्ट्र पोलीस दलात निवड.
- साक्षी आहेर हिची महाराष्ट्र सुरक्षा दलामध्ये निवड झाली.

१. प्रा.पिंगट सविता पांडुरंग –

- दि. २३/१०/२०२३ पुणे येथे एक दिवसीय राज्यस्तरीय महिला सक्षमीकरण परिषदेमध्ये सहभाग.
- तिखोल येथे दि. १९ जानेवारी २०२४ ते २५ जानेवारी २०२४ या कालावधीत आयोजित एन.एस.एस. शिबिरामध्ये सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी म्हणून कामकाज पाहिले.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. ८ फेब्रुवारी २०२४ रोजी कला व वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित 'नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०' या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग घेतला.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. २४ फेब्रुवारी २०२४ रोजी विज्ञान विभागांतर्गत आयोजित "Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment" या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग घेतला.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. १९ मार्च २०२४ रोजी मानव विकास अधिकार कार्यशाळा संपन्न झाली. त्या कार्यशाळेमध्ये सहभाग नोंदवला.

२. प्रा.वीर सुदाम अनंत –

- चांदमल ताराचंद बोरा महाविद्यालयात आयोजित 'आवाजाचे तंत्रज्ञान' या चर्चा सत्रात सहभाग घेतला.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. ८ फेब्रुवारी २०२४ रोजी कला व वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित 'नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०' या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. २४ फेब्रुवारी २०२४ रोजी विज्ञान विभागांतर्गत आयोजित "Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment" या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग घेतला.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. १९ मार्च २०२४ रोजी मानव विकास अधिकार कार्यशाळा संपन्न झाली त्या कार्यशाळेमध्ये सहभाग नोंदवला.

३. प्रा.जगताप आरती बाळासाहेब –

- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. ८ फेब्रुवारी २०२४ रोजी कला व वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित 'नवीन शैक्षणिक धोरण २०२०' या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. २४ फेब्रुवारी २०२४ रोजी विज्ञान विभागांतर्गत आयोजित "Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment" या राष्ट्रीय चर्चा सत्रात सहभाग घेतला.
- श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयात दि. १९ मार्च २०२४ रोजी मानव विकास अधिकार कार्यशाळा संपन्न झाली त्या कार्यशाळेमध्ये सहभाग नोंदवला.

प्रा. सविता पिंगट
वाणिज्य विभाग प्रमुख

रसायनशास्त्र विभाग

श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयाच्या रसायनशास्त्र विभागात स.प्रा.नामदेव वाल्हेकर (एम.एस्सी., नेट,सेट, विभाग प्रमुख), प्रा.तिकोने के.एस. (एम.एस्सी.), प्रा.साबळे पी.के. (एम.एस्सी.), प्रा.तांबे स्नेहल (एम.एस्सी.) असे एकूण चार प्राध्यापक कार्यरत आहे.

रसायनशास्त्र हा विषय विशेष स्तरावर शिकवला जात असून या वर्षी विभागात प्रथम वर्ष ११३, द्वितीय वर्ष – ५४, तृतीय वर्ष – ३४ असे एकूण २०२ विद्यार्थी शिक्षण घेत आहे.

विभागाचा शैक्षणिक वर्ष २०२२–२३ चा वार्षिक निकाल १०० टक्के लागला असून माने निकिता प्रथम (८७.३२), भनगडे मनीषा द्वितीय (८०.४५), वाळूंज स्नेहल तृतीय (७८.०९) यांनी विशेष यश प्राप्त केले आहे. बी.एस्सी. पास झालेल्या एकूण १९ विद्यार्थ्यांनी एम.एस्सी. या वर्गात, तीन विद्यार्थी बी.एड. एक विद्यार्थी एम.बी.ए. तर ६ विद्यार्थी कंपनीमध्ये नोकरी करत आहे.

प्रा.नामदेव वाल्हेकर यांनी ७ विविध राष्ट्रीय चर्चासत्र मध्ये सहभाग नोंदवला आहे. तिकोने कोमल यांनी ३ तर तांबे स्नेहल ३ व साबळे प्रियांका यांनी ४ राष्ट्रीय चर्चासत्रामध्ये सहभाग नोंदवला आहे. विभागातील ३७ विद्यार्थ्यांचा राष्ट्रीय सेवा योजना, ०३ विद्यार्थ्यांचा एन.सी.सी. मध्ये तर ७ विद्यार्थी कमवा व शिका योजनेत सहभागी आहे. न्यू आर्टस्, कॉमर्स ॲण्ड सायन्स कॉलेज अहमदनगर येथे झालेल्या वक्तृत्त्व स्पर्धेमध्ये विभागाच्या दोन विद्यार्थिनींनी सहभाग नोंदवला.

विभागाचा मळगंगा दुध डेअरी, निघोज यांच्याशी पाच वर्षाचा करार असून विभागाने ४ जानेवारी २०२४ रोजी ३५ विद्यार्थी व ४ प्राध्यापकासह प्रकल्पास भेट दिली आहे. विभागातर्फे कऱ्हाड सहकारी साखर कारखाना, कऱ्हाड क्षेत्र भेटीचे आयोजन करण्यात आले होते. विभागातर्फे विद्यार्थ्यांसाठी माती व पाणी परीक्षण यावर विशेष व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते.

प्रा.वाल्हेकर एन.एम.
रसायनशास्त्र विभाग प्रमुख

Department of Physics

In the academic year 2023-24, Asst. Prof. S. B. Gaikwad (Head), Asst. Prof. A. K. Paimode and Asst. Prof. R. B. Chemte have working as faculty members in department. 7 students are admitted in T.Y.B.Sc. as a special subject, 20 Students in S.Y. B.Sc and 113 students in F.Y. BSc class are admitted.

Departmental Activity:-

In first semester, 29 students of S.Y. B. Sc. have completed extension activity projects. Department has organized Guest lecture on "Cyber Security" on 6th February 2024. Shri Bhausaheb Athare (Dist. Coordinator, M.K.C.L., Ahmednagar) has gave speech on the social issues related cybercrime. Shri Shashikant Galbale showed practical demostration regarding online transaction crime and fake calls. Shri Bapusaheb Randhwan has also motivates students on different certificate Courses available in computer field.

On 23rd September 2023, Asst. Prof. Gaikwad S. B. has participated F.Y.B.Sc Syllabus reframing workshop based on New Education Policy 2020. He has also design the 4 credit syllabus of the subject Basic Electronics for Skill Enhancement Course. Also Asst. Prof. S. B. Gaikwad and Asst. Prof. A. K. Paimode have working as external examiner in October/ November 2023 Practical examination of S.Y and T. Y. B. Sc. Asst.prof. S.B. Gaikwad has published one research paper in National One day Multidisciplinary Online Conference at Sundarrao More Arts, Commerce and Science College, Poladpur, District Raigad.

Student Participation:

T.Y.B.Sc students were participated in educational tour organized by science faculty on 2nd Feb. 2024 in Kokan and Mahabaleshwar region. Departmental students are participated in various co and extra-curricular activities like N.S.S. camp, Poster Competition, Teacher day celebration, Food festival, annual prize distribution ceremony and National Conferences organized by college. Also TYBSC students are participated in Skill India Placement Camp (Namo Maharojgar Melawa) at Ahmednagar.

Alumni Student Achievements:

The alumni students Miss. Shinde Poonam, Mrs. Ghule Kiran are selected in Maharashtra Police, and Mr. Pawade Pranay has selected in Indian Army. Also Mr. Rohokale Arjun has selected as a teacher through Pavitra Portal.

Asst. Prof. Gaikwad S.B.
Department of Physics

प्राणीशास्त्र विभाग

डॉ.गंगोत्री व्ही.एम. (विभागप्रमुख)

प्राणीशास्त्र विभागाने दि. २९/०२/२०२४ या दिवशी ''ग्रामीण विभागातील रोजगाराच्या संधी'' या विषयावरील कार्यशाळा आयोजित केली होती. प्रा.लोखंडे डी.एम. यांनी ''मधुमक्षिकापालन व्यवसाय'' या विषयावर मार्गदर्शन केले. डॉ.गंगोत्री व्ही.एम. यांनी मधमाश्यांचे निसर्गचक्र संतुलनामधील स्थान या विषयावर चर्चा केली. प्रा.दळवी एस.डी. प्राणीशास्त्र विभागातील विद्यार्थ्यांसह महाबळेश्वर येथील मधुमक्षिकापालन Institute ला अभ्यासभेट देण्यास गेले होते.

विभागातील विद्यार्थिनी खान कायनात हिने ''गांधी विचार संस्कार'' परीक्षेत प्रथम येऊन प्राविण्य मिळविले. तसेच महाविद्यालयातील पारितोषिक वितरण समारंभ निमित्ताने आयोजित सांस्कृतिक कार्यक्रम स्पर्धेत विभागातर्फे आयोजित ''सर्वधर्मसमभाव'' या नाट्याला द्वितीय क्रमांकाचे पारितोषिक देण्यात आले.

विभागात प्राचार्य डॉ.मतकर एल.एस., डॉ. गंगोत्री व्ही.एम. आणि दळवी एस.डी. कार्यरत होते. एक डिसेंबर २०२३ रोजी प्राचार्य मतकर हे न्यु आर्टस्, कॉमर्स अॅण्ड सायन्स, पारनेर येथे बदलून गेले आहेत. नोव्हेंबर २०२३ मध्ये महाराष्ट्र शासनाने प्राचार्य डॉ.मतकर एल.एस. यांना ''बेस्ट प्रिन्सिपल अवार्ड'' प्रदान केला. डॉ. गंगोत्री व्ही.एम. आणि प्रा. दळवी एस.डी. हे बाळासाहेब जाधव आर्टस्, कॉमर्स अॅण्ड सायन्स कॉलेज, आळेफाटा, ता.जुन्नर, जि.पुणे येथे १६ सप्टेंबर २०२३ या दिवशी एकदिवसीय अभ्यासक्रम फ्रेमिंग कार्यशाळेमध्ये सहभागी झाले होते.

सहा.प्रा.डॉ. गंगोत्री व्ही.एम.
प्राणीशास्त्र विभाग प्रमुख

Department of Botany

In the academic year 2023-24, Pri. Dr. R.K.Aher, Asst. Prof. R.P.Zaware,(Head) Asst. Prof .S.A.Chaudhari and Asst. Prof. A.D.Shaikh has been working as a faculty member in the department. 08 students are admitted in T.Y.B.Sc. as a special subject, 51 Students in S.Y. B.Sc and 66 students in F.Y. BSc class are admitted.

Departmental Activity: -

The department has organized a workshop on Bouquet arrangement on 29th February 2024. Shri Chaudhari Balalsaheb Aba (Shriram Florist Decorators Wagholi, Pune.) has given training on the Bouquet irrangement. In this workshop, 90 students participated. On 21st September 2023, Asst. Prof. Zaware. R.P. nas participated F.Y.B.Sc Syllabus refraining workshop based on New Education Policy 2020. Asst. Prof. Zaware R. P and Asst. Prof. S.A. Chudhari have working as an external examiner since October/ November 2023 Practical examination of S.Y and T. Y. B. Sc. Pri. Dr. R.K.Aher, Asst. Prof. R.P.Zaware,(Head) Asst. Prof .S.A.Chaudhari and Asst. Prof. A.D.Shaikh has published two research papers in the National One Day National Conference on Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment: Feb-2024 at Shri Dhokeshwar College Takali Dhokeshwar.

In the academic year 2023-24, the Department established "Rajarshi Shahu Green Club" on

15/08/2023 under the Environment Conservation Initiative jointly with the Government of Maharashtra and UNICEF., The department organized a workshop on "Making Eco-Friendly Ganesh Idols" under the Green Club.

Student Participation:

T.Y.B.Sc students participated in an educational tour organized by science faculty on 2nd Feb. 2024 in Kokan and Mahabaleshwar region. Departmental students participate in various co and extracurricular activities like the N.S.S. Camp, Poster Competition, Teacher Day celebration, Food festival, annual prize distribution ceremony and National Conferences organized by the college. Also, TYBSC students participated in Skill India Placement Camp (Namo Maharojgar Melawa) at Ahmednagar.

Alumni Student Achievements:

The alumni student Miss. Chikne Snehal was selected in Maharashtra Police, and Waghunde Pravin has selected as the "Laboratory scientific officer.

Faculty Achievements :

The departmental faculty principal Dr. R.K. Aher achieved a patent in the subject of plant disease identification devices.

Asst. Prof. Zaware R.P.
Department of Botany

गणित विभाग

गणित विभागात सन २०२३-२४ या वर्षासाठी प्रा.खामकर मनिषा (विभाग प्रमुख) कार्यरत आहेत. या वर्षासाठी या विभागामध्ये एफ.वाय.बी.एस्सी. साठी ४७ विद्यार्थी व एस.वाय.बी.एस्सी. साठी १५ विद्यार्थी आहेत. गणित विभागांतर्गत २२ डिसेंबर या दिवशी राष्ट्रीय गणित दिवस साजरा करण्यात आला.

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ द्वितीय वर्षामधील साळुंके प्रतीक्षा या विद्यार्थिनीची भारतीय डाक विभागामध्ये निवड झाली. या विभागांतर्गत विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी क्लास सेमिनार आयोजित करण्यात आला. पोस्टर प्रदर्शन स्पर्धा, शिक्षक दिन, कमवा व शिका, स्किल डेव्हलपमेंट, आय.आय.टी.बॉम्बे सर्टिफिकेट कोर्स, फुड फेस्टिव्हल, राष्ट्रीय सेवा योजनेमध्ये सहभाग नोंदविला. दरवर्षी एस.पी.महाविद्यालय पुणे विभागातर्फे घेतल्या जाणाऱ्या माधवा गणित स्पर्धा यामध्ये विभागातील विद्यार्थी सहभागी होतात.

विज्ञान मंडळांतर्गत होणाऱ्या विविध कार्यक्रमामध्ये विभागातील विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदवला. गणित विभागाने वार्षिक पारितोषिक समारंभामध्ये सांस्कृतिक कार्यक्रम सादर केला. प्रा.खामकर मनिषा यांनी ०२ राष्ट्रीय चर्चासत्रामध्ये सहभाग घेतला.

प्रा. खामकर मनिषा
गणित विभाग प्रमुख

Department of Electronic Science

In academic year 2023-24, Asst. Prof. S. A. Tingare (Head), Asst. Prof. M. B. Dhus and Asst. Prof. S. L Rohokale are working as faculty members in department. 6 students are admitted in T.Y.B.Sc. as a special subject, 10 Students in S.Y. B.Sc. and 50 students in F.Y. B.Sc. class are admitted.

On 8th February 2024, Asst. Prof. Tingare S. A., Asst. Prof. Dhus M.B., Asst. Prof. Rohokale S.L.has participated in National conference on "New Education Policy 2020". Also participated and presented of paper in National conference on One Day National Level Conference On "Frontiers of Sustainable Development in Science and Environment". Prof. Tingare S.A. has attended one week Faculty Development Programme on "Mastering Modern Deep Learning And Data Science" organized by Department of information technology Pimpri Chinchwad College of Engineering Nigdi ,Pune on 26 February 2024 to 2 March 2024 .She has also participated and presented a paper "Internet of Things A Smart Future": in International Conference On Emerging Trends And Challenges In Electronics And Computing For Sustainable Development organized by Yashwantrao Chavan institute of science, Satara on 22 and 23 March 2024

Student Participation:

T.Y.B.Sc students were participated in educational tour organized by science faculty on 2nd Feb. 2024 in Kokan and Mahabaleshwar region. Departmental students are participated in various co and extra-curricular activities like N.S.S. camp, Poster Competition, Teacher day celebration, Food festival, annual prize distribution ceremony and National Conferences organized by college.

Asst. Prof. Tingare S.A.
Department of Electronic Science

ग्रंथालय विभाग

ग्रंथालय वर्गातील शिक्षण प्रक्रियेला पूरक व समांतर कार्य करीत असते. स्वयं विद्यार्थी अध्ययनाला उच्च शिणित महत्त्वाचे स्थान आहे. वर्गात शिक्षकांनी दिलेल्या संदर्भ सूचीनुसार विद्यार्थ्यांना हवे असणारे ग्रंथ शोधात असतात. विद्यार्थ्यांना सोयीस्कर अशी ग्रंथरचना केलेली आहे. त्यासाठी ग्रंथालयातील विविध विभागांचे संघटन कार्यात्मकता समोर ठेऊन केली आहे. यामध्ये वर्तमानपत्र कक्ष, ग्रंथ-देव विभाग, ग्रंथ संग्रह विभाग, नियतकालिके विभाग अशा वेगवेगळ्या विभागांची कार्यात्मक रचना केलेली आहे.

ग्रंथालयाची खास वैशिष्ट्ये –

१) ग्रंथालयातील वाचन साहित्य वाचना बाबत मार्गदर्शन केले जाते.
२) मुक्त द्वार पद्धतीचा उपयोग केला जातो.
३) १९९४ मध्ये महाविद्यालयाच्या स्थापनेबरोबर ग्रंथालय स्थापन झाली.
४) INFLIBNET ने तयार केलेल्या सोल ३.० आज्ञावली चा वापर करुन ग्रंथालयातील सर्व प्रक्रियांचे संगणकीकरण करण्यात आले आहे.

५) वर्गातील शिक्षण प्रक्रिया प्रभावित ठरावी यासाठी गुणवत्ता संपन्न ग्रंथसंग्रह विकसित करण्यात आली आहे.
६) INFLIBNET चे N-LIST हे E-Resources चे सदस्यत्व
७) सध्याच्या आणि भविष्यकाळातील वाचकांच्या गरजा भर देण्यात आलेले आहे.

ग्रंथालयाचे उपभोक्ते –

१) महाविद्यालयीन विद्यार्थी – ८८१
२) महाविद्यालयीन शिक्षक – ३७
३) प्रशासकीय सेवक – १०

वाचन साहित्य व संख्या –

१) ग्रंथ संख्या – १३८५६
२) देणगी ग्रंथ – २५४
३) नियतकालिके आणि जर्नल्स – २५
४) वर्तमानपत्र – ०७

ग्रंथालय दिल्या जाणाऱ्या सेवा –

११) उपार्जन (ACQUISTITION)
१२) देवघेव (CIRCULATION)
१३) प्रचलित जागरुकता सेवा (CAS)
१४) माहितीच निवडक प्रसारण (SDI)
१५) संदर्भ सेवा

भविष्यातील सेवा –

११) विविध ई–रिसोर्सेस उपलब्ध करणे
१२) DELNET हे E-RESOURCE
१३) DIGITAL LIBRARY विकसित करणे

उपक्रम –

११) INFORMATION LITERACY PROGRAME
१२) वाचन प्रेरणा दिन
१३) ग्रंथालय सप्ताह निमित्त विविध स्पर्धांचे आयोजन
(निबंध आणि भिंती पत्रक इ.)
१४) व्याख्यान

सहा.प्रा. तेजश्री संजय उदावंत
ग्रंथालय विभाग

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर राष्ट्रीय सेवा योजना विभागामध्ये प्रा.लक्ष्मण कोठावळे, प्रा.नामदेव वाल्हेकर यांची कार्यक्रम अधिकारी म्हणून तर प्राध्यापिका सविता पिंगट यांनी सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी म्हणून नव्याने नियुक्ती करण्यात आली आहे. विद्यापीठ नियमानुसार योजनेत ७५ स्वयंसेवक व ७५ स्वयंसेविका असे एकूण १५० विद्यार्थी सहभागी झालेले आहेत. विद्यापीठाच्या विविध उपक्रमामध्ये वृक्षारोपण, रस्ता सुरक्षा अभियान, योग दिन, प्रजासत्ताक दिन, स्वातंत्र्य दिन, स्वच्छता इत्यादी सर्व कार्यक्रम विद्यापीठ व शासनाच्या मार्गदर्शनाखाली साजरे करण्यात आले.

राष्ट्रीय सेवा योजनेमार्फत या वर्षी महाविद्यालयाच्या प्रांगणात २५० झाडे लावण्यात आली. तसेच महाविद्यालयातील स्वच्छता, झाडांची आळी करणे, पाणी घालणे, गवत काढणे, त्याचबरोबर गावातील सार्वजनिक ठिकाणे साफ सफाई करणे, ढोकेश्वर मंदिर परिसर साफ सफाई करणे इ. कामे योजनेमध्ये केली गेली. तसेच निबंध स्पर्धा, पोस्टर स्पर्धा, व्याख्यान माला असे विविध स्पर्धा घेण्यात आल्या. राष्ट्रीय सेवा योजनेचा विशेष श्रमसंस्कार शिबिर मौजे की खोली येथे जानेवारी १९ जानेवारी २०२४ ते २५ जानेवारी २०२४ या कालावधीत आयोजित करण्यात आली होती विशेष श्रमसंस्कार शिबिरामध्ये ३५ विद्यार्थिनी स्वयंसेविका व ४० विद्यार्थी स्वयंसेवक तसेच तीन कार्यक्रमाधिकारी व एक शिक्षकेतर कर्मचारी सहभागी झाले होते विशेष समसंस्कार शिबिरामध्ये स्वयंसेविकांनी डोंगरावर पाणी आडवा पाणी जिरवा योजनेअंतर्गत जर खोदणे छोटी बंधारे तयार करणे वृक्षारोपण प्लास्टिक निर्मूलन स्वच्छता इत्यादी कामे केली तसेच लोकसंख्या वाढ व नियंत्रण यावर विद्यार्थ्यांनी पथनाट्य सादर केले.

प्रा.लक्ष्मण कोठावळे
प्रा.नामदेव वाल्हेकर
राष्ट्रीय सेवा योजना

एन.सी.सी.विभाग

१. दिनांक २२/०७/२०२३ रोजी महाविद्यालयाच्या परिसरात एन.सी.सी. कॅडेट्सने वृक्षारोपण केले.
२. दिनांक २२/०८/२०२३ रोजी विविध कॅम्प व एन.सी.सी. विभागात उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे सत्कार करण्यात आले.
३. दिनांक २२/०८/२०२३ रोजी 'वडिल माझ्या महाविद्यालयात' या कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात येऊन पितृपूजन सोहळा पार पडला. कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून प्रा.अशोक शिंदे हे उपस्थित होते.
४. दिनांक ०६/१०/२०२३ रोजी जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा, समर्थ नगर येथे एन.सी.सी. विभागाच्या वतीने १५० विविध फळ व फुलझाडांचे वृक्षारोपण करण्यात आले.
५. कॅडेट शिंदे रोषण व खरमाळे प्रथमेश यांनी १४/११/२०२३-२४/११/२०२३ दरम्यान कोल्हापूर येथे १५ दिवसांचा नॅशनल ट्रेकिंग कॅम्प कोल्हापूर येथे पूर्ण केला.
६. दिनांक २८ जानेवारी ते ३० जानेवारी २०२४ रोजी खंडोबा देवस्थान कोरठन येथे आयोजित यात्रा उत्सवाचे नियोजन करण्यास एन.सी.सी. कॅडेट्स नी देवस्थानाला सहकार्य केले.
७. कॅडेट शिंदे पूनम हिची महाराष्ट्र अग्निशमन दलामध्ये निवड झाली.
८. कॅडेट रोहकले प्रतीक्षा हिची महाराष्ट्र अग्निशमलन दलामध्ये निवड झाली.
९. कॅडेट खांडके प्रतिक, गायकवाड दर्शन व पावडे प्रणय यांची भारतीय सैनेदलामध्ये निवड झाली.

लेफ्ट.गडगे शांता आर.
एन.सी.सी. विभागप्रमुख

रॅगिंग प्रतिबंध व महिला अत्याचार निवारण समिती अहवाल

श्री ढोकेश्वर महाविद्यालय टाकळी ढोकेश्वर येथे २०१६ पासून रॅगिंग प्रतिबंध व महिला अत्याचार निवारण समिती कार्यरत आहे. समिती सदस्य पुढील प्रमाणे

अ.नं.	सदस्य	पदभार
१.	डॉ.रंगनाथ किसन आहेर	अध्यक्ष
२.	स.प्रा.शांता रंगनाथ गडगे	सचिव
३.	डॉ.वैशाली माधव गंगोत्री	सदस्य
४.	स.प्रा.शैलजा अरविंद टिंगरे	सदस्य
५.	स.प्रा.सविता पांडूरंग पिंगट	सदस्य
६.	डॉ.स्वाती भाऊसाहेब खिलारी	समाजसेविका
७.	ॲड.प्रशांत संजय लोंढे	कायदेशीर सल्लागार

वरील प्रमाणे समिती महाविद्यालयात कार्यरत असून सदर वर्षामध्ये U.G.C. व सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाकडे सहामाही अहवाल पाठवण्यात आला आहे. सदर वर्षामध्ये समितीकडे ०१ विद्यार्थिनीची तक्रार नोंद झाली होती. सदर तक्रारीची नोंद घेऊन समिती मार्फत योग्य कार्यवाही करण्यात आली.

प्रा.गडगे एस.आर.

विद्यार्थी विकास मंडळ अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये प्रा.किशोर दशरथ कांबळे यांनी महाविद्यालयाचा विद्यार्थी विकास अधिकारी म्हणून काम पाहिले. या शैक्षणिक वर्षात त्यांनी सा.फु.पुणे विद्यापीठाकडून आलेल्या परिपत्रकानुसार ॲन्टी रॅगिंग, विद्यार्थी सुरक्षा विमा, संविधान दिन, मतदार जनजागृती इ. कार्यक्रमाची अंमलबजावणी यशस्वीपणे केली आहे. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.रंगनाथ आहेर, सामाजिक कार्यकर्ता लोंढे विलास व इतर महाविद्यालयीन सदस्यांनी विद्यार्थी सबलीकरणासाठी प्रयत्न केले आहेत.

या वर्षात विद्यापीठातून अनुदान प्राप्त राबविलेल्या योजनाचा संक्षिप्त अहवाल पुढीलप्रमाणे :

१) कमवा अणि शिका योजना अहवाल :-

कर्मवीर भाऊराव पाटील, कमवा व शिका योजना महाविद्यालयात राबवण्यात आली. विद्यापीठ मान्यता पत्र २१ सप्टेंबर २०२३ रोजी प्राप्त झाले. ही योजना १ सप्टेंबर २०२३ पासून ते २९ फेब्रुवारी २०२४ पर्यंत राबवण्यात आली. यात गरीब व गरजू होतकरु विद्यार्थी यांना प्रत्यक्ष सहभागी करुन घेण्यात आले. यामध्ये एकूण २४ विद्यार्थी सहभागी झाले यामध्ये मुले ४ व मुली २० होत्या त्यांना वेगवेगळ्या विभागात काम देण्यात आले व त्यांचे सर्व रेकॉर्ड जतन करण्यात आले त्यांच्या कामाचे मानधन दर महिन्याला त्यांच्या बँक अकाऊंटला जमा करण्यात आले असून त्यासाठी एकूण खर्च ९८,१०० एवढा आला आहे.

२) निर्भय कन्या योजना अभियान अहवाल :-

विद्यापीठ मंजूर परिपत्रकानुसार महाविद्यालयात निर्भय कन्या अभियान राबवण्यात आले. या उपक्रमासाठी ५००० एवढे रुपये अनुदान मंजूर झाले होते. सदर कार्यशाळेस ६१९०/- इतका प्रत्यक्ष खर्च झाला आहे.

या कार्यशाळेचे उद्घाटनासाठी दिनांक १६/१/२०२४ या दिवशी भाळवणी येथील मास्टर ट्रेनर विकास पवार यांनी जुदो आणि कराटे यांचे महत्त्व प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिकाद्वारे विद्यार्थीनिना देण्यात आले. दुसऱ्या दिवशी १७/१/२०२४ या दिवशी डॉ.निमसे मॅडम यांनी दुसरे पुष्प गुंफले 'निरोगी आरोग्यासाठी योगा आणि व्यायाम' यांचे महत्त्व सांगितले यात प्रत्यक्ष ७० विद्यार्थिनींनी सहभाग घेतला. आभार प्रदर्शन प्रा.किशोर कांबळे यांनी केले.

३) इतर उपक्रम :-

जैव संशोधनातून नव उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यशाळा अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मधील द्वितीय सत्रात या कार्यशाळेसाठी प्रस्ताव करण्यात आला होता. तो सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, विद्यार्थी विकास मंडळाने मंजूर करुन १५,०००/- रुपये एवढे अर्थसहाय्य मंजूर केले त्यात कॉलेजने दहा टक्के रक्कम महाविद्यालयाने खर्च केली आहे. कार्यशाळेसाठी एकूण खर्च १७,६३९/- रुपये इतका करुन कार्यशाळा यशस्वीरित्या राबवली. बुधवार दि. २८/२/२०२४ व गुरुवार दि. २९/२/२०२४ रोजी महाविद्यालयाच्या सी.व्ही.रमण हॉलमध्ये घेण्यात आली यात प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिक व व्याख्यान देण्यात आले तसेच 'मधुमक्षिका पालन सद्यस्थिती व भविष्यातील संधी' यावर व्याख्यान देण्यात आले. कार्यक्रमासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.रंगनाथ आहेर, पाहुणे बाळासाहेब चौधरी (प्रशिक्षक), व्याख्याते डॉ.बाळासाहेब सागडे हे उपस्थित होते. एकूण ११७ मुले उपस्थित होते यात मुले ५६ व मुली ६१ तसेच कॉलेजमधील स्टाफ उपस्थित होता. कार्यक्रमाचे समन्वयक म्हणून प्रा. रमेश झावरे व प्रा. दळवी सर यांनी काम पाहिले तर प्रा. किशोर कांबळे यांनी आभार मानले.

प्रा. कांबळे के.डी.
विद्यार्थी विकास अधिकारी

सांस्कृतिक विभाग

सांस्कृतिक विभागात डॉ.गंगोत्री व्ही.एम.साबळे प्रियंका, प्रा.तिकोने कोमल, प्रा.अमोलिक राहुल आणि प्रा.उदावंत तेजश्री काम करतात. एस.वाय.बी.एस्सी. वर्गातील विद्यार्थिनी कोठावळे सरांच्या मागदर्शनाखाली पारनेर महाविद्यालय आणि आडवाटेचे पारनेर यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित कीर्तन आणि प्रवचन स्पर्धेत सहभागी झाल्या होत्या. महाविद्यालयात १४,१५ आणि १६ फेब्रुवारी २०२४ असे तीन दिवसांचे वार्षिक स्नेहसंमेलन आयोजित केले गेले. १४ फेब्रुवारी २०२४ 'स्पोर्ट डे' म्हणून साजरा केला. आंतरमहाविद्यालयीन क्रिकेट स्पर्धा घेतल्या गेल्या, त्यात कॉमर्स, सायन्स आणि आर्टस् विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. विजयी संघाने प्राध्यापक संघाशी फायनलमध्ये विजय मिळवला. १५ फेब्रुवारी २०२४ या दिवशी पारंपारिक पोशाख दिवस साजरा केला. एकूण ३० विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. प्रा. जगताप आरती आणि प्रा. साबळे प्रियांका यांनी परीक्षक म्हणून काम केले. त्याच दिवशी 'फुड फेस्टिवल' चे आयोजन केले, एकूण २७ विविध खाद्यपदार्थांचे स्टॉल स्पर्धेत होते. प्रा. अमोल पायमोडे, प्रा. धनशेट्टी, प्रा. उदावंत तेजश्री यांनी परीक्षण केले.

१६ फेब्रुवारी २०२४ या दिवशी सांस्कृतिक कार्यक्रम आणि पारितोषिक वितरण आयोजित केले. फिल्म कलाकार डी.महेश आणि दिवेश शिरवाडकर प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते. विविध विभागातील २० विविध सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन केले होते. 'मनिकर्निका' संगीत नाट्याला प्रथम तर 'सर्वधर्मसमभाव' नाट्याला द्वितीय तर 'रखुमाई' नृत्याला तृतीय क्रमांक मिळाला.

एकूण दोन तासांचा सांस्कृतिक कार्यक्रम संपल्यावर विविध मान्यवरांच्या आणि विद्यार्थ्यांच्या उपस्थितीत पारितोषिक वितरण समारंभ संपन्न झाला. शेवटी सहभोजन कार्यक्रमाने सांगता झाली.

सहा.प्रा.डॉ. गंगोत्री व्ही.एम.
सांस्कृतिक विभाग प्रमुख

आजी माजी विद्यार्थी व पालक मेळावा

आजी – माजी विद्यार्थी व पालक मेळाव्यामध्ये प्रा. लक्ष्मण कोठावळे, प्रा. नामदेव वाल्हेकर व प्रा.डॉ. सुदाम वीर हे काम पाहतात. दि. २४ जानेवारी २०२४ रोजी विज्ञान शाखेतील पालक मेळाव्याचे आयोजन करण्यात आले होते. यामध्ये ३५ पालकांनी सहभाग घेतला. दि. ६ फेब्रुवारी २०२४ रोजी कला व वाणिज्य शाखेतील पालकांचा मेळावा आयोजित करण्यात आला होता यामध्ये ३६ पालकांनी सहभाग घेतला होता. यावेळी प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर यांनी पालकांनी आपल्या मुलांना महाविद्यालयात नियमितपणे पाठविण्याचे आवाहन केले. पालकांनीही आपल्या मनोगतामधून मुले महाविद्यालयात आली तर त्यांचा व्यक्तिमत्व विकास होईल यासंबंधाने चर्चा केली ही समिती वर्षभर आजी – माजी विद्यार्थ्यांनी महाविद्यालयात येऊन विद्यार्थी विकासाच्या दृष्टीने प्रयत्न करत असते.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
आजी, माजी विद्यार्थी व पालक संघ

शिस्त पालन कमिटी

महाविद्यालयाच्या वर्षाच्या सुरुवातीलाच प्रवेश प्रक्रियेच्या वेळी सर्व विद्यार्थ्यांना ओळख पत्र हँडबुक दिले जाते. यामध्ये महाविद्यालयाच्या शिस्त पालना विषयी माहिती देण्यात आली आहे. महाविद्यालयाच्या बोर्ड वर शिस्त पालन विषयी माहिती देण्यात आली आहे. महाविद्यालयाच्या बोर्डवर शिस्ती संदर्भात सूचना दिल्या आहेत. उदा. महाविद्यालयाच्या आवारात प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या गळात ओळखपत्र असणे बंधनकारक आहे.

१. महाविद्यालयात व्यसन कोणीही करु नये.
२. महाविद्यालयाच्या आवारात अश्लील लिखान कोणी करु नये.
३. कोणत्याही कर्मचाऱ्याबरोबर विद्यार्थ्याने उद्‌घट वर्तन करु नये. इ. विषयासंदर्भात प्राचार्य साहेबांच्या मार्गदर्शनाखाली अनेक वेळा मुला बरोबर चर्चा करण्यात आल्या.
४. वर्गात कोणीही मोबाईल वापरु नये.
५. अनाहूत पाहुण्यांना वर्गात कोणी नेऊ नये.
६. महाविद्यालयाच्या आवारात कॅमेरे बसवलेले आहेत.

७. कोणीही पालकांना परीक्षा चालू असताना परीक्षा विभागात किंवा वर्गात नेऊ नये.

इ. प्रकारे बोर्डवर सूचना देण्यात आल्या. शिस्त पालन न करणाऱ्या विद्यार्थ्यांवर कडक कारवाई करणे व पुन्हा गैरवर्तन करणाऱ्या मुलांना दंडात्मक शिक्षा करणे किंवा महाविद्यालयातून काढून टाकणे किंवा लेखी घेणे इ. सूचना सांगण्यात आल्या.

प्रा. लोखंडे डी.एम.
समन्वयक

विद्यार्थिनी मंच

विद्यार्थिनी मंच हा महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींच्या सर्वांगीण विकासासाठी सुरु करण्यात आला आहे. मंचचे प्रमुख हे महाविद्यालयाचे प्राचार्य असतात. समन्वयक म्हणून डॉ.गंगोत्री व्ही.एम.काम पाहतात. सर्व महिला प्राध्यापक मंचच्या सदस्य आहेत. विद्यार्थिनी प्रतिनिधी म्हणून वाळूंज अंकिता आणि भूतांबरे सोनाली यांची निवड झाली. ०३ जानेवारी २०२४ या दिवशी सावित्रीबाई फुले जयंती (बालिका दिन) साजरी केली गेली. यात प्रा.राऊत यांनी मार्गदर्शन केले.

महाविद्यालयात आणि विद्यार्थी विकास मंडळ सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ यांच्या संयुक्त विद्यमाने 'निर्भय कन्या अभियान कार्यशाळा' १६ आणि १७ जानेवारी २०२४ या दिवशी घेण्यात आली. या कार्यशाळेमध्ये डॉ. शर्मिष्ठा निमसे, शोभा गायखे, मास्टर ट्रेनर विकास पवार आणि संदीप जाधव यांनी मार्गदर्शन केले. विकास पवार यांनी प्रात्यक्षिकाद्वारे ज्युदो आणि कराटे मार्गदर्शन केले.

डॉ. गंगोत्री व्ही.एम.
विद्यार्थिनी मंच विभाग प्रमुख

कॉम्पिटिटिव्ह एक्झामिनेशन सेंटर, करिअर कट्टा, सॉफ्ट स्किल आणि पर्सनॅलिटी डेव्हलपमेंट समिती

या समितीमध्ये प्राध्यापक माने पी.पी. व प्राध्यापिका शेख ए.डी. हे सेवारत आहेत.

या समिती अंतर्गत विद्यार्थ्यांना वेगवेगळ्या स्पर्धा परीक्षा विषयी मार्गदर्शन दिले जाते. यामध्ये लोकसेवा आयोग तसेच बँकिंग क्षेत्रातल्या स्पर्धा परीक्षाविषयी मार्गदर्शन दिले जाते. त्याचबरोबर या स्पर्धा परीक्षांसाठी आवश्यक असणारी विविध पुस्तके मासिके वर्तमानपत्र यांची सुविधा महाविद्यालयात उपलब्ध करुन देण्यात आलेली आहे.

महाविद्यालयात 'एकलव्य करिअर अकॅडमी' ची स्थापना करण्यात आली आहे. त्या अंतर्गत पोलीस व आर्मीचे प्रशिक्षण देण्यात येते. यामध्ये शारीरिक व लेखी परीक्षा असे दोन्ही विषयी मार्गदर्शन दिले जाते.

प्रा. माने पी.पी.
प्रा. शेख ए.डी.

Placement Cell Report

In academic year 2023-24, the Placement Cell Committee is working under the guidance of Principal of the College. The committee also involves the members as Asst. Prof. Gaikwad S. B., Asst. Prof. Khamkar M.T., Asst. Prof. Kokate S.B., Asst. Prof. Sable P. K. and Asst. Prof. Jagtap A. B.

Credit Access-Gramin Pvt. Ltd., Shirur has organized counseling, training and campus interview on 20th July 2023.I.I.T, Bombay and Unnat Maharashtra Abhiyan has started six month certificate Couse on 'आपले प्रश्न आपले विज्ञान' Case Study' from On 31st October 2023 for which Shri Swapnil Ambhure, IIT,B engineer has introduced the concept of internship projects. The total **42 students** from second and third year were admitted for this **certificate Corse.** On 16th January 2024, Asst. Professor Gaikwad S.B. and Asst. Professor Kokate S.B. has participated in one day **faculty training workshop** organized by Computer Science and Engineering Department, I.I.T, Bombay and Unnat Maharashtra Abhiyan at Gokhale Institute of Politics and Economics, Pune.

'Funfirst Global Skiller pvt. Ltd.' Alephata has also started Certificate Course for 60 student (two Batches) sponsored by Central Government Scheme **"Pradhan Mantri Kaushal Kendra"** (PMKKJ. The **MoU is signed** between shri Dhokeshwar College and Funfirst Global Skiller pvt. Ltd. The name of courses are Optical Fiber Technician, Domestic Data entry operator and Solar panel installation.The Placement Committee has organized Campus interview on 10th January 2024. In Campus, 5 students have selected in Exide Batteries Pvt. Ltd., Chinchwad, Pune and 3 students has selected in HDB finance, Ahmednagar.In academic year 2023-24, the total students placed in various fields are given as follows, Indian Navy- 3 students, Indian Army-5 students, Indian Army police-1 students, Maharashtra Police- 11 students, Fire Brigade -2 students, Post office-1 students, Excide Battery- 5 students, H.D.B. finance-3 students. The 2 students and one faculty staff has selected as teacher through Pavitra Portal of Government of Maharashtra.

Asst. Prof. S.B.Gaikwad
Placement Cell Committee

Science Association

In academic year 2023-24, as a Coordinator Asst Prof. S. L. Rohokale and committee member Asst. Prof. S. D. Dalavi, Asst. Prof. A. D. Shaikh, Asst Prof. P. K. Sabale, Asst. Prof. M. T. Khamkar, and Asst. Prof. R. B. Chemate have working as Science Association committee members . All BSC students participate in various activities conducted in the college.

In the Academic year 2023-24, various Activities were organized by Science Association, to enhance the knowledge of students in diverse fields of science and technology. The details of activities conducted are as follows:

On 12th January 2024, a Poster Presentation Competition was organized in our college under Science Association. The objective of this competition was to highlight the importance of science in our daily life.

A poster presentation competition was organized as a part of various activities, programs

and competitions planned under Science Association in the academic year 2023-24. The main focus of this competition was to inculcate scientific attitude in students. As supervisor for this competition T. Y. B. S. C. Assistant Professor of Physics Department Gaikwad S. B. Sir, T. Y. Assistant Professor of Botany Department Zaware R. P. Sir and assistant professor of zoology department Dalvi S. D. Sir saw the work. After that the appointed supervisors inspected the poster and among the poster present competition participants from F. Y. B. Sc. Vaishnavi Kokate is selected . From S. Y. B. Sc. Assistant Professor Zaware R.P. selected Suyog Gagare and From. T. Y. B. Sc. Ankita Walunj were selected by Gaikwad sir and these three numbers were drawn.

Asst. Prof. Rohokale S.L.
Co-ordinator Science Association Committee

परीक्षा विभाग व मूल्यमापन विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ साली परीक्षा विभागात महाविद्यालयीन परीक्षा अधिकारी म्हणून प्रा.डॉ.ई.जी.जाधव हे कार्यरत आहे. त्यांना सहायक म्हणून प्रा.एस.डी.दळवी, प्रा.एस.पी.पिंगट व श्री.व्ही.एम.झावरे काम पाहतात. महाविद्यालय अनुदानित व विनाअनुदानित या तत्त्वावर चालवले जातात. या सर्व वर्गाच्या वर्षभरात लेखी, तोंडी व प्रात्यक्षिक परीक्षा नियोजित वेळापत्रकानुसार घेतल्या जातात. अंतर्गत व सेमिस्टर परिक्षेचे फॉर्म व प्रवेशपत्र सुविधा ऑनलाईन पद्धतीने झाल्याने कामामध्ये सुरळीतपणा आला आहे. एफ.वाय.बी.ए., बी.कॉम., बी.एस्सी. वर्गाचे निकाल सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या नियमाच्या आधीन राहुन वेळेत लावण्यात आले आहेत. परीक्षेचे कामकाज व्यवस्थितरित्या पार पाडण्यासाठी मा.प्राचार्य, परीक्षा समिती, प्रशासकीय अधिकारी व सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांचे सहकार्य लाभले त्याबद्दल सर्वांचे ऋण व्यक्त करतो. शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये घेण्यात आलेल्या परिक्षेचा निकाल व प्रथम आलेले विद्यार्थी यांचा अहवाल खालीलप्रमाणे -

अ.नं.	वर्ग	परीक्षार्थी विद्यार्थी	उत्तीर्ण विद्यार्थी	निकाल	प्रथम आलेले विद्यार्थी
१.	प्रथम वर्ष कला	१२६	१२४	९८.४१%	पाखरे शिवानी अर्जुन
२.	द्वितीय वर्ष कला	९७	८५	८७.६२%	नरवडे कविता दत्तात्रय
३.	तृतीय वर्ष कला	३९	३७	९४.८७%	अहिरे रतना रंगनाथ
४.	प्रथम वर्ष बी.कॉम.	४३	४३	१००%	गोडसे शुभांगी रामदास
५.	द्वितीय वर्ष बी.कॉम.	४३	४३	१००%	झावरे यश भाऊसाहेब
६.	तृतीय वर्ष बी.कॉम.	४३	३९	९०.६९%	गोरडे प्रियंका बाळासाहेब
७.	प्रथम वर्ष विज्ञान	५४	५३	९८.१४%	खान कैनात कावज नवाब
८.	द्वितीय वर्ष विज्ञान	५४	५३	९८.१४%	वाळूंज अंकिता बाळासाहेब
९.	तृतीय वर्ष विज्ञान	७०	७०	१००%	झावरे वैष्णवी अशोक

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

✻ अनुदानित शिक्षक कर्मचारी ✻

अ.नं.	शिक्षकाचे नाव	विषय	मोबाईल नं.
१.	प्राचार्य, डॉ.रंगनाथ किसन आहेर	वनस्पतीशास्त्र	मो. ९४२२७५४०८०
	कला		
२.	प्रा. विरेंद्र शंकर धनशेट्टी	राज्यशास्त्र	मो. ९४२०६३५१५८
३.	प्रा. शांता रंगनाथ गडगे	इतिहास	मो. ९७६६११८३८१
४.	प्रा. लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे	मराठी	मो. ९४०३३७०९५६
५.	प्रा. दादासाहेब मुरलीधर लोखंडे	शा.शि.संचालक	मो. ९८६०८१७२२४
६.	प्रा. किशोर दशरथ कांबळे	भूगोल	मो. ८८३०४९५९२३
७.	प्रा. सोनाजी झुंबर ठोंबे	इंग्रजी	मो. ७४९८२४८३५८
८.	प्रा. प्रकाश महादू गावित	इतिहास	मो. ८२७५५८३२२५
९.	प्रा.डॉ. विजय निवृत्ती सुरोशी	भूगोल	मो. ९८८१८४१२०४
१०.	प्रा.डॉ. एकनाथ गणपती जाधव	हिंदी	मो. ९६७३११९१९४

✻ अनुदानित शिक्षकेतर कर्मचारी ✻

अ.नं.	नाव	पद	मोबाईल नं.
१.	श्री. सावकार बाजीराव काकडे	सह. अधीक्षक	मो. ७३५०९२८२९६
२.	श्री. साहेबराव उत्तम यादव	वरिष्ठ लिपिक	मो. ९८५०१३९८१९
३.	श्री. दिगंबर कोंडीराम एडके	कनिष्ठ लिपिक	मो. ९७६३८२१६०८
४.	श्री. मुरलीधर चिंधु खाडे	शिपाई	मो. ९५२७०२१४२०
५.	श्रीमती जया अगस्तीन साळवे	शिपाई	मो. ९५२७४५२५९४
६.	श्री. तुकाराम साळबा दातीर	शिपाई	मो. ९५९५००६०७९

✻ विनाअनुदानित शिक्षक कर्मचारी ✻

अ.नं.	शिक्षकाचे नाव	विषय	मोबाईल नं.
१.	प्रा. श्रीमती डॉ.वैशाली माधव गंगोत्री	प्राणीशास्त्र	मो. ९८८१४०९२६७
२.	प्रा. नामदेव मगन वाल्हेकर	रसायनशास्त्र	मो. ९८९०९६७८१४
३.	प्रा. संजय बबन गायकवाड	भौतिकशास्त्र	मो. ९६७३१३२२२४
४.	प्रा. श्रीमती शैलजा अरविंद टिंगरे	इलेक्ट्रॉनिक	मो. ९०४९५५६४९४
५.	प्रा. समीर दादाभाऊ दळवी	प्राणीशास्त्र	मो. ९४२०१२०७७२
६.	प्रा. रमेश प्रभू झावरे	वनस्पतीशास्त्र	मो. ९९२३९३४२६८
७.	प्रा. श्रीमती सविता पांडुरंग पिंगट	वाणिज्य	मो. ९३५९९०७९११
८.	प्रा. मनोज बन्सी ढूस	इलेक्ट्रॉनिक	मो. ७३५०७७९४४३
९.	प्रा. डॉ. जिजाभाऊ सिताराम घुले	राज्यशास्त्र	मो. ९६५७७३०४६१
१०.	प्रा. संतोष भास्कर कोकाटे	भूगोल	मो. ७३८७६५०४५७
११.	प्रा. श्रीकांत गोपीनाथ आल्हाट	मराठी	मो. ९९२१७५६४८१
१२.	प्रा. अमोल किसन पायमोडे	भौतिकशास्त्र	मो. ९५७९९२२११२
१३.	प्रा. श्रीमती सीमा लहू रोहोकले	इलेक्ट्रॉनिक	मो. ९५०३१११२५९
१४.	प्रा. श्रीमती स्नेहल तबाजी तांबे	रसायनशास्त्र	मो. ९७६३२९७०७३
१५.	प्रा. डॉ. सुदाम अनंत वीर	वाणिज्य	मो. ९८५०५४५१७१
१६.	प्रा. श्रीमती आरजू दगू शेख	वनस्पतीशास्त्र	मो. ९३०९२२८६९७
१७.	प्रा. श्रीमती प्रियंका कचेश्वर साबळे	रसायनशास्त्र	मो. ९६५७४१५९४९
१८.	प्रा. राहुल मायकल अमोलिक	इंग्रजी	मो. ९३०९७१८७३५
१९.	प्रा. सोमनाथ आबा चौधरी	वनस्पतीशास्त्र	मो. ७०२०८९९६६२
२०.	प्रा. श्रीमती रोहिणी बन्शी चेमटे	भौतिकशास्त्र	मो. ८८०५३६५०८०
२१.	प्रा. श्रीमती कोमल सुभाष तिकोणे	रसायनशास्त्र	मो. ९८८१६८५७४१
२२.	प्रा. श्रीमती तेजश्री संजय उदावंत	ग्रंथालय	मो. ८६०५६३६५३५
२३.	प्रा. प्रतिक प्रकाश माने	इंग्रजी	मो. ९२८४४९६८५८
२४.	प्रा. श्रीमती आरती बाळासाहेब जगताप	वाणिज्य	मो. ७७०९५६८६४७
२५.	प्रा. श्रीमती मनिषा खामकर	गणित विभाग	मो. ७०३८५१८०५५

✻ विनाअनुदानित शिक्षकेतर कर्मचारी ✻

अ.नं.	नाव	पद	मोबाईल नं.
१.	श्री. महेश भाऊसाहेब वाव्हळ	अकौंट विभाग	मो. ८६००४८३९७०
२.	श्री. विकास मारुती झावरे	परीक्षा विभाग	मो. ९०११२७६२७२
३.	श्रीमती कांचन नारायण डोंगरे	ऑफिस	मो. ९६०४७११६९४
४.	श्रीमती मंगल गंगाधर धावडे	सफाई कामगार	मो. ८१४९८७९६२६
५.	श्रीमती मनीषा संतोष माकरे	सफाई कामगार	मो. ८५५२४७९३६८
६.	श्री. सुजित मंडाजी भोंडवे	शिपाई	मो. ७५५९३२९१५४

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना नोकरीच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी आयोजित कॅम्पस इंटरव्ह्यू कार्यक्रमाचे उद्घाटन करताना मा.सिताराम खिलारी

'राष्ट्रीय विज्ञान दिन' आयोजित कार्यक्रमानिमित्त जलार्पण करुन उद्घाटन करताना संस्थेचे सदस्य डॉ. भाऊसाहेब खिलारी, प्राचार्य डॉ. रंगनाथ आहेर व इतर

राज्यस्तरीय उत्कृष्ठ मराठी अध्यापन सेवा कार्यगौरव पुरस्कार स्विकारताना प्रा.लक्ष्मण कोठावळे व उपस्थित मान्यवर

राष्ट्रीय कार्यशाळेप्रसंगी स्मरणिकेचे प्रकाशन करताना संस्थेच्या खजिनदार मा.ॲड.दीपलक्ष्मी म्हसे, विश्वस्त मा. सिताराम खिलारी व मान्यवर

'उन्नत महाराष्ट्र अभियान' कार्यक्रमात मार्गदर्शन करताना प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव मतकर व मान्यवर

'छत्रपती संभाजी राजे जयंती' कार्यक्रमानिमित्त त्यांच्या प्रतिमेस अभिवादन करताना राष्ट्रीय सेवा योजनेचे कार्यक्रम अधिकारी व स्वयंसेवक

* महाविद्यालयाची ठळक वैशिष्ट्ये *

- सुसज्ज इमारत व जिमखाना
- अनुभवी, उच्चशिक्षित व तज्ज्ञ प्राध्यापक वर्ग
- अद्ययावत विज्ञान प्रयोगशाळा व मौलिक ग्रंथसंपदा
- गरजू व होतकरु विद्यार्थ्यांसाठी कमवा व शिका योजना
- स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र
- राजकीय पत्रकारिता कोर्स
- ट्रॅव्हल अॅण्ड टुरिझम कोर्स
- टॅली इ.आर.पी. सर्टिफिकेट कोर्स
- मधुमक्षिका पालन सर्टिफिकेट कोर्स
- विविध प्रकारच्या शिष्यवृत्तींची व्यवस्था
- भव्य क्रीडांगण व पार्किंग सुविधा
- मुलींचे सुसज्ज वसतिगृह
- राष्ट्रीय सेवा योजना
- राष्ट्रीय छात्र सेना
- प्रसिद्ध आस्थापनांकडून निवड व रोजगाराच्या संधी